

ŘÍDÍ REDAKČNÍ RADA / PŘEDSEDA
 OTTO PICK
 ŠÉFREDAKTOR
 ZDENĚK ZBOŘIL
 ZÁSTUPCE ŠÉFREDAKTORA
 ROBERT SCHUSTER
 ODPOVĚDNÁ REDAKTORKA
 MILENA STREJČKOVÁ
 SEKRETÁŘKA REDAKCE
 IRENA KREJČOVÁ
 GRAFICKÝ NÁVRH PETR TĚŠÍNSKÝ
 GRAFICKÁ ÚPRAVA MARIE VORLOVÁ
 AUTOR OBÁLKY FILIP SOJKA
 DISTRIBUCE DAGMAR ČERVINKOVÁ

REDAKČNÍ RADA:
 MILOŠ CALDA, PETR DOSTÁL,
 MARTIN EHL, JIŘÍ FÁREK,
 JOSEF FUČÍK, RADEK KHOL,
 MIROSLAV KUNŠTÁT, KAI-OLAF LANG,
 KRISTINA LARISCHOVÁ,
 ALOIZ NEUSTADT, KAREL PEZL,
 OTTO PICK, MILOŠ POJAR,
 RICHARD SEEMANN, VÁCLAV ŠMEJKAL,
 JIŘÍ ŠTĚPANOVSKÝ, KVĚTA ŠUBRTOVÁ,
 FRANTIŠEK ŠULC, FILIP TESAŘ,
 JOSEF VESELÝ, TOMÁŠ VESELÝ

Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vydavatele. Nevyžádané rukopisy redakce nevrací.

All rights reserved. Copyright under the International Copyright Convention. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval systems or transmitted in any form or by any means without the prior permission of the International Politics editorial office. Reprints are available upon request. Reprints and permissions: Write to International Politics, Nerudova 3, 118 50 Praha 1.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50 Praha 1. Telefon 251 108 107; fax: 251 108 222; e-mailová adresa umvedo@iir.cz.

Objednávky a předplatné přijímá administrace redakce. Vychází měsíčně. Cena výtisku 29,50 Kč. Předplatné na rok činí 294 Kč, pro studenty a důchodce 244 Kč, ve Slovenské republice 584,40 Sk.

Registrováno MK ČR E 5210

Tiskne ProKonzult s. r. o., závod Vrútky, Švermova 8, 038 61 Vrútky.

Rozšiřuje redakce a další distributoři v drobném prodeji. Ve Slovenské republice rozšiřuje ProKonzult, s. r. o., závod NADAS, Švermova 8, 038 61 Vrútky, tel.: 00421/43/4281538, fax: 0042143/4281696. Informace o MP a ediční činnosti ÚMV na www.iir.cz

Podávání tlačoviny povoleno SsRP Banská Bystrica č. j. OPč-3215/B-96 ze dne 12. 9. 1996.

OBSAH 8/2003 ROČNÍK XXVII

STR.

SVĚTOZOR	2
RUSKO A RUSKÁ FEDERACE V ROCE 2003 / zz	3
RUSKO A RUSKÁ FEDERACE 2003	
RUSKO ZA PUTINA: ROZPORNÉ PŘEMĚNY A KLAMAVÁ STABILITA / Jaroslav Šimov	4
EKONOMIKA DNEŠNÍHO RUSKA: ÚSPĚCHY, PROBLÉMY, PERSPEKTIVY / Andrej Bělousov	7
KDYŽ JE RUSKO SLABÉ, PŘÍRODA HO NECHRÁNÍ / Michael Romancov	9
PUTIN A RUSKÁ ARMÁDA V POLOČASE / Miloš Balabán	11
VZTAHY A PROBLÉMY	
RUSKÝ PŘÍSTUP K POSLEDNÍ FÁZI MÍROVÉHO ŘEŠENÍ IRÁCKÉ OTÁZKY / David Konecký	13
NOVÉ REGIONÁLNÍ PROTITERORISTICKÉ INSTRUMENTY PŘIJATÉ PO 11. ZÁŘÍ 2001 / Veronika Bílková	15
ZEMĚMI SVĚTA	
RAKOUSKÉ REFORMY / Jiří Štěpanovský	17
MAURITÁNIE A PROBLEMATIKA LIDSKÝCH PRÁV / Ondřej Beránek	20
EVROPSKÁ UNIE	
ÚPEVNĚNÍ EU V OBLASTI LIDSKÝCH PRÁV / Naděžda Šišková	22
EVROPSKÁ ARMÁDA: REALITA, PROJEKT, FIKCE? / Tomáš Karásek	25
VOLNÁ TRIBUNA	
HROZÍ RUSKU STÁTNÍ PŘEVRA? / Zdeněk Zbořil	27
CHAOS ŘÁDU, ŘÁD CHAOSU / František Sojka	30
LŽI, SEX A WESTERNIZACE / Marek Jasa	31
RECENZE	
NÁRODNÍ ZÁJMY V DISKUSI SOUČASNÉ NĚMECKÉ POLITOLOGIE / Dagmar Moravcová	34
ČESKOSLOVENSKO, JEHO SOUSEDÉ A VELMOCI VE XX. STOLETÍ (1918–1992) / Bohuslav Litera	35
VÝBĚR Z NOVINEK KNIHOVNY ÚMV	35

V PŘÍŠTÍM ČÍSLE MP

(které má vyjít do 30. 9. 2003)

Ropa a mezinárodní politika ► *Ropné trhy po irácké válce* ► *Rusko-americká jednání v Houstonu* ► *Evropská unie a ropa* ► *Inovace rozvodů ropy a plynu* ► *Pobřeží slonoviny po rozpadu dlouholeté stability* ► *SRN a SZBP (společná zahraniční a bezpečnostní politika)* ► *Neviditelná válka – diskuse pokračuje*

1. – Silvio Berlusconi nastoupil do čela Evropské rady na příštích šest měsíců.

1. – slovenský parlament schválil přístupovou smlouvu s Evropskou unií.

1. – v USA vstoupil v platnost zákon, který zakazuje americkou vojenskou pomoc zemím, které k tomuto termínu neuzavřely se Spojenými státy dvoustrannou dohodu o tom, že nebudou vydávat Američany k případnému stíhání Mezinárodnímu trestnímu soudu.

1. – oznámeno, že už osm lidí se stalo oběťmi pouličních protestů, které se v Nigérii konají v rámci generální stávky, vyhlášené 30. června na neomezenou dobu.

1. – oznámeno, že občanská válka v Ugandě si za červen vyžádala 146 obětí.

2. – izraelští vojáci se stáhli z palestinského Betléma. Bezpečnost zde budou nadále zajišťovat palestínští policisté.

2. – Silvio Berlusconi v Evropském parlamentu hrubě napadl německého sociálnědemokratického poslance Martina Schulze. Za jeho kritiku mu ironicky navrhl, aby si zahrál roli kápa ve filmu o nacistických koncentracích, který se právě natáčí v Itálii. Berlusconi se za urážku poslance následující den telefonicky omluvil kancléři Gerhardu Schröderovi.

3. – USA zahájily vývoj hypersonického letadla schopného zasáhnout kterékoli místo na světě do dvou hodin bez mezipřistání. Projekt nese název Falcon. Realizace projektu by umožnila USA obejít se bez vojenských základen v zahraničí.

3. – Bundestag ratifikoval smlouvu o rozšíření EU. Zamítl doložku o zrušení Benešových dekretů, navrhovanou opozicí.

3. – USA vypsaly odměnu 25 milionů dolarů za jakoukoli informaci vedoucí k dopadení Saddáma Husajna a po 15 milionech za stejné informace o jeho synech Udajovi a Kusajovi.

3. – poradce britského premiéra Tonyho Blaira odpovědný za komunikační politiku vlády Alastair Campbell přiznal, že pozměnil první dokument k irácké krizi, který vláda zveřejnila v září 2002.

3. – oznámeno, že Hans Blix povede novou mezinárodní komisi pro kontrolu zbraní hromadného ničení, která by měla začít fungovat na podzim.

3. – americký prezident George W. Bush poděkoval ruskému prezidentovi Vladimiru Putinovi za podporu při vyjednávání s Iránem a KILDR o ukončení jejich jaderných programů.

3. – Stefano Stefani, státní tajemník italského ministerstva hospodářství v článku pro list La Padania velmi hanlivě mluvil o Němcích. Kancléř Schröder na oplátku zrušil dovolenou v Itálii. Stefani později podal demisi.

4. – při teroristickém útoku v pákistánské Květě zahynulo nejméně 44 lidí včetně atentátníků.

5. – při pumovém útoku na rockovém koncertu v Moskvě zahynulo 15 lidí včetně dvou atentátníků, zřejmě Čečenek.

6. – izraelská vláda schválila připravované propuštění části palestín-

ských vězňů držených v izraelských vězeních. Týkat by se mělo více než 300 vězňů z celkového počtu zhruba 6000 vězňů v Izraeli.

6. – Nigérie nabídl azyl liberiskému prezidentovi Charlesu Taylorovi, obviněnému z válečných zločinů, pokud se stáhne z politiky.

6. – poslední člen hlavního vedení maolistické Světě stezky Florentino Cerrón Cardozo alias soudruh Marcelo byl dopadem ve středním Peru. Velitel izolovaných jednotek senderistů v odlehlých částech And zvaný soudruh Martíno byl zabit 4. července. Revoluční teror gerily stál na 30 tisíc životů.

6. – mexická vládní Strana národní akce utrpěla ve volbách těžkou porážku. Polovinu svého mandátu bude prezident Vincent Fox vydán na milost opozici.

7. – ruský prezident Vladimir Putin prohlásil čečenské separatisty za klíčové aktéry mezinárodního terorismu, kterým se nesmí ustupovat.

7. – Bílý dům přiznal nesprávnost vyjádření prezidenta George W. Bushe před invazí do Iráku o tom, že Saddám Husajn chtěl nakoupit uran v některých afrických zemích, což tvrdil v lednu v Poselství o stavu unie. Přiznání následovalo po špiónáží informacemi a pokáral ho za to.

8. – palestinský premiér Mahmúd Abbás po silné kritice z hnutí Fatah nabídl Jásiru Arafatovi demisi.

8. – prezident George W. Bush při první zastávce své pětidenní africké cesty v senegalském Dakaru označil obchod s otroky za jeden z největších zločinů ve světových dějinách a slíbil součinnost s africkými zeměmi. Na pomoc v boji proti AIDS slíbil 15 miliard dolarů.

8. – belgičtí liberálové a socialisté, vítězové květnových parlamentních voleb, se dohodli na programu své koaliční vlády. V čele kabinetu stane opět vlámský liberál Guy Verhofstadt.

10. – podpisem členů pod konečný text návrhu ústavy EU definitivně skončila činnost Konventu o budoucnosti EU.

11. – Spolková rada schválila smlouvu o rozšíření EU.

11. – šéf americké CIA George Tenet přiznal, že jeho úřad pochybil, když schválil Bushovo lednové Poselství o stavu unie s pasáží o snaze Iráku získat v afrických zemích uran.

12. – belgický král Albert II. jmenoval vlámského liberála Guye Verhofstadta (50) předsedou vlády. Ministrem zahraničí zůstává Luis Micel.

12. – 13. – summit 14 středoevropských lídrů v britském Bagshotu. Premiér Vladimir Špidla zde prohlásil, že hlavním problémem sociálního státu je docílit, aby se lidé naučili přijímat nejistoty, které přináší současný svět.

13. – v Bagdádu se sešla ke svému prvnímu zasedání rada irácké prozatímní vlády jmenovaná civilním správcem Iráku Paulem Bremerem. Je to první výkonný orgán Iráku od svržení Husajna. Zastupuje šíity, sunnity, Araby, Kurdy, Turkomany, křesťany, muže i ženy.

13. – bývalá britská ministryně pro rozvojovou pomoc labouristka Clare

Shortová vyzvala premiéra Tonyho Blaira k demisi kvůli jeho podpoře válce v Iráku.

13. – velké demonstrace v Hongkongu žádaly přímé volby, kritizovaly Pekingem dosazeného správce území a volaly po zachování svobody slova a shromažďování, které jsou ohroženy připravovaným souborem zákonů o podvrtné činnosti.

14. – italská vláda popřela informace, podle nichž italské tajné služby dodaly USA a Británii podkladové dokumenty pro tvrzení, že bývalá irácká vláda chtěla v Nigeru získat uran pro výrobu jaderných zbraní.

15. – velení americké armády sdělilo americkým vojákům, že jejich služba v Iráku se prodlužuje na neurčito.

15. – prezident Václav Klaus na oficiální návštěvě ve Francii. V rozhovoru pro list Figaro prohlásil, že nechce evropský pas a za největší výzvu současnosti považuje nenechat se rozspustit v EU. Následující den vyvolal polemiku na nevedřejším zasedání OECD v Paříži svou kritikou na zavádění eura.

15. – americký prezident George W. Bush přijal v Bílém domě premiéra Vladimíra Špidlu. Slíbil, že doporučí americkým firmám, aby s Českem vážně jednaly o poválečné obnově Iráku.

16. – po roce a půl zmrazených vzájemných vazeb obnovily Indie a Pákistán diplomatické styky v plném rozsahu.

16. – armáda v západoafrickém Svätém Tomáši a Princově ostrově provedla státní převrat.

16. – David Kelly, bývalý zbrojní inspektor OSN a poradce britské vlády popřel před parlamentní komisí, že byl zdrojem informací, které vyústily do sporu mezi kabinetem a BBC o důvodech k účasti ve válce v Iráku, jak naznačilo ministerstvo obrany.

17. – britský premiér Tony Blair v Kongresu USA obhajoval zjištění britské rozvědky o tom, že se Irák pokoušel v Nigeru koupit uran pro svůj jaderný program. Řekl, že historie ospravedlní americko-britskou invazi do Iráku, i kdyby se tam nenašly žádné zbraně hromadného ničení.

17. – David Kelly, bývalý zbrojní inspektor OSN a poradce britské vlády, expert na bakteriologické zbraně, který se dostal do podezření, že vyrazil BBC informace o údajném přepracování vládní zprávy o iráckých zbraních hromadného ničení, spáchal sebevraždu.

19. – oznámeno, že inspektoři OSN objevili v ekologických vzorcích odebraných v Iránu obohacený uran, což by mohlo znamenat, že Teherán čistí uran, aniž by o tom informoval MAEA.

20. – ministři zahraničí Slovenska a Maďarska Eduard Kukan a László Kovács se v Bratislavě dohodli o tom, jak bude vypadat podpora Budapešti pro maďarskou menšinu na Slovensku. Podpora jazykové a kulturní identity má být v souladu se slovenskými zákony a dít se prostřednictvím nevládních organizací registrovaných na Slovensku.

20. – italská novinářka Elisabetta Burbaová přiznala, že právě ona předala americkým úřadům padělané dokumenty, které měly usvědčovat Irák ze snahy o získání nigerského uranu.

21. – americký prezident George W. Bush obvinil Irán a Sýrii z toho, že nadále poskytují útočiště teroristům, a zdůraznil, že za to budou pohnány k odpovědnosti.

21. – oznámeno, že v Libérii nanovo vypukly boje. Během několika dnů bylo zabito 700 civilistů. USA chtějí do země poslat své vojáky, až odstoupí prezident Charles Taylor. Státy západní Afriky tvrdí, že v Libérii zasáhnou, až válčící strany uzavřou příměří. Taylor prohlašuje, že odejde jen tehdy, když do Nigérie přijdou modré přílby. Boje pokračovaly i přes to, že hnutí Sjednocení Liberijců za usmíření a demokracii vyzvalo své bojovníky, aby ofenzívu zastavili.

22. – při útoku na luxusní vilu v iráckém Mosulu zahynuli synové Saddáma Husajna Udaj a Kusaj.

23. – srbská vláda představila plán pro budoucí Kosovo. Chce mu poskytnout širokou autonomii pod mezinárodním dohledem.

25. – palestinský premiér Mahmúd Abbás jednal v Washingtonu s prezidentem Bushem. Schůzka prolomila více než dvouleté období, kdy se Bush odmítal sejt s nejvyššími palestinskými představieli. Hovořilo se mj. o konfiskaci palestinské půdy a stavbě tzv. bezpečnostního plotu Izraelem a o možnostech zvětšování svobody pohybu Palestinců na okupovaných územích.

25. – americký prezident George W. Bush rozhodl o vyslání omezeného amerického kontingentu do Libérie, aby podpořil západoafrické mírové jednotky při mírové misi.

26. – agentura AFP uvedla, že z obsáhlé zprávy amerického Kongresu o práci zpravodajských služeb před teroristickými útoky z 11. září 2001 byla na podnět Bushovy administrativy vyjmuta část o roli Saúdské Arábie. Rijád popřel, že by atentátníky financoval nebo o útocích věděl.

26. – japonský parlament schválil vyslání svých vojsk do Iráku.

26. – parlamentní volby v Kambodži.

27. – vzpoura asi 300 vojáků proti filipínské prezidentce Glorii Arroyové skončila po 19 hodinách kapitulací vzbouřenců.

27. – Korsická národněosvobozenec-ká fronta obnovila ozbrojený boj za osamostatnění ostrova.

28. – oznámeno, že počet amerických vojáků zabývajících v Iráku od 1. května vzrostl na 51. Při nebojových akcích zahynulo dalších 55 vojáků.

28. – Bílý dům vydal přehled 30 zemí, jejichž vlády souhlasily, že pomohou v Iráku při vojenských či policejních akcích.

29. – izraelský premiér Ariel Šaron jednal ve Washingtonu s prezidentem Georgem W. Bushem. Před odletem ohlásil propuštění 540 palestinských vězňů, z toho 210 příslušníků hnutí Hamás a Islámský džihád, 210 členů hnutí Fatah a 120 kriminálních delikventů.

30. – dolní komora belgického parlamentu zrušila zákon, který umožňoval soudit v Belgii zločiny proti lidskosti spáchané jinde než na belgickém území.

30. – americká vláda varovala na základě informací zpravodajských služeb letecké společnosti na možnost únosů letadel nově aktivizovanými bojovníky al-Káida.

Rusko a Ruská federace v roce 2003

Malým skandálem a hašteřením skončilo nedávné publikování závěrečné zprávy studie dvaceti tří významných ruských politologů, která byla expresivně pojmenována *V Rusku se připravuje puč oligarchů*, jak o tom nedávno informovalo www.utro.ru. Ukázalo se později, že ne všichni podepsaní souhlasili nejen s názvem, ale i s některými tvrzeními a názory obsaženými ve zprávě. Ale dokument na tiskové konferenci představil osobně ředitel Rady pro národní/státní strategii (Sovjeta po nacionalnoj strategiji – SNS) Josif Diskin, který konstatoval, že vážnost současné politické a ekonomické situace v Rusku spočívá v tom, že představitel vrcholného národohospodářského managementu se snaží získat pozice ve státních strukturách, odmítají spolupracovat s vládou a zejména chtějí změnit politický systém celé Ruské federace. Jejich cílem je nahradit prezidentský systém polo-prezidentským, nebo v originálu prezidentsko-parlamentním. (Žurnalistický žargon pak tento nový politický systém nazval dokonce *parlamentní* – nebo *parlamentní a stranickou diktaturou*.)

V České republice, pokud nemáme možnost sledovat různobarevné vnitropolitické televizní zpravodajství z Ruské federace, jsme obvykle nuceni, chceme-li se něco o Rusku dozvědět, konzumovat monotematické komentáře o občanské válce v Čečně, případně s ní spojeným terorismem, z nichž je obvykle obtížné poznat, zda politický komentátor straní teroristům nebo soucítí s nevinnými oběťmi. Nejčastěji se však dovídáme o folklóru moskevských nádraží nebo dvorků činžovních domů, kde výskyt místních *alkašů* nepřekračuje běžnou normu Masarykova nádraží v Praze, ale přesto se o tom v ČT hovoří jako o pozoruhodnosti, kvůli které je třeba držet zvláštního zpravodaje přímo v Moskvě. Proto je pro nás prohlášení ruských politologů pozoruhodné hned z několika důvodů. Jednak může upozorňovat na to, že federální vláda usiluje o posílení svých pravomocí a chce si vytvořit ekonomickou základnu pro své silnější mocenské postavení. Nástup *mužů s epoletami* (jak jsou označováni proti *oligarchům* vystupující stoupenci Putinovi) do politických funkcí by tedy mohl být doprovázen také jejich pokusy o ovládnutí celého národního hospodářství. Může však také upozorňovat na fakt, že všichni podepsaní, studující teorii i praxi ruské politiky, upozorňují, že jde o pokus fundamentální změny politického systému v Rusku. Konečně pak nás také varuje, abychom nečetli jen povrchní politické komentáře, ale alespoň občas navštívili webové stránky ústavů a institucí, kde se ruská politika analyzuje přece jen podrobněji než v denním tisku.

Dlouhodobý zájem Mezinárodní politiky o vnitřní i zahraniční politiku SSSR, SNS i Ruské federace trpí po léta nedostatkem informací z první ruky, stejně jako skutečností, že v České republice sice jsou experti trvale studující velká i malá témata ruské politiky, ale buď je publikují fragmentárně, nebo bez kontinuity, která je pro komentování politiky velkých států, nejen Ruska, bezpodmínečnou

nutností. Jiným problémem je ideologizace i těch největších témat a jakési jednostranné pozorování, často ovlivněné nějakou třeba i bolestnou, ale přece jen subjektivní zkušeností. Komparativní historická analýza je většinou nahrazována historizováním, sestavováním seznamů dat, událostí a jmen osob, které většinou brání pochopit skutečný stav věcí. Čtenář nebo student ruské politiky se pak pohybuje v jakémsi zdánlivě známém prostoru, řada věcí mu připadá již prožitá, ale podstata mu uniká. Připomeňme si třeba úvodní kapitolu Masarykovy knihy *Rusko a Evropa*, v níž se autor snaží proniknout do podstaty ruského myšlení, a položme si třeba hypotetickou otázku, která je dnes navýsost aktuální: Je nutné se ještě zabývat paralelně *Ruskem a Evropou*, nebo je užitečnejší a prospěšnější studovat *ruskou Evropu*?

Pokusili jsme se přizvat ke spolupráci české i ruské autory, kteří by se celé téma ruské vnitřní i zahraniční politiky pokusili nově definovat a upozornit na otázky, na něž v každodenním letu po povrchu věcí zapomínáme. Kromě toho se snažíme informovat o diskusi, kterou vyvolal výše zmíněný skandál v SNS, který ale bez ohledu na jeho souvislosti otevřel problém (viz název celé diskuse: *Ruská kultura a Putinův stát. Problém kulturní legitimity moci*). Už například jen slovo *kultura* má v staré i nové ruské odborné terminologii nejrůznější konotace a zahrnuje významy související i s aktuálním *předporozuměním* pojmem *kultura* a *civilizace*. Nicméně to nejzajímavější téma je povaha případné změny politického systému Ruska a Ruské federace.

V České republice jsme v posledních několika letech zažili sice laickou, ale o to intenzivnější diskusi o mocném postavení politických stran, stranických sekretariátů a politiků, ve skutečnosti volených zástupců lidu, který je svrchovaným držitelem moci ve státě (alespoň podle Ústavy ČR). Dosud si však nikdo nedovolil použít slovní spojení *parlamentní diktatura*, ačkoli útoky proti dohodě ODS a ČSSD o *vytvoření stabilního politického prostředí* měly často povahu osočování alespoň nejnámennějších představitelů obou stran z autoritářských ambicí. Ruská diskuse o *kulturní legitimitě moci*, ve skutečnosti však o povaze ekonomické moci v ruce *oligarchů*, která se může změnit v moc politickou, je podle našeho názoru počátkem podobného politického procesu, který má už své významné milníky v útocih státní moci proti kancelářím a sídlům ruských bohatců.

Diskuse ruských politologů upozorňuje zejména na fakt, že jde o změnu systému a že tím nejpodstatnějším je, jak Putinova administrativa rozumí pojmu stát. Zda je to pro ni správa věcí veřejných a politický (socializační) proces, či zda je stát organismem, který je sice vnitřně bohatě strukturovaný, ale který lze mechanicky řídit, ovládat, usměrňovat, a to až po nezákladnější prvky tohoto systému. V druhém případě lze totiž také různě chápat funkci prezidenta a celého prezidentského systému, který byl v Rusku v letech 1992–2003 považován za garanta stability vládnoucí skupiny (skupin) a překážkou *konečné monopolizaci* (jak se tento termín používá ve stati *Rizika hrozby Rusku v roce 2003*) a nebezpečí *oligarchické modernizace*.

Zvykli jsme si vnímat Rusko a Ruskou federaci za hranicemi Evropy. Pohled z Moskvy na Evropu je však diametrálně odlišný. Jako by se odtud vracelo téma *finlandizace*, dnes zřejmě dokončené ve východní a střední Evropě a dotýkající se už i Evropy západní. Šok, který způsobil Roman Abramovič, kamčatský naftový suverén, který si jistě – ne snad jen pro radost – koupil anglický fotbalový klub Chelsea, je sice jen upozorněním, které známe už od dob tažení českých hokejistů místo do Kanady a USA do Ruska (kdo do té doby uvažoval o ekonomickém významu Jaroslavlji, Omska nebo Kazaně?), ale také varováním, že za pojmem *oligarchie* je třeba vidět strukturovanější politicko-ekonomický fenomén, který se stále ještě zdá být ruské proveniencí, ale pronikl docela úspěšně už i do uzavřené Evropy (pokud odtud původně nebyl vyvezen do Ruska). A možná, že ony systémové souvislosti jsou už i v Evropě mnohem aktuálnější, než si uvědomujeme.

zboril@iir.cz

-ZZ-

Rusko za Putina: rozporné přeměny a klamavá stabilita

Za tři a půl roku, jež uplynuly od nástupu Vladimira Putina k moci, se Rusko rozvíjelo paradoxně: silně se změnilo, přičemž zůstalo nezměněné. V čem spočívají hlavní změny putinské epochy a co zůstalo stejné jako dřív, za Borise Jelcina?

JAROSLAV ŠIMOV

Stát

„Upevnění vertikály moci“ bylo heslem prvních dvou let vlády prezidenta Putina. Tímto výrazem z byrokratického slovníku se rozuměla především změna vzájemných vztahů mezi federálním centrem a regiony – ve směru větší centralizace. Ve smyslu pověstného hesla, vytyčeného kdysi Borisem Jelcinem (ten na adresu regionálních vedoucích činitelů prohlásil: „Berte si tolik svrchovaností, kolik spolknete“), začali se gubernátoři ruských oblastí a prezidenti autonomních republik, tvořících součást Ruské federace,¹⁾ chápat v 90. letech žezla moci. Stále větší část mocenských pravomocí se soustřeďovala v rukou regionálních elit, a legislativa více než šedesátí subjektů federace obsahovala výnosy a zákony, přičítící se zákonům i Ústavě RF. Koncem Jelcinova vládnutí byla pravděpodobnost dezintegrace ruského státu dosti vysoká. Tomu napomáhaly i obrovské vzdálenosti, při nichž – vzhledem ke krizovému stavu ruské ekonomiky – se regiony Dálného východu staly ekonomicky těsněji spjatý s Čínou a Japonskem než s centrálním Ruskem.²⁾

Za Putina se situace změnila. Kreml rozdělil zemi na sedm velikých federálních okruhů, do jejichž čela byli postaveni zplnomocnění zástupci prezidenta (polpredy). Jak konstatuje socioložka Olga Kryštanovská, „zplnomocnění zástupci zkonsolidovali síly federálních struktur a postavili je proti regionálním. Zpod kontroly gubernátorů se postupně vymkla jejich hlavní opora – správa vnitřních záležitostí... což připravilo místní elitu o významné mocenské páky... Kreml získal rozvětvenou síť opěrných skupin ve všech regionech“.³⁾ Byla provedena legislativní reforma, v jejímž důsledku se podařilo uvést v soulad ustanovení regionálních zákonů s federálními. Na Putinovo naléhání byl změněn princip sestavování Rady federace (RF) – horní komory ruského parlamentu.⁴⁾ Zatímco za Jelcina se členy RF automaticky stávali vedoucí činitelé subjektů federace, pak nyní horní komoru tvoří jacísi „představitelé regionů“, jmenovaní provinčním vedením po dohodě s centrální mocí. Předsedou RF byl v roce 2001 zvolen Sergej Mironov – jeden z prezidentových důvěrníků.

V téže době neprošel prospěšný návrh na volbu ruských „senátorů“ všeobecným hlasováním – tak jako poslanců Státní dumy. Při provádění reformy byl totiž Kreml zaintereso-

ván nikoli na demokratizaci politického systému, nýbrž na omezení vlivu regionálních elit. Dosáhnout tohoto cíle se mu celkem podařilo. Letos 16. května Vladimir Putin ve svém parlamentním vystoupení zdrženlivě pochválil sebe i své okolí za „upevnění vertikály moci“: „Právě i fakticky jsme obnovili jednotu země. Upevnili jsme státní moc. Přiblížili jsme státní moc k regionům. Díky obnovení jednotného právního prostoru jsme se mohli pustit do vymezení pravomocí mezi centrem a regiony... Přistoupili jsme k budování akceschopné, finančně zabezpečené moci v místních podmínkách“⁵⁾. Zatímco se Jelcin na konci svého vládnutí zdál být čímsi jako *primus inter pares* a v mnohém byl závislý na dobré vůli regionálních náčelníků a jejich ochotě spolupracovat s centrální mocí, pak Putin pretenduje na bezpodmínečně nedělné vůdčí postavení. Toto vůdčí postavení se nikdo neopovazuje zpochybňovat – alespoň ne zatím. Přitom centralizace po putinsku nepředpokládá koncentraci všech mocenských pravomocí v rukou Moskvy. Projekt správní reformy, předložený prezidentovou administrativou a nedávno schválený Dumou, je zaměřen na rozšíření samosprávy – na městské, okresní i místní úrovni.

Elita

Druhou skupinou ruské politické i podnikatelské elity, jejíž vliv se Kreml jakoby pokoušel omezit, byli oligarchové – největší podnikatelé, soustřeďující ve svých rukou obrovité bohatství (někdy nabyté pochybnými způsoby) a úzce spjatí se zkorumpovanými státními strukturami. Právě oligarchové jsou v ruském masovém povědomí symbolem „divokého“ kapitalismu bez sociálních garancí, který se v zemi objevil v 90. letech. Právě s jejich vytlačněním od pák politické moci mnozí počítali, když se v Kremlu objevil Putin. Ale nový prezident se omezil na obratnou politickou kombinaci. Oligarchové náhradou za upuštění od otevřeného vměšování do politických záležitostí získali možnost nejenom rozšiřovat svůj ekonomický vliv, ale i nadále ovlivňovat státní politiku – avšak zákulisně. Za oběť padli jen dva z nich – Boris Berezovskij a Vladimir Gusinskij. Oba se v podstatě ještě za Jelcina stali veřejnými politiky, k čemuž využili hromadných sdělovacích prostředků, které měli pod svou kontrolou. Za Putina byli oba

nuceni emigrovat z Ruska, i když podle toho, co se říká, právě Berezovskij v roce 1999 sehrál rozhodující roli v tom, že sešlý Jelcin označil Putina za svého možného nástupce. Avšak cesty nového prezidenta a Berezovského se rychle rozešly. Dnes Moskva usiluje o vydání vypuzeného oligarchy, který se usadil ve Velké Británii, vznášejíc proti němu řadu obvinění – mimo jiné i z poskytování pomoci čečenským separatistům.

Mnozí ruští analytici předpokládají, že jednou z podmínek domluvy mezi putinským okolím a oligarchy byla jejich ochota „uskrovnit se“ a uvolnit tak přístup ke zdrojům moci a bohatství nové skupině ruské elity – „pitěřským“, počteným Petrohradům z rodného města prezidenta Putina. Vliv „pitěřských“ v letech 2000–2003 prudce narůstal. Představitelé severní metropole se objevili jak ve významných státních funkcích (ministr obrany Sergej Ivanov, šéf Centrální banky Sergej Ignatjev, vlivný náměstek šéfa prezidentovy administrativy Dmitrij Kozak aj.), tak i mezi těmi, kteří jsou široké veřejnosti neznámí, ale disponují velikým zákulisním vlivem (například šéf „Mežprombanky“ Sergej Pugačev). V současné době jsou „pitěřští“ aktivně zapojeni do politických kombinací kolem funkce ministerského předsedy, která se podle očekávání za několik měsíců uvolní. Nynější předseda vlády Michail Kasjanov, soudě podle všeho, ztratil důvěru prezidenta, a proto jeho kabinet může podat demisi již po prosincových volbách do Dumy. Tím spíš, že – jak nedávno prohlásil Putin – příští ruská vláda se musí opírat o parlamentní většinu.⁶⁾

Ještě působivější než vzestup „pitěřských“ je nástup vojáků a představitelů zvláštních služeb do mocenských struktur. Podle údajů z nedávných průzkumů tvořili v letech 2000–2002 téměř 35 procent nových náměstků ministrů, jmenovaných do různých ruských resortů, „lidé s náramenky“, přičemž nejmasovější příliv pocházel z Federální bezpečnostní služby – nástupkyň KGB. V polovině roku 2002 stáli v čele devíti regionů RF vojáci. Hodnost generála má pět ze sedmi zplnomocněných zástupců prezidenta ve federálních okruzích, a mezi jejich náměstky představují vojáci 70 procent. Ruské státní struktury se „militarizují“. Hlavní příčinou zřejmě není jen minulost Vladimira Putina jako důstojníka KGB, ale i v ruské společnosti rozšířená představa, že „nesprávně pojaté demokratické svobody dovedly zemi k sociální nestabilitě, hrozcí rozvratem a chaosem. Nejrychlejším a nejjednodušším způsobem, jak v takové situaci upevnit stát, je opírat se o vojáky jako o hlavní sílu pořádku“⁷⁾.

Putinův režim nepochybně není vojenskou diktaturou v její klasické podobě. Ale prostor, vyhrazený demokracii v ruském politickém systému, se v posledních letech pomalu, ale jistě zužuje. Vybavuje se analogie s režimem Józefa Piłsudského a jeho následníků v meziválečném Polsku (1926–1939). Tak jako tam, i v současném Rusku jsou uchovány základní atributy a mechanismy demokratického zřízení, avšak reálná moc patří těm skupinám a představitelům vládnoucí elity, které nikdo nevolil a nevolil na ně odpovědnost za osud země. Jsou to v první řadě zvláštní služ-

by, jakož i (a tím se Putinovo Rusko liší od Pilsudského Polska) oligarchické klany. Právě tyto skupiny tvoří hlavní oporu Vladimira Putina. A možná nejen oporu, ale i pouta na jeho rukou: nejednou bylo možné zaslechnout, že ruský prezident zdaleka není při přijímání politických rozhodnutí tak svobodný, jak se na první pohled může zdát. Jak poznamenává politolog Alexandr Někllessa: „Dnešní Rusko představuje objekt analýzy spíše pro orientalisty, než pro specialisty na euroatlantické společenství. Realie postindustriální epochy v zemi... se doplnily o rysy neofeudalismu a orientálního klanového zřízení.“⁽⁸⁾

Společnost

Nicméně převládající náladou v ruské společnosti v posledních letech je umírněný optimismus. I když 25 až 30 procent občanů Ruska nadále žije pod hranicí chudoby, a průměrná úroveň příjmů v zemi nepřevyšuje 150 USD měsíčně.⁽⁹⁾ Celkově se ruským občanům za Putina žije lehčeji a lépe než za jeho předchůdce. Nejde jenom o ekonomický růst, který začal ještě v posledním roce Jelcinova vládnutí (1999), a ani o to, že státu se podařilo vyplatit dlužné mzdy velké části pracovníků rozpočtové sféry. Tajemství popularity Vladimira Putina a relativní spokojenosti mnohých ruských občanů s nynějším stavem tkví v jakémsi téměř iracionálním pocitu stability a trvalosti, jaký s sebou přinesl putinský režim. Do jisté míry nynější situace připomíná epochu Leonida Brežněva, která byla později nazvána „zastojem“ (stagnací), ale pro mnohé ruské občany se asociálně pojí s klidem a poměrným dostatkem. Po četných otřesech 90. let je stabilita právě tím, o čem snila převážná většina lidí žijících v Rusku.

Putin měl v mnohém ohledu štěstí: Právě po jeho příchodu k moci začaly rychle stoupat ceny ropy, na nichž rozhodující měrou závisí stav ruské ekonomiky. Ale běžného obyvatele nezajímají výklady odborníků, a zatím nepociťuje to, o čem již píše ruský tisk: „Poměrná sociální stabilita je v podstatě náhodnou záležitostí a jen nepatrnou měrou je podmíněna činností úřadů – prostě tak se vyvinula konjunktura trhu nosičů energie. V těch sférách, které nejsou závislé na vývozu ropy a zemního plynu, se situace po celou dobu Putinovy vlády dále zhoršovala... Reálné administrativní úspěchy nejsou ve skutečnosti téměř patrné.“⁽¹⁰⁾ Analytici poukazují na to, že reformy, započaté v letech 2000–2001 (pozemková, soudní, daňová aj.), se téměř zastavily, úroveň zkorumpovanosti státního aparátu není o nic nižší než za Jelcina, rychle vyřešit čечenský problém se navzdory četným prezidentovým slibům nepodařilo, a ekonomika je nadále fatálně závislá na cenách nosičů energie.

Ale znovu opakují, že žádný z uvedených faktorů se téměř neodráží v ruském veřejném mínění, které zůstává stabilně proputinské. Podle údajů z různých průzkumů prezidentovi důvěřuje 65 až 78 procent občanů, a téměř nikdo nepochybuje o tom, že v březnu příštího roku Vladimir Putin lehce zvítězí v prezidentských volbách. Partyzánská válka čечenských povstalců proti ruským vojskům zajímá dnes leda ty ruské občany, jejichž příbuzní v Čečně slouží. Ostatní část společnosti se

smířila s tím, že povstalecká republika se stala nehojícím se vředem na těle země a že metody léčení této separatistické choroby, které navrhuje Kreml, už čtvrtý rok nepřinášejí hmatatelné výsledky. Navíc pak Západ, ve snaze zajistit si podporu Ruska v globální protiteroristické kampani, již téměř nepřipomíná Moskvě Čečnu, takže konflikt na Kavkaze se rychle mění v „zapomenutou válku“, po které nikomu nic není, kromě jejich bezprostředních účastníků.

Fenomén popularity Vladimira Putina lze těžko pochopit bez znalosti sociálně-psychologických zvláštností ruského lidu a specifiky ruské politické kultury. Jejím jádrem je autoritářská tradice, v jejímž rámci postava hlavy státu, vůdce, „otce národa“ vředyky hrála význačnou roli. Autoritativní vůdčí osobnost od dob Ivana Hrozného představovala centrum „ruského systému“ (termín politologů Jurije Pivovarova a Andreje Fursova), který zahrnoval „samovládnou moc, jí podřízenou pravoslavnou církev, paternalismus, uzavřenost země před vnějším světem, dominanci zájmů státu nad zájmy jednotlivce, velmocenské zahraničněpolitické ambice“⁽¹¹⁾. Hlavní komponenty „ruského systému“ byly po roce 1917 komunistickým režimem ponechány nezměněné. Krach komunismu a následující desetiletí rozporných jelcinovských reforem vedly k určitým změnám v ruském veřejném povědomí. Podle údajů sociologa a politologa Igora Kljamkina v současném Rusku představují „stoupenci modernistické alternativy k ‚ruskému systému‘ (priorita zájmů jednotlivce, jeho samostatnost a odpovědnost za vlastní život, otevřenost země) třetinu obyvatelstva (33 procent)“. Zároveň „velmi významná (až 60 procent obyvatelstva) je početnost mezilehlých, ‚rezervních‘ skupin (tj. těch, kteří neúčastnili jasnou volbu mezi ‚ruským systémem‘ a hodnotami soudobé demokracie – J. Š.)“⁽¹²⁾. To všechno umožňuje liberálním analytikům vyvodit optimistický závěr,

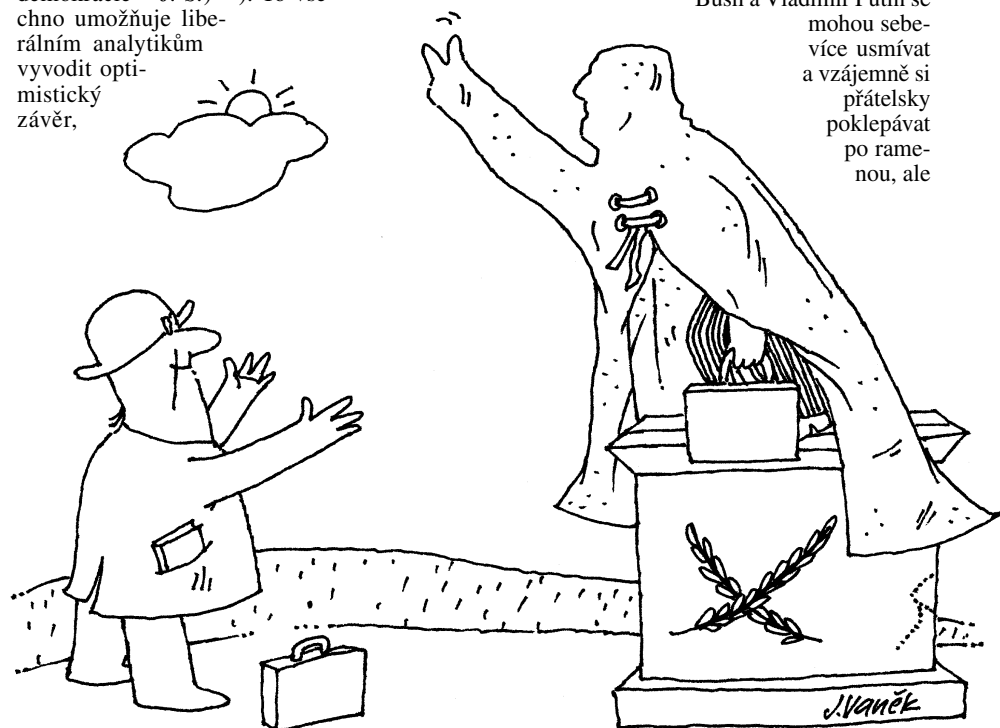
že „vektor rozvoje ruské společnosti, navzdory rozšířenému mínění, nesměruje k tradicionalismu“⁽¹³⁾.

Přítom mnohé prvky „ruského systému“ existují i v dnešním Rusku. Je to sklon k autoritářství, jisté příznavnictví a absence návyku k individuální odpovědnosti. Takové jsou hlavní příčiny toho, že občanská společnost v Rusku je nadále v počátečním stavu. Zvlášť stojí za zmínku dávná ruská tradice – víra v „dobrého cara a špatné bojary“. Jak napsal již před sto lety ruský filosof a politik Petr Struve, „v Rusku je stát protispolečenský, a společnost protistátní“⁽¹⁴⁾. Značná část ruské společnosti chová hlubokou nedůvěru k parlamentu, politickým stranám, soudnímu systému, policejním orgánům atd. Podle údajů průzkumů veřejného mínění výjimku tvoří pouze pravoslavná církev a armáda, jejíž autorita je značně vyšší než autorita výše uvedených státních institucí, ale zjevně se nevyrovná autoritě prezidenta.⁽¹⁵⁾ A tak rozhodujícím faktorem politické stability v putinském Rusku je popularita hlavy státu. V případě jejího zviklání – z důvodu zhoršení ekonomické situace, provádění nepopulárních reforem nebo pro chyby samotného Vladimira Putina – nejsou vyloučeny nové politické krize a sociální otřesy. Nelze zapomínat, že rating Borise Jelcina v letech 1991–1992 byl rovněž značně vysoký, ale neúspěšné sociální přeměny, válka v Čečensku i konfliktní charakter samotného prezidenta vedly k prudkému poklesu jeho popularity.

Zahraněční politika

V dnešním Rusku není až tak mnoho lidí, kteří se zajímají o mezinárodní situaci a zahraniční politiku své země: každodenní starosti a problémy zatlačují podobné zájmy do pozadí. Možná proto zahraničněpolitický kurs prezidenta Putina nevyvolává ve společnosti zvláštní odpor, i když zjevně odporuje náladám mnohých ruských občanů. George

Bush a Vladimir Putin se mohou sebevíc usmívat a vzájemně si přátelsky poklepávat po ramenu, ale

jak dosvědčují údaje nedávného průzkumu, jen osmi procentům obyvatel Ruska jsou USA a jejich politika sympatické.¹⁶⁾ V průběhu irácké války téměř 58 procent ruských občanů podporovalo Irák – ne proto, že by se jim líbil Saddám Husajn, ale proto, že se jim nelíbí Spojené státy. Antiamerikanismus zůstává nedílnou součástí ruského společenského povědomí.¹⁷⁾

Vztah k západní Evropě je v Rusku zásadně jiný. Na počátku června, podle údajů Všeobecného centra výzkumu veřejného mínění (VCIOM), kolem 70 procent dotázaných ruských občanů uvedlo, že jejich země by měla v budoucnu vstoupit do Evropské unie, a pouze 12 procent se vyslovilo rozhodně proti tomu.¹⁸⁾ Zajímavé je, že z evropských zemí se těší největším sympatiím mezi ruskými občany Německo a Itálie, ačkoli právě tyto země byly nepřáteli Sovětského svazu ve druhé světové válce. Na nedávném summitu „EU – Rusko“ v Petrohradě Vladimir Putin přímo označil sblížení s integrující se Evropou za strategický cíl ruské politiky. Přitom si Moskva uvědomuje, že v dohledné budoucnosti se Rusko stěží může ucházet o členství v EU. Jde tu nejenom o četné ruské ekonomické problémy, ale i o různost politických kultur a samotné rozměry země. Kdyby totiž Evropská unie přijala Rusko do svých řad, automaticky by se změnila z organizace evropské v euroasijskou a ztratila by vlastní identitu. Loď Evropy by se v takovém případě příliš silně naklonila na východní bok. Nicméně soudě podle toho, jak se vyvíjejí události v poslední době, Rusko i EU jsou připraveny rozvíjet vzájemně výhodné partnerství a schopny nacházet kompromisy – například v problému Kaliningradu.¹⁹⁾

Ve vztahu k bývalým republikám Sovětského svazu se politika Ruska za Vladimira Putina výrazně odlišuje od kursu jeho předchůdce. Moskva prakticky přestala vznášet námitky proti vstupu tří pobaltských republik do NATO – Lotyšska, Litvy a Estonska, smířila se s nevyhnutelností tohoto kroku, a patrně pochopila, že neznamená nijaké bezprostřední ohrožení ruských zájmů. Ve vztahu k ostatním zemím „blízkého zahraničí“ (termín, kterým se v Rusku často označují bývalé republiky SSSR) se politika Moskvy stala daleko pragmatičtější. Už se téměř neozývají rituální prohlášení o „bratrství slovanských národů“, jakými bylo za Jelcina doprovázeno každé setkání vedoucích činitelů Ruska, Běloruska a Ukrajiny. Běloruskému autoritářskému vůdci Alexandru Lukašenkovi, který se považuje za nejbližšího ruského spojence ve východní Evropě, dala Moskva několikrát na srozuměnou, že v mnohém nesouhlasí s jeho represivní vnitřní a protizápadní zahraniční politikou. Zároveň Rusko daleko častěji využívá pák svého ekonomického vlivu na sousedy. Tak například energetická závislost Gruzie na Rusku byla využita Kremlm k nátlaku na gruzinského prezidenta Eduarda Ševardnadzeho v otázce Pankisské soutěsky, kde se, jak tvrdí Moskva, skrývají čecenské ozbrojené oddíly. Projekt Eurasijského ekonomického společenství, do kterého vstoupily Rusko, Bělorusko, Ukrajina a Kazachstán, má semknout kolem Ruské federace země, které s ní mají nejtěsnější hospodářské a obchodní vazby. Dokonce se předpokládá, že v budouc-

nu se ruský rubl může stát jednotnou měnou těchto států – jakýmsi „eurasijským eurem“.

Putin kupodivu klidně zareagoval na růst vojenské přítomnosti USA u samotných hranic Ruska – v Gruzii i bývalých sovětských republikách Střední Asie, kde se v době operace v Afghánistánu (koncem roku 2001) objevily americké základny. Postoj Kremlu v době irácké války také nebyl tak kategoricky protiamerický, jako byla prohlášení vedoucích představitelů Francie a Německa. Zdá se, že ve Washingtonu ocenili Putinovu umírněnost, a v době červnových rozhovorů v Petrohradě prezidentí obou zemí usilovně demonstrovali, že názorové rozdíly v otázce Iráku nezpůsobily rusko-americkým vztahům žádnou škodu. Přitom Kreml, podle ruského přísloví, nechce ukládat všechna vejce do jednoho košíku, a aniž by se hodlal pít s Amerikou, rozvíjí vztahy i s jejími potenciálními protivníky – s Čínou, Íránem, Severní Koreou. (Putování vůdce KLDK Kim Čong-ila vlakem přes celé Rusko na návštěvu k Putinovi nadlouho utkví v paměti především cestujícím ruských železnic: kvůli „velikému vůdci“ se vypravení mnoha vlaků zpozdilo o několik hodin.)

Nicméně hlavním zaměřením ruské zahraniční politiky zůstává západní směr. Kurs ruského prezidenta na spolupráci se Západem naráží na zatím skrytý odpor některých skupin politické i vojenské elity, které sní o obnovení velmocenské slávy carského impéria i SSSR. Zároveň nemá smysl přeceňovat snahu samotného Vladimira Putina integrovat Rusko do euroatlantického společenství. Logiku myšlení nynějšího ruského vedení možná postihují slova Gleba Pavlovského – politického poradce, který byl jeden čas považován za hlavního ideologa putinského režimu: „Rusové nejsou lhostejní ke světu. Ale pro ně se svět rozkládá v podstatě v jejich vlastních hranicích, s nostalgickými oteklými Kazachstánem, Běloruska a Ukrajinou... My máme jen jeden světový projekt – samotné Rusko. My zde budujeme Rusko, svůj svět. Tento svět je svou civilizační složitostí srovnatelný se světem, který Amerika buduje pro sebe.“²⁰⁾ To není izolacionismus, a tím spíš ne nacionalismus. To je spíš pochopení faktu, že Rusko, nacházející se na hranici mezi Evropou a Asií, Západem a Východem, je sotva s to zcela harmonicky vplynout do jednoho z těchto společenství. Protikladnost politického zřízení současného Ruska, spojujícího demokratické i autoritářské prvky, zvláštnosti společenského povědomí ruských občanů, nejednoznačnost přeměn, jimiž země prochází v posledních letech – to všechno jen potvrzuje závěr o Rusku jako pohraničí civilizací. Rusko přestalo být zastrašujícím impériem, ale zatím nedalo samo sobě ani ostatnímu světu konečnou odpověď na otázku cíle, ke kterému spěje.

¹⁾ Ruská federace sestává z 89 regionů (subjektů federace). Administrativně-územní dělení dnešního Ruska je pozůstatkem sovětské epochy, kdy byla vybudována složitá hierarchická pyramida správních jednotek s nestejnými pravomocemi (autonomní republiky, kraje, oblasti a autonomní okruhy). Součástí RF je 21 autonomních republik, 6 krajů, 50 oblastí, 10 autonomních okruhů a 2 města, která jsou subjekty federace (Moskva a Petrohrad). V současné době ruský parlament projednává návrh zákona o úpravě administrativ-

ně-územního rozdělení země, podle něhož se počet subjektů federace má snížit na 40, přičemž všem budou poskytnuta stejná práva ve vztahu k centrální moci. Podrobněji viz např.: Россия. Энциклопедический справочник. Сest. V. Garin, V. Lisjučenko. Rostov na Donu, 2001.

²⁾ Například ve Vladivostoku (hlavním městě Přímořského kraje) je více než 85 % automobilů japonské výroby, přičemž lví podíl těchto strojů byl dovezen přímo z Japonska. Tam, na rozdíl od Ruska, se jezdí vlevo, proto volant u takových automobilů je umístěn vpravo. Není divu, že Duma (zákonodárné shromáždění) Přímořského kraje nejednou nastolovala otázku přechodu na levostranný provoz v Přímoří. Tato iniciativa vyvolala nespokojenost Moskvy jakožto útok na územní celistvost státu.

³⁾ О. Крыштановская. Режим Путина: либеральная милитократия? // Pro et contra. 2002. T.7. No. 4, <http://pubs.carnegie.ru/p&c/vol7-2002/4/09ok.asp>

⁴⁾ Ruský parlament – Federální shromáždění – sestává ze dvou komor: horní – Rady federace a dolní – Státní dumy. Polovina poslanců Dumy (225) se volí jednou za 4 roky podle kandidátních listin politických stran, druhá polovina pak v jednomandátových volebních obvodech (podle systému shodného s volbami senátorů v ČR).

⁵⁾ Poselství prezidenta RF V. V. Putina Federálnímu shromáždění Ruska. Moskva, Kreml, 16. května 2003, http://www.kremlin.ru/text/appears/2003/05/446_23.shtml

⁶⁾ Podle Ústavy RF předsedu vlády jmenuje prezident, ale kandidatura ministerského předsedy musí být schválena Dumou. Po roce 1991 žádný ruský premiér nebyl představitelem strany nebo koalice disponující v té době většinou míst v parlamentě.

⁷⁾ О. Крыштановская, op. cit.

⁸⁾ А. Неклесса. Анатомия амнии // "Русский журнал", 9. 4. 2003. <http://www.russ.ru/politics/20030409-nekl-pr.html>

⁹⁾ V Rusku je ovšem složité mluvit o průměrné životní úrovni nebo průměrném příjmech, jelikož v zemi existují obrovské regionální disproporce. Podle různých údajů je životní úroveň v nejbohatších ruských provinciích (Moskva, západosibiřské oblasti těžby ropy a zemního plynu) čtyřikrát až pětkrát vyšší než v těch nejchudších (oblasti středního Ruska, Dagestán, některé regiony Dálného východu).

¹⁰⁾ Putin odsoudil Kasjanova // Газета.ру, 17. 5. 2003, <http://www.gazeta.ru/2003/05/16/poslanieputi.shtml>

¹¹⁾ Ю. Пивоваров. А. Фурсов. Русская Система и реформы // Pro et contra. 0999.T. 4. No 4, <http://pubs.carnegie.ru/p&c/Vo14-1999/4/pivfur.asp>

¹²⁾ И. Клямкин. Модернистский проект в России // "Неприкосновенный запас", 2003. No 1, <http://magazines.russ.ru/nz/2003/1/kljamk-pr.html>

¹³⁾ Т. Кутковец, И. Клямкин. Нормальные люди в ненормальной стране // "Московские новости", No 25.

¹⁴⁾ П. Струве. Патриотика: политика, культура, религия, социализм. Санкт-Петербург, 1911. s. 20.

¹⁵⁾ Viz např.: Interfax, 14. 4. 2003.

¹⁶⁾ The Economist, No. 8327, June 7. – 13. 2003.

¹⁷⁾ Viz např.: A. Pumpyanski. Flirting with Anti-Americanism // Transitions Online, May 16, 2003, <http://www.tol.cz/look/wire>

¹⁸⁾ Interfax, 15. 6. 2003.

¹⁹⁾ Po vstupu Litvy a Polska do Evropské unie v roce 2004 bude Kaliningradská oblast odříznuta od ostatního Ruska územím EU, k jehož průjezdu ruští občané potřebují víza. Třístranná dohoda o zjednodušeném způsobu tranzitu, uzavřená v letošním roce mezi Litvou, Ruskem a EU, umožňuje obyvatelům Kaliningradské oblasti cestovat do jiných oblastí Ruska přes Litvu se speciálními průjezdnými dokumenty, jejichž získání bude oproti vizům daleko snazší.

²⁰⁾ Г. Павловский. Путин у нас один // "Консерватор", 23. 5. 2003.

Ekonomika dnešního Ruska: úspěchy, problémy, perspektivy

ANDREJ BĚLOUSOV

Ekonomika roste, problémy zůstávají

Pro ruskou ekonomiku bylo období 1999–2002 jedním z neúspěšnějších nejen za roky po rozpadu SSSR, ale i za celou poválečnou historii. Za čtyři roky se hrubý domácí produkt zvýšil o 26 procent, průmyslová výroba o 35 procent, investice do základního kapitálu o 38 procent. Přitom jak co do tempa, tak i co do faktorů ekonomického růstu bylo toto období nesterjnorodé. Zřetelně se člení na dvě etapy.

První etapa (1999–2000) se vyznačovala velmi vysokými tempy růstu jak objemů průmyslové výroby (11–12 procent za rok, tak i její efektivity. Devalvace rublu, k níž došlo v srpnu 1998, a zvýšení světových cen ropy zajistily mohutný růst exportních příjmů, což stimulovalo zvyšování vnitřní koupěschopnosti poptávky. Podniky orientované na vnitřní trh byly chráněny před konkurencí ze strany zahraničních výrobců díky nízkému kursu rublu. Na rozšiřování vnitřní poptávky reagovaly zvyšováním výroby. Konečně pak v důsledku růstu daňových příjmů a snižování státních výdajů poprvé za mnoho let příjmy ruského rozpočtu převýšily výdaje. K podstatnému růstu objemu peněžních emisí nedošlo, což umožnilo stabilizovat inflaci.

Vysoká tempa ekonomického růstu v těchto letech byla určována existencí rezerv v ruské ekonomice, umožňujících zvyšovat výrobu bez podstatných investičních nákladů. Za prvé, v Rusku byly volné výrobní kapacity, vhodné pro výrobu konkurenceschopné produkce (28–30 procent průmyslových kapacit). Za druhé, v podnicích byla nadbytečná pracovní síla (25 procent z celkového počtu osob zaměstnaných v průmyslu). Za třetí, dovozní zboží průměrné kvality mohlo být na spotřebitelském trhu nahrazeno ruským zbožím. Produkce ve volných kapacitách s využitím nadbytečné pracovní síly byla provázena zvyšováním efektivity výroby: produktivita práce se zvyšovala v průměru o 8,6 procenta za rok, úspory energie o 4,3 procenta za rok.

Ve druhé etapě (2000–2002) došlo ke zpomalení průmyslového růstu více než na polovinu – na 4–5 procent za rok. K tomu došlo proto, že byly vyčerpány rezervy, jež umožňovaly vzestup v předchozích letech. Ke konci roku 2001 se podíl volných konkurenceschopných kapacit snížil na 10–15 procent a podíl nadbytečné pracovní síly

v podnicích na 4–5 procent. Navíc pak reálný kurs rublu klesl na kritickou úroveň (70–75 procent úrovně z července 1998). A tak vnitřní trh přestal být v dostatečné míře chráněn před konkurencí ze strany zahraničních výrobců. Začal intenzivní růst dovozu: v roce 2001 činil 19 procent a v roce 2002 11,7 procenta.

S vyčerpáním „efektu devalvace“ začaly stále silněji ovlivňovat ekonomický rozvoj disproporce ruské ekonomiky, způsobené především její nízkou konkurenceschopností. Poukažme na některé z nich. Za prvé, ta odvětví ruského průmyslu, která jsou orientována na vnitřní trh, jsou nedostatečně konkurenceschopná pro zvyšování nabídky v souladu s růstem poptávky. Proto s posilováním rublu dochází ke zvyšování objemu

Tabulka

	2002–2004	2005–2007	2008–2010
příznivá varianta	3,5 – 3,7	3,2 – 3,5	kolem 3
nepříznivá varianta	2,6 – 2,8	1,5 – 1,7	kolem 1

dovozu, což příslušně brzdí ekonomický růst. Za druhé, nedaří se zastavit odliv kapitálu ze země (v roce 2002 032 mld. USD, neboli 9,1 procenta HDP). Vzhledem k nedostatku investic pro modernizaci ekonomiky se Rusko stalo velkým věřitelem ostatního světa: objem čistých úvěrů (včetně vkladů do zahraničních aktiv) dosahuje téměř poloviny veškerých akumulací. Za třetí, pro ruskou ekonomiku jsou charakteristické „cenné nůžky“ mezi surovinovým sektorem orientovaným na export a zpracovatelským průmyslem orientovaným na ruský trh. Zatímco v surovinovém sektoru vnitřní ceny navazují na ceny světové a představují 80–120 procent jejich úrovně, pak ve zpracovatelském průmyslu je tento ukazatel dvakrát až třikrát nižší. A tak jestliže v letech 1996–1997 zisk podniků exportně-surovinových odvětví představoval 34 procenta zisků veškerého průmyslu, pak v letech 1999–2000 tvořil 75–80 procent a v letech 2001–2002 kolem 70 procent.

Koncentrace příjmů v exportně-surovinovém sektoru určila příslušné proporce v rozdělování kapitálu a investic. V roce 2002 z 24 mld. USD investic do ruského průmyslu připadalo 14 mld. USD na exportně-surovinový sektor a pouhých 5 mld. USD na zpracovatelská odvětví orientovaná na vnitřní trh. V důsledku toho se v surovinovém sektoru

projevuje zjevný nadbytek kapitálu, který nemůže být efektivně využit. To vede k rozsáhlému vývozu kapitálu, jehož objemy neustále rostou (v letech 1999 a 2000 po 14 mld. USD, v roce 2001 16 mld. USD, v roce 2002 19 mld. USD). Přitom ve vnitřně orientovaných odvětvích se projevuje současně i nedostatek kapitálu, i malá investiční přitažlivost.

Dozrává nová krize

V roce 2002 se v plné míře projeví mnohé negativní tendence v ruské ekonomice. Například ekonomický růst byl založen v podstatě na zvyšování vývozu surovin a objemů obchodu. Na konto těchto faktorů bylo dosaženo 55 procent přírůstku HDP (v roce 2001 32 procenta). Růst dovozu spotřebního zboží vážně oslabil roli spotřeby jako faktoru ekonomického vzestupu. Zvýšení reálné mzdy (16,6 procenta oproti 4,5 procenta v roce 2001) vedlo ke zvýšení výrobních nákladů a poklesu rentability výroby. V Rusku došlo k přechodu od modelu ekonomického růstu vytvořeného v předcházejících letech a orientovaného na vnitřní trh k modelu exportně orientovaného růstu, opírajícímu se o surovinová odvětví. Situace vznikající v ruské ekonomice se stává stále rozpornější a nestabilnější. Jak ukazují prognózy, v závislosti na světové konjunktuře může exportně-surovinový model zajistit následující tempa ekonomického růstu (HDP v procentech – viz tabulka):

Kromě toho v případě prudkého zhoršení konjunktury (poklesu cen ropy pod 15–16 USD za barel) je vysoká pravděpodobnost nového poklesu výroby. Taková situace neumožňuje překonat zaostalost země v sociální, vojensko-technické i výrobně-technologické sféře. V důsledku toho se ruská ekonomika stává zranitelnější v případě pravděpodobných vnitřních i vnějších otřesů.

V roce 2003 se projeví tři skupiny problémů, pronikavě snižujících výslednost ekonomických reform započatých v Rusku po nástupu Vladimira Putina.

První – politická nezbytnost zachování vysoké úrovně podpory státní moci ze strany různých vrstev obyvatelstva. Právě proto byly v letech 1999–2002 uskutečněny ty reformy, které bezprostředně nesnižují životní úroveň většiny obyvatelstva: daňová, důchodová, debyrokratizace ekonomiky apod. Jiné reformy, které mohou mít negativní sociální důsledky, buď vůbec nezačaly, nebo byly zbrzděny. Proces reformování ekonomiky se stal rozporným.

Druhá – neexistence institucí regulujících vztahy mezi státní mocí a podnikatelskými skupinami. Pro ruskou ekonomiku je charakteristická vysoká koncentrace kapitálu. Sedm největších korporací a mnohaodvětvových podnikatelských struktur, známých jako „integrováné podnikatelské skupiny“

(IBG – „integrirovannyye biznes-gruppy“)¹⁾, ve kterých pracuje kolem dvou procent všech zaměstnaných osob, realizuje čtvrtinu exportu a vyrábí zhruba třetinu průmyslové produkce. Ještě kolem deseti procent průmyslové produkce a dvě třetiny dopravních služeb připadají na přirozené monopoly – RAO „Jednotné energetické systémy Ruska“, Gazprom, Transněft, Ministerstvo dopravy. Procesy formování IBG a jejich transnacionalizace probíhaly současně s prováděním reformy, podstatně snižující jejich účinnost. Vládě se nepodařilo zajistit efektivní využívání zdrojů, kontrolovaných IBG, o čemž svědčí růst vývozu kapitálu: zatímco v letech 1999 a 2000 dosahoval 14 mld. USD, pak v roce 2001 16,5 mld. USD a v roce 2002 19 mld. USD.

Třetí – nesladěnost ekonomických vztahů mezi federálním centrem a regiony Ruské federace. Daňová reforma z let 2000–2002 byla provázena přerozdělováním finančních zdrojů od regionů k centru. Jestliže v letech 1997–1998 zůstávalo v rozpočtech regionů přibližně 55 procent všech daní, pak v roce 2000 43 procenta a v letech 2001–2002 nejvýš 39 procent. Pokud jde o závazky státu, pak zde k příslušnému přerozdělení nedošlo: podíl regionů na výdajích vlády činil v letech 1997–1998 kolem 50 procent, v roce 2000 53 procenta, v roce 2001 55 procent, v roce 2002 49 procent. Vzniklá nerovnováha v příjmech a závazcích blokovala uskutečnění řady sociálních reforem – zejména ve sféře školství a zdravotnictví, ve mzdách pracovníků rozpočtové sféry aj.

Východiska ze slepé uličky

Dozrála tak potřeba změny ekonomické strategie pro příští roky – se zřetelem ke zvláštnostem ruského politického cyklu, určeného blízcími se parlamentními (prosinec 2003) a prezidentskými (březen 2004) volbami. V současné době se vyhranily tři základní přístupy k formování takové strategie.

První přístup – pokračování ve strukturálních a institucionálních reformách bez ohledu na jejich vliv na tempo ekonomického růstu. Zastánci tohoto přístupu přiznávají, že s vyčerpáváním faktorů „obnovovacího“ růstu, charakteristického pro ruskou ekonomiku po roce 1999, dochází k jeho zákonitému a nevyhnutelnému zpomalování. Jak konstatuje bývalý předseda vlády, „otec“ liberálních ekonomických reforem v Rusku Jegor Gajdar, v takových podmínkách „jediným rozumným řešením je urychlení strukturálních reforem a podpora konzervativní peněžní a finanční politiky pro vytvoření předpokladů stabilního ekonomického růstu“. Snižování tempa růstu ekonomiky v příštích letech dokonce až k nule nepovažují stoupenci strategie strukturálních reforem za katastrofu. V rámci dané koncepce nejsou vyloučeny různé varianty šokových ekonomických jevů: devalvace rublu v případě silného poklesu světových cen ropy²⁾ a pronikavého, trojnásobného až čtyřnásobného zvýšení cen a tarifů za zboží i služby.

Taková hospodářská politika s sebou přináší určitá rizika. Především zpomalení růstu

ekonomiky ve spojitosti se zrychleným prováděním reforem povede k růstu sociálního napětí a k nevyhnutelnému poklesu popularity federální moci. Systém společenského souhlasu a konsolidace, na němž je založena dnešní politická stabilita v Rusku, může být rozvrácen. Tehdy prezident a vláda zůstanou sami tváří v tvář vlivným podnikatelským skupinám a regionálním elitám, v jejichž rukou jsou soustředěny značné ekonomické i administrativní zdroje. Uskutečnění koncepce strukturálních reforem proto předpokládá dvě podmínky. Za prvé to znamená změnu politického režimu, a to přechod k autoritativním formám, což vyžaduje příslušnou ideologii, instituce a zdroje. Jinými slovy, znamená to vytvoření autoritativně-reformátorského režimu, který urychleným tempem uskutečňuje ekonomické přeměny. Pokus nastolit takový režim byl již podniknut za prezidenta Jelcina v letech 1992 až 1993, ale nebyl doveden do konce. Za druhé to znamená příliv ekonomických zdrojů (vysoké ceny ropy, zvýšení státního dluhu, umožňující vládě během určité doby splnit sociální závazky – nehlédě na snížení tempa ekonomického růstu.

Druhý přístup („koncentrace zdrojů“) spočívá v aktivizaci nových zdrojů ekonomického růstu přerozdělením části exportních příjmů ze surovinového do zpracovatelského sektoru. V ruské ekonomice, tvrdí stoupen nezaktivované kapitálové zdroje, nevyužívané pro investování. Jak ukazují propočty, vložení těchto zdrojů do zpracovatelských odvětví lze během tří–čtyř let pronikavě zvýšit konkurenceschopnost těchto odvětví a udržovat tempo ekonomického růstu na úrovni 4–5 procent za rok. Hlavní riziko při takové variantě vývoje událostí je spojeno především s celkovou slabostí tržních institucí v Rusku a s chováním korporací ve zpracovatelském sektoru ekonomiky. Existuje nebezpečí, že také nemusí dojít k zesílení investiční aktivity a ke zvýšení konkurenceschopnosti řady výrob, na což spoléhají zastánci „koncentrace zdrojů“. Kromě toho, úspěch daného kursu je možný jen za následujících podmí-

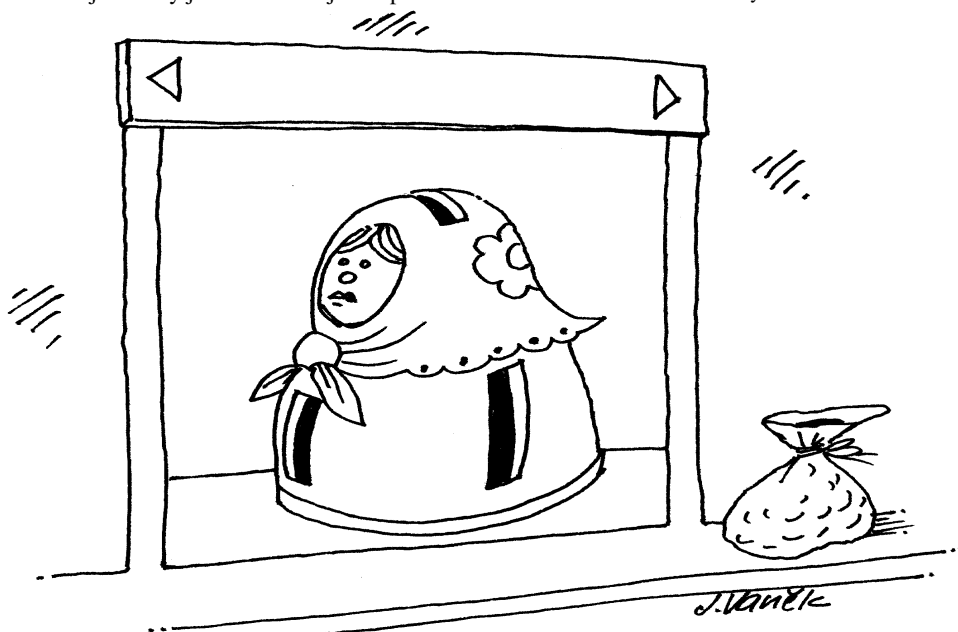
nek: za prvé, bude navázána efektivní vzájemná součinnost státu a podnikatelských skupin, zacílená na zvyšování konkurenceschopnosti prioritních výrob; za druhé, bude vytvořen kvalitativně nový systém vzájemných vztahů mezi aktéry světového kapitálového trhu a ruským byznysem.

Třetí přístup – to je šoková varianta rozvoje, při které bude uvolněn prostor pro působení tržních mechanismů. Tak jako při druhém přístupu, cílem je zvýšení konkurenceschopnosti ruské ekonomiky, ale tentokrát ho bude dosaženo likvidací málo efektivních podniků. Jako při prvním přístupu, šokové reformy mohou být provázeny devalvací rublu a pronikavým růstem cen. Sociální náklady mohou být částečně kompenzovány reformou mzdového systému ve státním i soukromém sektoru. Hlavní riziko při tom spočívá v nepředvídatelnosti důsledků realizace takového scénáře. Zdají se být nevyhnutelné negativní sociální důsledky a snížení důvěry k ruské ekonomice ze strany zahraničních investorů. Kromě toho se pronikavě zvyšuje zátěž podniků, přičemž není známo, zda takovou zátěž vydrží.

V každém případě dlužno konstatovat, že možnosti setrvačného rozvoje ruské ekonomiky jsou prakticky vyčerpány, zejména v případě snižování světových cen ropy. Realizace další etapy „Putinova projektu“ po prezidentských volbách v roce 2004 bude tak či onak spjata se zvyšováním konkurenceschopnosti ruské ekonomiky a s jejím integrováním do světového hospodářství. Konkrétní strategie řešení těchto úkolů bude záviset na politických podmínkách a rozložení sil v ruské ekonomice.

¹⁾ LUKoil, JUKOS, „Interros“, „Surgutněftgaz“, „Alfa-grupp – Renova“, „Sibirskij aljuminij – Sibněft“, „Severstal“.

²⁾ V podobné situaci byla ruská ekonomika již po 17. srpnu 1998, kdy v důsledku rozhodnutí vlády zastavit obsluhu zahraničního dluhu Ruské federace se kurs rublu ve vztahu k dolaru během několika dnů snížil více než čtyřnásobně.

Když je Rusko slabé, příroda ho nechrání

Zkoumání otázek spojených s teritorialitou carského Ruska, Sovětského svazu či současné

MICHAEL ROMANCOV

Ruské federace představuje pro každého politického geografa fascinující téma. Takové tázání musí mít minimálně dvojí dimenzi: zahraničněpolitickou a vnitropolitickou, přičemž je třeba stále mít na zřeteli, že se obě vzájemně podmiňují a doplňují.

Stručná geopolitická a politicko-geografická analýza zkoumaného regionu se bude snažit akcentovat skutečnost, že po ukončení konfrontace mezi Západem a Východem rozhodující aktéři mezinárodních vztahů vyzvali k budování nového světového řádu, který by neměl být založen výlučně na velikosti a síle států. Klíčovým problémem je, že pouze díky kombinaci těchto dvou faktorů se Rusku na mezinárodní scéně podařilo zaujmout privilegované postavení.

Vlastní ruská území, tzv. jádrová oblast – region původně obývaný etnickými Rusy, nemají ani vzdáleně nic společného s teritoriálním rozměrem toho celku, který jako Rusko vnímáme dnes. Nejedná se o žádnou zvláštnost, neboť to samé můžeme pozorovat jak u všech teritoriálně rozlehlých států (politická geografie je většinou označuje za státy imperiálně-integračního typu), tak například i u většiny států dnešní Evropy. V našem případě se však proces nabalování snadnotlivých teritorií na jádrovou oblast, snad s výjimkou Číny, zcela vymyká jakémukoli srovnání.

Konsolidace ruských zemí probíhala postupně od konce 14. do první poloviny 16. století, kdy se moskevskému knížeti podařilo pod své žezlo přivést všechny do té doby nezávislé státy. Tehdy se také tzv. Moskovie, jak se v Evropě běžně psalo, stala Ruskem.¹⁾ V tu dobu byli ještě stále největšími nepřáteli Rusů Tataři, potomci a následovníci Mongolů, kteří od vyvrácení Kyjevské Rusi ve 13. století nepochybně v této oblasti dominovali. Nehledě na pozdější vítězství nad mongolsko-tatarskými nájezdníky zůstává jejich vpád do Ruska dodnes „živou“ součástí ruské kolektivní mentality a pro naše účely není bez zajímavosti pokusit se tento fenomén přiblížit z teritoriálního hlediska.

Základní historické ponaučení zní: Když je Rusko slabé, příroda ho nechrání, neboť v této části světa, s výjimkou věčně zamrzlých oblastí na severu, odkud žádný nepřítel nemůže přijít, neexistuje žádná „přirozená hranice“. Jedinou „přirozenou“ hranicí, schopnou zajistit bezpečnost, je proto taková hranice, která bude vedena přímo územím všech potenciálních protivníků, nebo alespoň těch, na které bude možno dosáhnout. V tomto případě se „tatarské ponauče-

ní“ pouze aplikuje v přesně opačném gardu: Když je Rusko silné, příroda jeho expanzi neklade do cesty žádné zásadní překážky.

Snaha utkat se s protivníkem tak daleko od „Ruska“, jak jen to bude možné, vedla k vypracování „bezpečnostně-imperiálního“ programu, jehož prvním úspěšně zrealizovaným krokem bylo v polovině šestnáctého století dobytí tatarských chanátů na Volze. Po čtyři století pak Rusko nepřetržitě rostlo, a to průměrným tempem 110 čtverečních kilometrů denně.²⁾ Na rozdíl od ostatních imperiálních říší se ruský (sovětský) teritoriální zábor vyznačoval úžasnou územní kompaktností, díky které se úspěšně podařilo, a vlastně stále daří, maskovat zcela nesourodý vnitřní charakter všech dosavadních „ruských“ států.³⁾

Nehledě na výše uvedené tempo růstu a až neuvěřitelnou schopnost získaná území udržet se Rusku nevyhnula řada problémů. Všechny vpády, které ruský (či sovětský) stát od okamžiku jeho konsolidace postihly, přišly z jediného směru – ze západu. Poláci v 17., Švédové v 18., Francouzi v 19. a Němci ve 20. století. Nelze se proto divit, že právě na západ – do Evropy – byla upřena pozornost většiny zdejších vládců. Právě uplynulé 20. století bylo svědkem neuvěřitelných proměn linie, která v tomto exponovaném směru měla zajišťovat teritoriální bezpečnost.

Po roce 1899 byl sovětský bezpečnostní perimetr, který zahrnoval střední Evropu až po linii Odra-Nisa, nejprve zredukován na vlastní hranice SSSR, tedy v podstatě na tu linii, kterou Stalin získal na počátku druhé světové války, aby o dva roky později ustoupil k hranicím bývalé RSFSR, tedy v podstatě do hranic, které Rusko mělo za vlády Petra Velikého.⁴⁾ To, co bylo v západní, a zejména pak ve střední Evropě přivítáno s nadšením, vypadá ruskou optikou zcela jinak. Přidáme-li k tomu ústup ze Střední Asie a Zakavkazska, a to opět zhruba na linii z období vlády Petra Velikého, zůstala Rusku bývalá (bezpečná) svazová hranice zachována pouze ve dvou směrech. Na severu, kde se v historicky blízké době, i pokud vezmeme v úvahu kanadský Nunavut,⁵⁾ žádné změny nepředpokládají, a na Dálném východě, což je ovšem jediná hranice, kterou Rusko v období po druhé světové válce

muselo vojensky bránit (v budoucnu se v tomto prostoru pravděpodobně znovu otevře otázka Kurilských ostrovů).

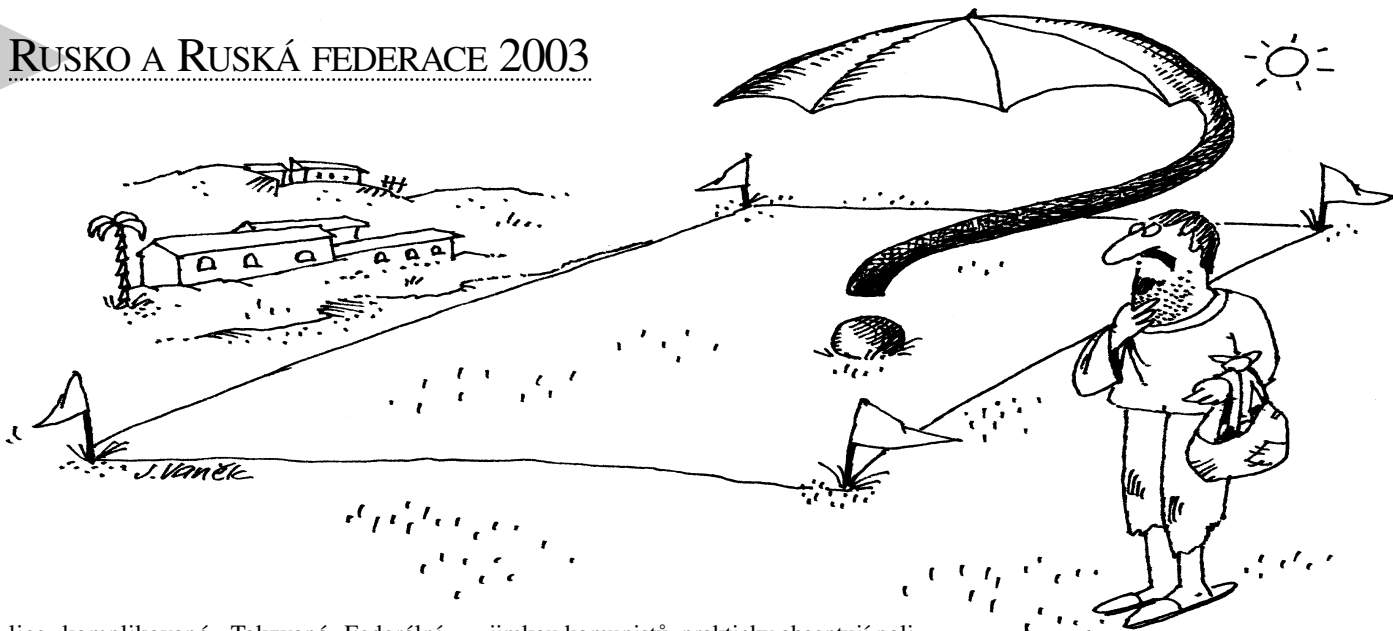
Teritoriální změny s sebou přinesly i další zásadní problém. Za hranicemi Ruska se nacházejí početné menšiny, jejichž zájmy, bez ohledu na to, zda si to přejí, či nikoli, hájí Moskva. Jejich existence představuje jeden z nejdůležitějších argumentů, o něž se opírá vojensko-bezpečnostní doktrína tzv. „blízkého zahraničí“. Potenciálně daleko významnější problém se však skrývá v demografickém vývoji a v ukazatelích životní úrovně.

V podstatě od okamžiku, kdy se Rusko stalo imperiálním státem, přestalo platit, že v Rusku žijí, nebo alespoň představují většinu Rusové. Naopak, čím větší Rusko bylo, tím výrazněji podíl Rusů (obecně i pravoslavných a Slovanů) v populaci klesal. V roce 1897, kdy bylo provedeno jediné sčítání obyvatelstva v ruské říši, činil počet Rusů pouze 44,3 procenta. Ruské obyvatelstvo bylo navíc chudé a převážně negramotné.⁶⁾

V sovětských dobách se mnoho změnilo, minimálně všechny rozhodující řídicí kádery, ať v armádě, či ve státní správě, i kádery technické byly buď ruské, či důsledně rusifikované. Populační vývoj však již tehdy ukázal, že tento stav je dlouhodobě neudržitelný. Po rozpadu sice v rámci Ruské federace stoupl počet etnických Rusů natolik, že v současnosti představují nezpochybnitelnou majoritu, ale výhled na nejbližší budoucnost velký optimismus nezbuzuje. Předpokládá se, že počet obyvatel v dnešních 145 milionů poklesne na 137 milionů v roce 2025 a na 128 milionů v roce 2050.⁷⁾ V tu dobu by navíc většinu obyvatelstva mohli začít tvořit lidé, kteří sice budou mluvit rusky, nebudou se však již hlásit k tradicím pravoslavným, ale k islámu. Dokonce i za předpokladu, že by se výše naznačený demografický scénář nerealizoval, pojí se s obyvatelstvem řada komplikací. Dnešní obyvatelstvo již je většinou gramotné, ale ve srovnání s vyspělým světem ještě ani zdaleka nedosáhlo standardní úrovně tzv. technické a funkční gramotnosti, které mají být rozhodujícím faktorem pro ekonomickou soutěž v jedenadvacátém století.

Obrátíme-li nyní pohled od zahraniční (geopolitické) dimenze k vnitropolitické (politicko-geografické) dimenzi, naskytne se nám mimořádně zajímavý obraz. Tvrzení, že s rozpadem carské říše zmizel unitární stát, je sice nesmyslné, ale přesně k tomu, alespoň teoreticky, došlo. Od roku 1918 byly totiž všechny státní útvary tohoto regionu organizovány na federální bázi. Jaké jsou hlavní rysy současného ruského federalismu?

Pokud je to vůbec možné, pak je dnešní situace o poznání složitější, než byla kdykoli v minulosti. Podle ústavy z roku 1993 je Ruská federace tvořena celkem 89 federálními subjekty, které by si – zcela v souladu s federální logikou – měly být rovny. Již z jejich statutárního označení je však patrné, že dosažení skutečné rovnosti bude ve-

lice komplikované. Takzvaná Federální smlouva, která byla uzavřena mezi centrem a jednotlivými subjekty, byla vyhotovena ve třech provedeních: republikovém, pro autonomní oblasti a okruhy, a konečně pro ostatní subjekty (oblasti, kraje a samosprávná města), s odlišnou úrovní vztahů mezi federálním centrem a příslušným regionem. Nejpikantnější je přitom skutečnost, že první dvě skupiny (republiky a autonomní oblasti a kraje) byly původně vytvořeny jako specifické teritoriální jednotky sloužící emancipaci neruského obyvatelstva bývalé Ruské sovětské federativní socialistické republiky. Díky tomu na počátku budování nové (demokratické?) Ruské federace získaly regiony s neruským obyvatelstvem více privilegií než regiony většinově obývané etnickými Rusy.⁸⁾ Navzdory skutečnosti, že jednotlivé národy obývající Ruskou federaci mají vytvořena svá „domácí“ teritoria, žádná taková federální jednotka neexistuje pro Rusy, kteří jsou „doma“ všude a nikde zároveň. Poslední z velkých nelogičností teritoriální organizace Ruské federace, o které se zde zmíníme, bylo vytvoření sedmi federálních okruhů, které evropskou část dělí na čtyři a asijskou na tři gigantické superregiony, aniž by bylo zřetelně patrné, kde ve vztahu k federálnímu centru a centrům federálních subjektů přesně stojí. Ruská federace je tedy z hlediska vnitřní politicko-prostorové organizace jakýmsi prapodivným hybridem etnofederace a administrativně-správních jednotek.

Nedílnou součástí výše naznačeného „individuálního přístupu“ centra k jednotlivým federálním subjektům byla i ochota individuálně vyjednat o právních poměrech platných v regionech. Že tím byla evidentně popřena stěžejní podmínka fungování každé demokracie, totiž princip rovnosti před zákonem, ani centrum, ani regiony příliš nevzrušovalo. I proto se v rámci jednotlivých částí federace setkáváme se zcela rozdílnou politickou kulturou, od téměř „skandinávské“ Karélie až po „tradiční“ vládu rodinných klanů v řadě regionů v Povolží a na Kavkaze. Tuto situaci dále výrazně umocňují dva faktory. V dnešním Rusku, s vý-

jimkou komunistů, prakticky absentují politické strany s celofederální členskou základnou a politickou působností. Lídři regionálních administrativ se stali významnými akcionáři bývalých státních podniků a pokud měli štěstí na výskyt strategicky důležitých surovin, získali důležitý podíl na ekonomické moci, která zpětně upevňuje jejich „legitimní“ moc politickou.⁹⁾

V teoretické rovině by federalizovaná struktura měla lépe vyhovovat nesmírně komplikované vnitřní struktuře státu, zejména pokud vezmeme v úvahu existenci rozdílných etnických, jazykových a náboženských komunit a u všech velkých států tradičně problematický vztah na ose centrum-periferie.¹⁰⁾ V dnešním Rusku však ve skutečnosti i nadále na všech úrovních dominují hypertrofovaná centra. Centrum státu, regionální centra i centra jednotlivých administrativních jednotek nižších stupňů jsou většinou v kontextu jejich teritoriální jednotky největší co do počtu obyvatel, tvorby HDP a koncentrace nejenom všech úřadů, ale i lékařských, školních a vědeckých kapacit.

Jaká je v dnešní federaci pozice federálního centra? Jelcinova administrativa, díky svrchu naznačenému přístupu k regionům, zahájila proces, který snese označení „feudalizace“ státu. S nástupem prezidenta Putina se proto jako prvořadý úkol objevila nutnost tento plíživý rozpad zastavit. Řadu nejhorších excesů se již odstranit podařilo. Centrum prosadilo stěžejní zákony vymezující vztah mezi centrem a regiony a o principech výkonu centrálního dozoru v regionech. Z hlediska vývoje demokracie v Rusku je však problematické, že se tak stalo jen s minimální participací federálního parlamentu. Zajímavé, a v mnoha ohledech jistě i varující je, že prezidentu Putinovi při znovunastolování autority a důvěry v centrum nesmírně pomohlo, že se jeho nástup do funkce časově kryl se zvýšením cen ropy na světových trzích, což státu opět umožnilo zahájit výplaty mezd a důchodů, na které na konci Jelcinovy éry ve státní pokladně chyběly prostředky. Díky tomu se však zřetelně ukazuje, že z ekonomického

hlediska není dnešní Rusko v podstatě nic jiného než gigantický ropný „emirát“. Jednostranná závislost státního rozpočtu na příjmech plynoucích z produkce a prodeje ropy a zemního plynu nikterak nepřispívá stabilitě státu, neboť dochází k jednostranné favorizaci těch regionů, kde k těžbě, respektive přepravě surovin dochází.

Ani Putinově administrativě se zatím nedaří přijít s nějakou skutečně nosnou státní ideou, která by státní těleso dokázala postavit na solidní základ. S trochou nadsázky je možno říci, že celofederální zájem dnes mají pouze dvě významné síly. Armáda, tradiční tmel ruského státu, je dodnes organizována do vojenských okruhů, které jsou definovány na nadregionálním základě, a gigantické podniky typu Lukoil nebo Gazprom, které svou sítí plynovodů a ropovodů „fyzicky“ drží stát pohromadě.

¹⁾ Vedle Moskevského se jednalo o knížectví Rostovské, Tverské, Rjazaňské, Jaroslavské, městské republiky Veliký Novgorod a Pskov, Smolensk, knížectví Černigovské a Severské. Švankmajer, M., Veber, V., Sládek, Z., Moulis, V.: Dějiny Ruska, Lidové noviny, Praha 1995, str. 31.

²⁾ Hopkirk, P.: The Great Game, Kodansha International, New York 1992, str. 5.

³⁾ Jedinou významnou výjimkou z teritoriální kompaktnosti byla Aljaška, prodaná roku 1867 Spojeným státům, dnes pak Kaliningradská oblast.

⁴⁾ Toto přirovnání pochopitelně neplatí zcela, například ještě před Petrovým nástupem k moci, již roku 1645, byla k Rusku připojena Ukrajina.

⁵⁾ Nunavut je nejnovější vnitřní teritoriální jednotka kanadské federace, vytvořená kanadskou federální vládou jako jistá forma kompenzace pro potomky původního obyvatelstva.

⁶⁾ Švankmajer, M., Veber, V., Sládek, Z., Moulis, V.: Dějiny Ruska, Lidové noviny, Praha 1995, str. 269–272.

⁷⁾ Montaigne, F.: Russia Rising, In: National Geographic Magazine, November 2001, NGS, Washington, D.C.

⁸⁾ Baar, V.: Národy na prahu 21. století, Ostravská univerzita – Nakladatelství Tilia, Ostrava 2002, str. 114.

⁹⁾ Petrov, N. F.: Centr i regiony Rossiji., In: Pro et Contra, Vol. 5, Winter 2000 at: www.pubs.carnegie.ru

¹⁰⁾ Srovnej: Říchová, B.: Přehled moderních politologických teorií, Portál, Praha 2000, str. 284–291.

Putin a Ruská armáda v poločase

MILOŠ BALABÁN

Nemohlo být až tak velkým překvapením, že ruský prezident Vladimir Putin ve svém poselství Federálnímu shromáždění Ruské federace 16. května letošního roku¹⁾ zařadil modernizaci ozbrojených sil jako třetí hlavní prioritou dalšího rozvoje Ruska do roku 2010 (prvními dvěma prioritami jsou dvojnásobné zvýšení hrubého domácího produktu a překonání chudoby).

Je možné předpokládat, že v kontextu ruských vnitropolitických, ale také zahraničněpolitických reálií existují dva hlavní (vzájemně propojené) důvody, které k tomu ruského prezidenta vedly: potřeba dokončit (nebo spíše skutečně realizovat) vojenskou reformu a zajistit, aby Ruská armáda byla efektivním nástrojem v boji proti novým bezpečnostním hrozbám. Putin a jeho nejbližší okolí jsou si přitom zřejmě vědomi, že jedině tak může Ruská armáda zůstat i v novém století jedním z nejdůležitějších atributů, potvrzujícím postavení Ruska jako velmoci v mezinárodním měřítku. Může být proto zajímavé podívat se blíže na současný stav a také perspektivy Ruské armády několik měsíců před koncem prvního čtyřletého prezidentského mandátu prezidenta Putina, a to i s vědomím, že se dá očekávat jeho znovuzvolení do funkce prezidenta na další čtyři roky. Tento pohled může být ovšem zajímavý i z hlediska možného porovnání „filosofie“ vojenské reformy v Rusku s reformami v zemích střední i západní Evropy, včetně České republiky.

Nekonečná reforma?

Je nepochybné, že Ruská armáda byla po svém – tak trochu nechtěném – vzniku v květnu 1992 konfrontována, stejně jako celá ruská společnost, s celou řadou obrovských ekonomických a sociálních problémů. Ani jí se nevyhnula krize, jejíž rozsah silně narušil soudržnost a akceschopnost kdysi velmi preferované složky společnosti. Možná cesta z krize armády byla limitována především neochotou vládnoucí politické reprezentace Ruska a vedení armády přehodnotit úkoly a cíle Ruské armády v nových geopolitických a ekonomických reáliích. Snaha zachovat armádu ve stejné podobě jako v době existence SSSR se ovšem objektivně nemohla setkat s úspěchem. Po celá devadesátá léta tak zde byla armáda, která byla příliš velká, špatně vycvičená, pouze částečně bojeschopná, neobdobná a vnitřně nejednotná. Jediným druhem vojska, které sneslo přísnější měřítko, bylo raketové vojsko strategického určení, i když i to se potýkalo s problémem zastarávání ruského jaderného potenciálu.

Právě v konfrontaci s reálným stavem armády v devadesátých letech dost kontrastně

vystupovala do popředí snaha politického a vojenského vedení Ruska deklarovat připravenost k realizaci vojenské reformy, která by umožnila vytvořit z Ruské armády moderní vojsko odpovídající kritériím konce 20. a začátku 21. století. Není možná od věci zde připomenout, že úvahy o potřebě vojenské reformy se objevovaly již v polovině 80. let – tedy ještě za existence Sovětského svazu. V té době bylo zjevné, že doktrína, principy organizace a použití Sovětské armády již neodpovídají situaci ve světě a vědecko-technické revoluci ve vojenství. Se zaostáváním Sovětské armády za světovým vývojem bylo konfrontováno vedení armády na základě průběhu a výsledků války v Perském zálivu v roce 1991, která ukázala nové trendy ve vojenství: používání nových, mimořádně přesných zbraňových systémů, nových prostředků spojení, rozvědky a řízení vojsk a metod bojové přípravy. Tehdejší vedení ministerstva obrany bylo ale v souvislosti s rozpadem SSSR více soustředěno na vnitropolitické problémy, a tak se otázka reformy armády nedostala na pořad dne. V devadesátých letech se situace změnila, ale veškeré úvahy o reformě armády fakticky končily v rovině politických prohlášení, dekretů a usnesení, jejichž praktická realizace byla nereálná. Důvod byl prostý – plány reformy neodpovídaly ekonomickým možnostem země (zde je možné např. připomenout Jelcinovo vyhlášení o zavedení plně profesionální armády od roku 2000, učiněné v předvečer prezidentských voleb v červnu 1996). Armáda se navíc stala nástrojem vnitropolitického boje, což mj. ukázala úloha armády při násilném řešení sporu mezi Jelcinem a ruským parlamentem v říjnu 1993 nebo její účast v první čečenské válce, kde prokázala svou nebojeschopnost. Putin tak na přelomu let 1999 a 2000 přebíral armádu, která byla svým způsobem spíše hrozbou samotnému Rusku, než silou schopnou zajistit bezpečnost Ruska navenek.

Není pochyb o tom, že si toho byl vědom, a proto od prvního okamžiku ve funkci obnovoval armádě adekvátní pozornost. V samotném začátku svého funkčního období se především soustředil na zlepšení ekonomické situace příslušníků armády – zvýšení platů, výplatu zdržovaných mezd apod. Velkou pozornost vě-

noval i zvýšení morálního stavu v armádě, což se odrazilo ve snaze zvýšit autoritu armády na veřejnosti. Dělo se tak nejen prostřednictvím řady výjezdů k vojenským útvarům, pobytem na ponorce či pilotováním vojenské stíhačky, ale i energickým vystupováním při řízení vojenských operací v druhé čečenské válce. Otevřená podpora armády na veřejnosti měla bezesporu svůj význam, neboť kromě již zmíněných materiálních stimulů nelze v ruských reáliích pominout ani stimuly morální. Právě ty zřejmě otupily (a dosud otupují) ostří nespokojenosti především důstojníků s jejich sociální situací, která i přes určitý posun k lepšímu stále zůstává neutěšená. V této souvislosti stačí uvést, že podle údajů ministerstva obrany více než třetina ruských důstojníků a jejich rodin žije za hranicí chudoby a okolo 160 tisíc důstojníků dnes potřebuje byt nebo zlepšení svých neutěšených bytových podmínek.

Nicméně ve srovnání s prezidentským obdobím Putina předchůdce Borise Jelcina nedošlo v době Putina mandátu k otevřeným konfrontačním vystoupením nespokojených příslušníků armády vůči vedení země, která ve druhé polovině devadesátých let přispívala k destabilizaci vnitropolitické situace.²⁾ Je ale otázkou, zda tomu tak může být i v předpokládaném dalším čtyřletém Putinově prezidentském období, pokud nedojde ke skutečnému posunu v životě důstojníků k lepšímu.

Je evidentní, že zásadní obrat v situaci armády mohou přinést pouze zásadní strukturální změny, které jsou součástí vojenské reformy. V uplynulých čtyřech letech byly v tomto směru položeny určité základy – byla zahájena reorganizace ministerstva obrany a generálního štábu, připravuje se přechod na trojstrannou strukturu ozbrojených sil (pozemní vojska, vzdušné síly, vojenské námořnictvo), zvýšení bojového potenciálu pozemních vojsk a posílení seskupení vojsk na středoasijském a jihozápadním směru. Klíčové faktory reformy pak představuje profesionalizace armády a modernizace zbraní a zbraňových systémů. Prezident Putin v této souvislosti informoval veřejnost, že ruský zbrojní průmysl vyvíjí typy zbraní nové generace, které patří i ke kategorií strategických zbraní. Má pokračovat i modernizace a posilování jaderného potenciálu. Základním cílem je v daném případě posílení obranyschopnosti Ruska a jeho spojenců v dlouhodobém horizontu.

Realizace reformy je ale opět podmíněna rozpočtovými možnostmi Ruska. V letech 1998–2003 byla sice jako optimální výše obranných výdajů stanovena prezidentskými dekrety úroveň 3,5 procenta HDP, nicméně v rámci federálního rozpočtu dosahovala ve skutečnosti 2,4 až 2,7 procenta HDP (v roce 2003 2,7 procenta HDP). Z diskuse v rámci ruské bezpečnostní komunity ale vyplývá, že taková výše rozpočtu neumožňuje realizovat hlavní úkoly vojenské reformy při zachování současného početního stavu armády (okolo 1 milionu příslušníků). Proto je podle ruských bezpečnostních expertů potřeba minimálně tři procent HDP (cca 390 miliard rublů) k tomu, aby byla vojenská reforma dále realizovatelná, ovšem s tím, že na nákup nové vojenské techniky bude z vojenského rozpočtu určeno 40 procent³⁾ a početní stav armády bude snížen až na úroveň 700 až 750 tisíc příslušníků.

V případě úplné profesionalizace armády by ale početní stav musel dále klesnout až na úroveň 550–600 tisíc příslušníků. Úplná profesionalizace ovšem není na pořadu dne, počítá se s ní v dlouhodobém výhledu až ve druhé dekádě 21. století.

Část Putinova poselství Federálnímu shromáždění, které se týkalo armády, naznačila, že bylo přijato politické rozhodnutí, které preferuje její postupnou profesionalizaci. V jednotkách pozemního vojska, ve vzdušně-výsadkových vojskách a v jednotkách námořní pěchoty budou do roku 2007 vytvořeny plně profesionální útvary stálé připravenosti⁴⁾ (oproti ohlášenému záměru generálního štábu, který počítal s rokem 2011, tak dojde k urychlení tohoto úkolu o čtyři roky). Od roku 2008 se vojenská základní služba zkrátí na jeden rok, přičemž těm, kteří podepíší smlouvu na službu v armádě po dobu tří let, bude státem garantována možnost vysokoškolského studia hrazeného státem. Jisté novum představuje (a to zřejmě v kontextu ke stálému poklesu demografického vývoje v Rusku)⁵⁾ nabídka občanům ze zemí Společenství nezávislých států vstoupit taktéž na tři roky do Ruské armády s tím, že po skončení profesionální služby mohou získat ruské občanství.

Stejně jako v případě celé řady jiných rozhodnutí prezidenta a politického vedení Ruska, týkajících se armády, existuje ovšem mezi částí vedení armády taktéž nepominutelně nesouhlas s profesionalizací armády. Příčinou není ani tak obava, že profesionální armáda může být dražší, nýbrž obava z toho, že profesionálové budou podstatně méně manipulovatelní a využitelní než vojáci základní služby. To je zřejmě i důvod, proč generální štáb příliš nepodporuje tzv. Pskovský experiment, jehož cílem je vytvořit ze 76. vzdušně-výsadkové divize první zcela profesionální svazek.

Bezpečnostní mementa

Inercie generálů přejících si zachovat nezměněný model Ruské armády nicméně dostala v rozmezí šesti měsíců na přelomu minulého a letošního roku velký zásah. Útok čečenských teroristů na divadlo v moskevské Dubrovce, jeho okolnosti a následky byly pro prezidenta Putina a ministra obrany Ivanova stimulem pro zintenzivnění změn v ruské bezpečnostní politice a potažmo v armádě. Proto byla zahájena příprava nové Koncepce národní bezpečnosti, která bude prvořadou pozornost věnovat hrozbě terorismu a regionálním ohniskům nestability na jižních hranicích Ruska. Spolu s tím byl vydán příkaz, aby v rámci bojové přípravy byla větší pozornost věnována protiteroristickým akcím.⁶⁾

Dalším impulsem pro prohloubení a urychlení změn v Ruské armádě se stala vojenská operace Spojených států proti Iráku. Rychlá porážka Irácké armády, která byla podle bývalého náměstka ministra obrany Vitalije Šlykova kopíř Ruské armády, představovala velmi nepřijemné překvapení pro ruské generály a vojenské strategy. Stejně jako Ruská armáda byla i Irácká armáda armádou masovou, skládající se převážně z mladých, nedostatečně vycvičených vojáků základní služby. Její taktika byla založena na vedení bojových operací na široké frontě, masovém používání tanků a dělostřelectva a vysoce centralizovaném

systému velení a řízení. Ale právě taková armáda byla ve velmi krátké době poražena moderními, mobilními a relativně nepoččetnými silami americké a britské armády. Nepotvrdily se prognózy některých vedoucích činitelů ruského ministerstva obrany, že dojde k dlouhodobé, těžké a krvavé válce. Vladimir Dvorkin, vedoucí Centra problémů strategických jaderných sil Akademie vojenských věd zhodnotil vliv americké vojenské operace v Iráku na bezpečnostní politiku Ruska poměrně jednoznačně, když zdůraznil, že hlavní závěr, který se musí učinit z irácké války, spočívá v tom, že je nutné rychle změnit zastaralou strukturu Ruské armády. Podle Dvorkina vyplul na povrch propastný rozdíl mezi možnostmi ruské a americké armády, přičemž dodal, že Rusko má štěstí, že v daný okamžik nemá vážnější nepřátele.

Potenciální hrozby pro Rusko ovšem existují. Prvořadou hrozbou dnes nepředstavují z logiky věci Severoatlantická aliance a Spojené státy (i když to stále tvrdí část, především konzervativní, ruské vojenské elity), nýbrž aktivity separatistických a teroristických sil na jižních hranicích Ruska a Společenství nezávislých států. Známý ruský politik a bezpečnostní expert Alexej Arbatov dokonce hovoří o „duze nestability“ táhnoucí se z Podněstří, přes Krym až po Pamír a Tan Šan. Rusku a ruským zájmům ale nehrozí agrese organizovaných armád, nýbrž extremistická, nacionalistická a náboženská hnutí využívající partyzánské metody boje v přeshraničním měřítku. To je spojeno i s dalšími hrozbami – terorismem, nezákonným obchodem se zbraněmi, nezákonnou migrací a organizovanou přeshraniční kriminalitou. Mnohé operace teroristických skupin a skupin organizovaného zločinu v Čečensku, ale i v regionu Střední Asie to potvrzují. I to je důvod, proč prezident Putin a politické vedení Ruska v posledním období dávají silnější důraz na potřebu vybudovat nejen moderní a mobilní profesionální armádu, ale i na její užší koordinaci s dalšími bezpečnostními strukturami státu.

Koncentrace sil

S tím souvisí i velká reorganizace silových resortů (tzv. siloviků), kterou prezident Putin uskutečnil v březnu letošního roku. Federální pohraniční služba a Federální agentura vládního spojení (FAPSI) se staly součástí Federální bezpečnostní služby (část FAPSI se stala i součástí ministerstva obrany) a daňová policie se stala součástí ministerstva vnitra. Role obou „siloviků“ se tak značně posílila. V případě Federální bezpečnostní služby se de facto jedná o obnovený model KGB (prakticky zde už schází pouze zahraniční rozvědky). Nemusí to ovšem nutně znamenat jakýsi návrat k „policijnímu“ státu, nýbrž reakci na potřebu čelit efektivněji novým bezpečnostním hrozbám, součástí čehož je i postupné vybudování komplexního bezpečnostního systému (ostatně podobný příklad posilování a centralizace silových struktur poskytují i Spojené státy, které

zřídily ministerstvo vnitřní bezpečnosti s rozsáhlými pravomocemi v dané oblasti). Tváří v tvář vzrůstající roli ekonomické dimenze bezpečnosti se proto jeví pochopitelné začlenění daňové policie do struktury ministerstva vnitra. Ekonomický podtext má i další opatření. Nově vznikl Státní výbor pro obranné zakázky, jenž byl zařazen do podřízenosti ministerstvu obrany. V daném případě se jedná o zjevné posílení vlivu armády na hospodářství s prostředky získanými z obchodu se zbraněmi a vojenským materiálem, což by mohlo posílit vojenský rozpočet. Centralizace bezpečnostních struktur také znamená, že dochází k poklesu jejich počtu, což může přinést i úsporu finančních prostředků (k tomu je možné mj. uvést, že ve státním rozpočtu na rok 2003 byl na „silovíky“ mimo resort obrany vyčleněn objem prostředků ve výši 1,9 procenta HDP).

Zmíněné reorganizace a pozornost věnovaná rozvoji armády signalizují tendenci k posilování institucí, které mají za úkol zajistit bezpečnost Ruska, přičemž – jak vyplývá i z kontextu Putinova poselství Federálnímu shromáždění – je to jedna z podmínek, aby politické a ekonomické konsolidace Ruska mohlo být dosaženo na konci první dekády tohoto století. A mohl by to vlastně být svým způsobem i cíl v úvodu zmíněné „nekonečné“ vojenské reformy. Zda se to podaří, bude v každém případě záviset na výsledcích druhého poločasu Putinova prezidentství.

booff@booff.cz

¹⁾ Viz www.kremlin.ru/text/appears/2003/05/44623.shtml

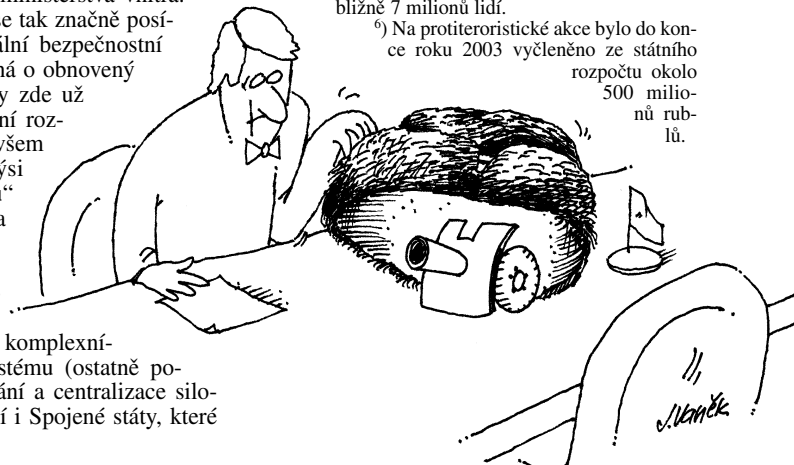
²⁾ Jednalo se především o aktivity Všeruského hnutí na podporu armády, vojenské vědy a obranného průmyslu v čele s generálem Lvem Rochlinem, které mělo i podporu Komunistické strany Ruské federace a Liberálně demokratické strany, a aktivity známého generála Alexandra Lebedě.

³⁾ Ruští bezpečnostní experti v této souvislosti uvádějí, že pokud by na nákup nové vojenské techniky bylo vyčlenováno o 10 procent méně prostředků – tj. 30 procent jako dosud, znamenalo by to v následujícím období tzv. „detehnicizaci“ armády a rozpad vojenskoprůmyslového komplexu.

⁴⁾ V této souvislosti prezident Putin ve svém poselství Federálnímu shromáždění zdůraznil, že do míst regionálních konfliktů a ozbrojených střetnutí musejí být v budoucnu vysíláni pouze profesionální vojáci.

⁵⁾ Počet obyvatel Ruska se oproti roku 1989 snížil na základě výsledků sčítání obyvatel v roce 2002 o 2 miliony a činí dnes 145 milionů. Na druhé straně do Ruska legálně emigrovalo především ze zemí Společenství nezávislých států přibližně 7 milionů lidí.

⁶⁾ Na protiteroristické akce bylo do konce roku 2003 vyčleněno ze státního rozpočtu okolo 500 milionů rublů.

Ruský přístup

k poslední fázi mírového řešení

irácké otázky

Operace „Írácká svoboda“, zahájená 20. března 2003, představuje významný mezník ve vývoji mezinárodních vztahů v období po rozpadu bipolárního uspořádání. Užití síly bez výslovného schválení Radou bezpečnosti OSN není po zásahu NATO proti Jugoslávii v roce 1999 novinkou, poprvé ale tímto způsobem použila sílu účelově vytvořená koalice s cílem odstranit vládnoucí elitu jiné země.

DAVID KONECKÝ

Je nutno připomenout, že vznikly spory o tom, zda již dříve přijaté rezoluce Rady bezpečnosti o Iráku poskytují, nebo naopak neposkytují, souhlas s použitím síly proti režimu Saddáma Husajna. Otázkou interpretace obsahu těchto rezolucí se zabývat nebudeme, ale skutečností je, že Spojené státy nepovažovaly za nezbytně nutné získat pro svůj zásah proti Iráku výslovný souhlas Rady bezpečnosti ve smyslu: „*Rada bezpečnosti OSN vyslovuje souhlas s použitím všech prostředků proti Iráku, včetně ozbrojené síly...*“.

Rusko od nástupu Jevgenije Primakova do funkce ministra zahraničních věcí na přelomu let 1995/96 neustále prosazuje ústřední úlohu Rady bezpečnosti OSN při řešení sporů v mezinárodních vztazích. Tento klíčový princip ruské zahraniční politiky se nezměnil ani po nástupu prezidenta Vladimira Putina,¹⁾ který deklaroval jasnou orientaci ruské zahraniční politiky na Západ (přesněji na USA) s tím, že tato orientace nemá pro Rusko alternativu. Prozápádní orientace ale neznamená, že Rusko opustilo svou vizi „vícepolární“ zahraniční politiky, že se výměnou za dobré vztahy se Západem vzdalo dobrých vztahů s Čínou, Indií a například s problematickým Íránem.

Následující text se zaměřuje na ruský přístup k poslední fázi mírového řešení irácké otázky – tedy na období od listopadu 2002 do poloviny března 2003. Krajinými body jsou datum přijetí rezoluce Rady bezpečnosti OSN č. 1441 (8. listopadu 2002) a počátek operace „Írácká svoboda“ (20. března 2003).

Kam se tedy Rusko postavilo v procesu řešení irácké krize? Drželo se svých základních zahraničněpolitických priorit? Podpořilo alespoň částečně postoj Spojených států jako svého prioritního partnera? Byl jeho postoj konzistentní?

Rada bezpečnosti OSN: rezoluce č. 1441 (8. listopadu 2002)

Rezoluci č. 1441 přijala Rada bezpečnosti OSN *kladnými hlasy všech* svých 15 členů dne 8. listopadu 2002. Rusko tak souhlasilo s tvrzením, že:

- Irák nesplnil a nadále neplní ustanovení příslušných rezolucí Rady bezpečnosti OSN;
- tato skutečnost představuje hrozbu mezinárodnímu míru a bezpečnosti;

- Irák má poslední příležitost splnit své povinnosti v oblasti odzbrojení.²⁾

Do 30 dnů od přijetí rezoluce měl Irák předložit prohlášení o všech svých zbrojních programech, což vyžadovala už rezoluce č. 687 z roku 1991. Do Iráku se měli poprvé od prosince 1998 vrátit mezinárodní inspektoři, aby ověřili, zda Irák splnil ustanovení příslušných rezolucí.

O textu rezoluce se jednalo nejméně od 21. října. Toto datum uvedl ministr zahraničí Igor Ivanov při svém vystoupení v Moskvě 22. října v souvislosti s tvrzením, že „*americký návrh rezoluce, předložený včera pěti stálým členům Rady bezpečnosti OSN k předběžné diskusi, prozatím nespĺňuje podmínky, které jsme stanovili již dříve*“.³⁾ Ivanov dále uvedl, že Rusko sice neustále opakuje, že pro co nejrychlejší obnovení práce inspektorů není potřeba nová rezoluce, je ale ochotno se o ní bavit. Zopakoval ruské podmínky pro její přijetí:

- musí zajistit efektivní výkon práce inspektorů,
- musí být realisticky napsaná,
- nesmí obsahovat žádné ustanovení, umožňující automatické použití síly.⁴⁾

Rezoluce č. 1441 splnila ruské podmínky beze zbytku. V prohlášení Ministerstva zahraničních věcí Ruské federace, vydaném hned po přijetí rezoluce, byly zopakovány tři výše uvedené podmínky, na nichž Rusko při jednání o textu rezoluce trvalo, a dále bylo uvedeno: „*V přijaté rezoluci není žádný automatismus pro použití síly... rezoluce odvrací reálnou hrozbu začátku války*“.⁵⁾ Ministr Ivanov o den později rezoluci označil za „*velký úspěch všech, kteří v oblasti mezinárodních vztahů důsledně prosazují svrchovanost Charty OSN a mezinárodního práva. Rusko právě toto stanovisko pevně zastává*“.⁶⁾

Od přijetí rezoluce k první zprávě inspektorů (8. listopadu 2002 – 27. ledna 2003)

Přijátá rezoluce začala být naplňována poté, co irácký velvyslanec při OSN oznámil její bezvýhradné přijetí prezidentem Husajnem (13. listopadu).⁷⁾ Inspektoři obnovili svou práci (27. listopadu). Irák předložil jako de-

klaraci svých zbrojních programů 12 tisíc stránek textu v tištěné i elektronické podobě (7. prosince). Klíčovým datem byl 27. leden 2003, kdy měli inspektoři podle ustanovení rezoluce č. 1441 předstoupit se svou zprávou před Radu bezpečnosti.

Rusko po přijetí rezoluce neustávalo v prohlášeních vyzývajících Irák k úplnému splnění všech požadavků mezinárodního společenství, vtělených do příslušných rezolucí Rady bezpečnosti (nejen č. 1441, ta pouze dala Iráku „poslední možnost“ ke splnění těchto požadavků a hrozila „vážnými následky“, pokud se tak nestane). Prohlášení s tímto obsahem bylo například vydáno po schůzce prezidentů Bushe a Putina 22. listopadu 2002.⁸⁾

Od první zprávy inspektorů k zahájení operace „Írácká svoboda“ (27. ledna – 20. března 2003)

Vedoucí inspekčních týmů UNMOVIC a IAEA v souladu s požadavkem rezoluce č. 1441 předložili první zprávu 27. ledna 2003 na otevřeném zasedání Rady bezpečnosti. V dalším se soustředíme na velmi rozsáhlé vystoupení Hanse Blix, výkonného předsedy UNMOVIC (UN Monitoring and Verification Commission).⁹⁾ Jeho ústřední myšlenkou bylo posuzování úrovně spolupráce Iráku s UNMOVIC ze dvou hledisek:

- z hlediska *formy* („cooperation on process“)
- z hlediska *obsahu* („cooperation on substance“).

Z hlediska *formy* hodnotil Blix spolupráci pozitivně („rather well so far“), inspektoři měli přístup do všech objektů, které si zvolili. Problém se vyskytl pouze při snaze inspektorů použít letadlo U-2 pro vzdušné pozorování a při domluvě o náležitostech letů dopravními vrtulníky k inspekcím do bezletových zón.

Z hlediska *obsahu* vyznělo Blixovo hodnocení spolupráce kontroverzněji. Blix připomněl, že:

- Spolupráce ze strany Iráku musí být aktivní, nestačí pouze „otevřít dveře“;
- Irák je povinen předložit prohlášení o všech svých programech a musí předložit důkazy, že zakázané zbraně zničil nebo je nemá.¹⁰⁾

Není vyjasněn osud 6500 leteckých bomb s chemickými bojovými látkami.

Není prokazatelně doloženo deklarované zničení 8500 litrů antraxu.

Podle Blix nemůže Irák očekávat, že právě v jeho případě bude uplatněna presumpce nevinny, když tvrdí, že žádné zakázané zbraně nemá a že nikdo nepředložil důkaz o opaku.

Shrňme: Spolupráce hodnocená z hlediska obsahu je pozitivní, z hlediska formy přetrvávají nejasnosti, které musí Irák svým aktivním přístupem vyjasnit.

Představitelé ruské zahraniční politiky Blixovo hodnocení spolupráce ze dvou hledisek do svých prohlášení převzali pouze z poloviny, a to následujícím způsobem:

- *Je vysoce povzbudivé, že Irák aktivně s inspektory spolupracuje, pokud by se to ale mělo změnit, pak je Rusko připraveno zasáhnout* (přeloženo: Irák inspektorům umožňuje přístup všude tam, kam se chtějí podívat, tj. hodnocení spolupráce z hlediska formy).

● Pouze inspektoři mohou rozhodnout, zda Irák zakázané zbraně má, nebo nemá (nehovoří se tu ale o tom, že důkazní břemeno leží na bedrech Iráku, tj. je opominuto hodnocení spolupráce z hlediska obsahu).

Tato dvě tvrzení se objevují jako základ všech dalších prohlášení představitelů ruské zahraniční politiky, podle vývoje situace je doplňují další tvrzení. Když tedy ministr zahraničí USA Powell vystoupil 5. února 2003 před Radou bezpečnosti s rozsáhlou obrazovou a zvukovou prezentací¹¹⁾ obviňující Irák ze skrývání zakázaných zbraní, z práce na zakázaných zbrojních programech a také ze spolupráce s teroristickou sítí al-Káida, byla reakcí ministra Ivanova výzva „všem vládám, aby bezodkladně předali mezinárodním inspektorům každou informaci, která by jim mohla pomoci naplnit jejich mandát“. Ivanov dále uvedl, že „je možné často slyšet, že čas běží...“, ale rezoluce č. 1441 žádné konkrétní časové údaje pro ukončení práce inspektorů neobsahuje. Pouze sami inspektoři mohou určit, kolik ještě potřebují času na splnění úkolu.¹²⁾

Ruský názor na klíčovou úlohu inspektorů se odrazil i ve třech společných prohlášeních přijatých spolu s Německem a Francií 10. února, 24. února a 15. března. V prvním z nich se všechny tři země vyslovily pro „prodloužení inspekcí a pro jejich personální a technické posílení“, protože již „přinesly určité výsledky“¹³⁾ (společné prohlášení podobného obsahu přijalo Rusko 27. února také s Čínou¹⁴⁾). Ve druhém předkládají konkrétní návrhy, týkající se práce inspektorů.¹⁵⁾ Ve třetím prohlašují, že „za současného stavu nic neospravedlňuje ukončení procesu inspekcí a přijetí silového řešení“, „inspekce přinesly výsledky. Odzbrojení Iráku začalo. Vše nasvědčuje tomu, že tento proces může být úspěšně završen v krátkém čase a v rámci pravidel stanovených Radou bezpečnosti OSN“.¹⁶⁾ V tomto prohlášení se dále píše, že Francie, Rusko a Německo, podporované Čínou, předložily návrh na završení procesu odzbrojení cestou „určení klíčových odzbrojovacích úkolů a sestavení plánu práce“ inspektorů. „Každý člen Rady bezpečnosti má osobní odpovědnost za to, aby v tuto vážnou chvíli nedošlo k jejímu rozkolu.“

Ministr Ivanov 19. března ve svém vystoupení v Radě bezpečnosti zopakoval podporu prodloužení práce inspektorů a uvedl, že pokud by existovaly „nezvratné důkazy“ o existenci „bezprostřední hrozby“ pro bezpečnost Spojených států ze strany Iráku, pak by Rusko bylo bez zaváhání připraveno pro odstranění této hrozby použít všechny „prostředky, které Charta OSN poskytuje. Rada bezpečnosti ale takové informace v současné době nemá“.¹⁷⁾ Z tohoto důvodu dává Rusko přednost řešení politickému.

Poté, co 20. března začala pod vedením USA koaliční operace „Irácká svoboda“, vystoupil s projevem prezident Putin. Vojenský zásah proti Iráku označil za „politickou chybu“, neospravedlnitelnou ani nikdy nepotvrzenými informacemi o irácké podpoře mezinárodnímu terorismu, ani přáním vyměnit politický režim, protože to „odporuje mezinárodnímu právu“. Podle Putina nebyl tento zásah nutný ani pro zjištění, zda Irák vlastní zbraně hromadného ničení. Uvedl dále, že po-

nod mezínárodní právo nahradí „pěštní právo“, pak bude zpochybněn jeden z dosavadních základních principů mezinárodního práva – respektování státní suverenity, a „žádný stát světa si nebude jist svojí bezpečností“.¹⁸⁾

Kam se tedy Rusko postavilo v procesu řešení irácké krize?

Drželo se Rusko principů své zahraniční politiky?

Rusko se postavilo na stranu svých národních zájmů a řídilo se deklarovanými principy své zahraniční politiky. Ve svém postoji nebylo osamoceno, podporu našlo u Francie, Německa a Číny, máme-li jmenovat některé státy. Řešení irácké krize možná chápalo jako jakýsi test procesu formování struktury mezinárodních vztahů postbipolárního světa, a především odhodlanosti USA naplňovat novou *Národní bezpečnostní strategii USA*, uveřejněnou 20. září 2002. V souladu s principy své zahraniční politiky Rusko trvalo na neprosté nutnosti řešení v rámci Rady bezpečnosti OSN, což USA vidí optikou své nové strategie ne jako naprostou nutnost, ale jako žádoucí stav – řečeno slovy nové bezpečnostní strategie: „USA budou neustále usilovat o získání podpory mezinárodního společenství, ale pokud to bude nutné, pak nebudou váhat jednat samostatně a v zájmu svojí sebeobranu udeřit první“.¹⁹⁾

Podpořilo Rusko alespoň částečně postoj USA jako svého prioritního partnera?

Rusko částečně podpořilo USA tím, že dalo své ano rezoluci č. 1441, v níž uznalo Irák za hrozbu mezinárodnímu míru a bezpečnosti. Neshodlo se ale se Spojenými státy na hodnocení míry naléhavosti této hrozby, ani na prostředcích, jak tuto hrozbu efektivně odstranit.

Byl ruský postoj konzistentní?

Ano, ruský postoj byl od přijetí rezoluce č. 1441 konzistentní. Rusko trvalo na hledání řešení v rámci Rady bezpečnosti a v jejím rámci chtělo v otázce irácké krize jednat až poté, co inspektoři rozhodnou, zda Irák zakázané zbraně má, či nemá. Před rozhodnutím inspektorů bylo (opět v rámci Rady bezpeč-

nosti) připraveno jednat pouze v případě, že by práci inspektorů byly kladeny překážky.

davidkonecky@hotmail.com

¹⁾ Viz např. Koncepce zahraniční politiky Ruské federace, 28. 6. 2000, <http://www.ln.mid.ru/ns-osndoc.nsf/osndd>

²⁾ Viz *Rezoluce Rady bezpečnosti č. 1441*, označení *S/RES/1441 (2002)*, 8. 11. 2002, <http://www.un.org>

³⁾ Viz *Přepis vystoupení ministra zahraničních věcí Ruska I. S. Ivanova...*, 22. 10. 2002, <http://www.mid.ru>

⁴⁾ Viz *Přepis vystoupení ministra zahraničních věcí Ruska I. S. Ivanova...*, 22. 10. 2002, <http://www.mid.ru>

⁵⁾ Viz *Prohlášení ministerstva zahraničních věcí Ruska: O přijetí rezoluce RB OSN k Iráku*, 8. 11. 2002, <http://www.mid.ru>

⁶⁾ Viz *Prohlášení ministra zahraničních věcí Ruska I. S. Ivanova*, 9. 11. 2002, <http://www.mid.ru>

⁷⁾ Irák oznámil 16. září 2002, tj. dva měsíce před přijetím rezoluce č. 1441, že bez dalších podmínek souhlasí s návratem inspektorů na své území. Prohlášení z 13. listopadu je širší, vyjadřuje závazek naplnit všechna ustanovení rezoluce č. 1441, tedy nejen ta o návratu inspektorů.

⁸⁾ Viz *Rusko-americké prohlášení k Iráku*, 22. 11. 2002, <http://www.mid.ru>

⁹⁾ Celé vystoupení viz <http://www.un.org/apps/news/printinfocusnews.asp?nid=354>

¹⁰⁾ Blix zůstal v tomto požadavku konzistentní: „Přestože chápu, že pro Irák není snadné ve všech případech předložit potřebné důkazy, není úkolem inspektorů jejich hledání“ (vystoupení před RB OSN, 14. 02. 2003, viz <http://www.un.org/apps/news/printinfocusnews.asp?nid=382> „Irák se svým vysoce rozvinutým systémem státní správy by měl být schopen předložit více listinných důkazů o svých zakázaných zbrojních programech. Bylo zklamáním, že irácké prohlášení ze 7. prosince 2002 nepřineslo žádné nové listinné důkazy“ (vystoupení před RB OSN, 7. 3. 2003, viz <http://www.un.org/apps/news/printinfocusnews.asp?nid=414>

¹¹⁾ Celé vystoupení ministra Powella včetně obrazových a zvukových záznamů viz <http://www.state.gov/secretary/rm/2003/17300pf.htm>

¹²⁾ Viz *Přepis vystoupení ministra zahraničních věcí Ruska I. S. Ivanova na zasedání Rady bezpečnosti OSN*, 5. 2. 2003, na <http://www.mid.ru> uveřejněno 6. 2. 2003.

¹³⁾ Viz *Společné prohlášení Ruska, Francie a SRN (Paříž, 10. 2. 2002)*, na <http://www.mid.ru> uveřejněno 11. 2. 2003.

¹⁴⁾ Viz *Společné komuniké ministrů zahraničních věcí Ruské federace a Čínské lidové republiky, týkající se irácké otázky*, 27. 2. 2003, <http://www.mid.ru>

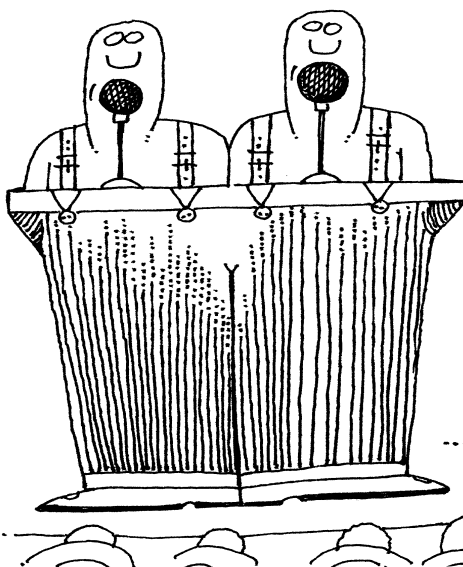
¹⁵⁾ Viz *Memorandum o situaci v Iráku, přijaté Francií, Německem a Ruskem*, 24. 02. 2003, <http://www.mid.ru>

¹⁶⁾ Viz *Společné prohlášení Ruska, Francie a Německa*, 15. 3. 2003, na <http://www.mid.ru> uveřejněno 17. 3. 2003.

¹⁷⁾ Viz *Vystoupení ministra zahraničních věcí Ruska I. S. Ivanova na zasedání Rady bezpečnosti OSN*, 19. 3. 2003, na <http://www.mid.ru> uveřejněno 20. 3. 2003.

¹⁸⁾ Viz *Prohlášení prezidenta Ruska V. V. Putina*, 20. 3. 2003, <http://www.mid.ru>

¹⁹⁾ Viz *The National Security Strategy of the United States of America*, <http://www.whitehouse.org/nsc/nss.pdf>

Nové regionální protiteroristické smluvní instrumenty přijaté po 11. září 2001

VERONIKA BÍLKOVÁ

Po událostech z 11. září 2001, které ukázaly možnou destruktivní sílu mezinárodního terorismu a přispěly k zařazení tohoto jevu mezi hlavní globální bezpečnostní hrozby současnosti, vzrostl v mezinárodním společenství zájem o zdokonalení právního, především smluvního rámce boje proti terorismu.¹⁾

Zatímco na univerzální úrovni se tento posun dosud nemohl – v důsledku neschopnosti států shodnout se na finální verzi připravovaných smluvních instrumentů²⁾ – plně projevit, úroveň regionální již poznamenal a vedl zde k přijetí dvou nových mnohostranných mezinárodních smluv, které se, každá po svém, snaží reflektovat zkušenosti posledního období a vytvořit účinnější systém prevence a represe teroristických činů. První smlouva, *Meziamerická úmluva proti terorismu*, byla přijata v červnu roku 2002 v rámci Organizace amerických států, druhou, *Protokol pozměňující Evropskou úmluvu o potlačování terorismu*, podepsaly v květnu roku 2003 členské státy Rady Evropy. Článek nastiňuje okolnosti vzniku obou smluv, charakterizuje jejich obsah a upozorňuje na jejich přínos i hlavní nedostatky.

Meziamerická úmluva proti terorismu (2002)

Na půdě Organizace amerických států (OAS) se o přijetí nového, komplexního protiteroristického smluvního instrumentu začalo diskutovat již v polovině devadesátých let, kdy se jasně projevila zastaralost a nedostatečnost stávající právní úpravy založené na *Úmluvě OAS o předcházení a trestání teroristických činů, které mají podobu trestných činů proti osobám, popřípadě s těmito činy souvisejícího vydírání, a vyvolávají mezinárodní důsledky* (Úmluva OAS).³⁾ Ta byla přijata v roce 1971 a představuje nejstarší regionální smlouvu zaměřenou na boj proti terorismu vůbec. Má úzkou sféru aplikace *ratione personae*, neboť se vztahuje pouze na osoby, kterým je stát podle mezinárodního práva povinen poskytnout zvláštní ochranu (např. hlavy států nebo předsedové vlád). Kromě toho obsahuje nepřesnou definici terorismu⁴⁾ a v řadě oblastí, např. při určování povahy teroristického činu nebo při rozhodování o udělení politického azylu, ponechává značnou volnost členským státům.

Podporu uzavření nové protiteroristické smlouvy vyjádřila v dubnu roku 1996 první ze dvou *Meziamerických specializovaných konferencí o terorismu*, která se uskutečnila v peruánské Limě. Konference se seznámila s pracovním návrhem smlouvy předloženým Odborem pro rozvoj a kodifikaci mezinárodního práva Sekretariátu OAS pro právní záležitosti⁵⁾

a schválila rovněž provizorní definici terorismu, za něž označila „závažnou formu organizovaného a systematického násilí, které má za cíl vyvolat chaos a strach mezi obyvatelstvem, vyúsťuje ve smrt nebo ničení a představuje trestně postižitelné kriminální jednání“.⁶⁾ Skutečný impuls ke změně úpravy přinesly nicméně až teroristické útoky z 11. září 2001, které byly na americkém kontinentě vnímány zvláště citlivě a pod jejichž vlivem – násobeným tlakem ze strany USA – se OAS rozhodla k akci.

Již dne 21. září 2001 prohlásili ministři zahraničních věcí členských států na zasedání ve Washingtonu vznik nové regionální protiteroristické smlouvy za jednu z priorit OAS. Vypracováním návrhu byla následně pověřena zvláštní pracovní skupina, kterou za tímto účelem zřídil Výbor pro právní a politické záležitosti Stálé rady OAS. Skupina svůj úkol splnila na jaře roku 2002, kdy předložila finální verzi textu,⁷⁾ upravenou podle připomínek členských států,⁸⁾ především USA. Dne 3. června 2002 byl dokument, nazvaný *Meziamerická úmluva proti terorismu* (Meziamerická úmluva),⁹⁾ slavnostně přijat během zasedání Valného shromáždění OAS v Bridgetownu na Barbadosu a podepsalo jej třicet z pětácti členských států organizace.¹⁰⁾ V platnost vstoupila smlouva dne 10. července 2003, tj. třicet dní po uložení šestého ratifikačního dokumentu (čl. 22, odst. 1).¹¹⁾

Meziamerická úmluva je *tvořena* preambulí a třinácti články. Za hlavní cíl si klade „předcházení, trestání a eliminování terorismu“ (čl. 1); k jeho dosažení se státy zavazují přijímat nezbytná opatření a posilovat vzájemnou spolupráci. Dokument neobsahuje samostatnou definici terorismu a pouze odkazuje na trestné činy vymezené v deseti mnohostranných protiteroristických úmluvách, které existují na univerzální úrovni (čl. 2).¹²⁾ V tomto bodě se odlišuje od jiných regionálních protiteroristických úmluv,¹³⁾ s nimiž naopak sdílí snahu o komplexní pojetí terorismu, již zcela postrádá Úmluva OAS zaměřující se na jedinou jeho formu. V článcích 3–10 zakotvuje Meziamerická úmluva konkrétní povinnosti států, které se týkají ratifikace a implementace relevantních mezinárodních úmluv (čl. 3), boje proti financování terorismu a praní špinavých peněz (čl. 4 a 6), zmrazování a konfiskace bankovních kont (čl. 5), spolupráce

celních a policejních orgánů (čl. 7–8) a poskytování vzájemné právní pomoci (čl. 9–10).

Články 11–19 výčet *povinností* smluvních stran dále doplňují, a to o zákaz udílet osobám důvodně podezřelým ze spáchání teroristického činu politický azyl a status uprchlíka (čl. 12–13), výzvu k technické kooperaci a organizování společných školení (čl. 16) a závazek ke spolupráci v rámci OAS i k vedení konzultací (čl. 17–18). Dokument zdůrazňuje význam ochrany lidských práv v kontextu boje proti terorismu a garantuje všem zadrženým a obviněným osobám právo na spravedlivý proces (čl. 15). Dále odmítá posuzování teroristických činů jakožto jednání politického charakteru (čl. 11), zakazuje zásahy do výlučné jurisdikce států pod záminkou boje proti terorismu (čl. 19) a přináší tzv. francouzskou klauzuli, podle níž stát může odeprít právní pomoc, pokud má závažné důvody se domnívat, že „žádost o ni (...) byla podána za účelem stíhat nebo potrestat danou osobu z důvodů její rasy, náboženství, národnosti, etnického původu či politických názorů, nebo že vyhovění žádosti by mohlo osobě způsobit škodu pro kteroukoli z těchto důvodů“ (čl. 14). Poslední články smlouvy, články 20–23, obsahují klasická závěrečná ustanovení, jež pojednávají o podpisu a ratifikaci, určují deponitáře a stanovují podmínky vstupu v platnost a vypovězení smlouvy.

Hlavní *klad* Meziamerické úmluvy spočívá v její praktické orientaci, která se projevuje snahou o podrobnou úpravu konkrétních opatření, jež je třeba realizovat na vnitrostátní i mezinárodní úrovni. Dokument také dobře reflektuje nejnovější vývoj v oblasti boje proti terorismu, když např. věnuje poměrně značnou pozornost potlačování financování terorismu a zabránění praní špinavých peněz, nebo upozorňuje na nutnost dodržovat v rámci protiteroristických akcí lidská práva a základní svobody. Mezi *nedostatků* Meziamerické úmluvy se naopak řadí opomenutí některých důležitých prvků, které jinak bývají v protiteroristických smlouvách standardně přítomné. Jedná se hlavně o pravidla určování jurisdikce, podrobnější pokyny pro průběh extradičního řízení a klíčový princip *aut dedere aut iudicare*, který státům nařizuje, aby v případě odmítnutí žádosti o vydání pachatele k trestnímu stíhání do ciziny předaly případ svým odpovědným orgánům a samy se zabývaly jeho řešením. Tato ustanovení figurovala v původních návrzích úmluvy, do finálního textu ale nebyla, zjevně pod vlivem velmi stručného protinávru USA a v zájmu rychlého a bezproblémového přijetí dokumentu, zařazena. Stejně důvody vedly také k opuštění pokusů o samostatné vymezení pojmu terorismus, jež některé státy oprávněně kritizují, neboť část teroristických činů by v jeho důsledku mohla zůstat mimo rámec úpravy. Problémy hrozí v budoucnu vyvolat i další otázky, které nebyly během sjednávání smlouvy dořešeny, např. otázka podpory teroristických organizací ze strany států nebo postavení hnutí bojujících za národní osvobození.

Protokol pozměňující evropskou úmluvu o potlačování terorismu (2003)

Stejně jako na půdě OAS, i v rámci Rady Evropy se o přijetí nového smluvního instrumentu namířeného proti terorismu začalo uvažovat již před útoky z 11. září 2001. Opět takto

měla být řešena nedostatečnost a zastaralost stávající právní úpravy, spočívající tentokrát na *Evropské úmluvě o potlačování terorismu* (Evropská úmluva),¹⁴⁾ která byla přijata v roce 1977 jakožto druhá nejstarší protiteroristická regionální úmluva ve světě. Evropská úmluva nařizuje smluvním stranám, aby pro účely extradice nepovažovaly za politické: trestné činy spadající do působnosti univerzálních úmluv z let 1970 a 1971,¹⁵⁾ některá další jednání, např. útok na život, únos nebo brání rukojmí, a také pokus a účast ve formě spolupachatelství a nápomoci ve vztahu k uvedeným činům. Fakultativně mohou státy depolitizovat ještě jiná jednání, např. útoky proti majetku způsobující hromadné ohrožení osob. Dokument zavádí princip *aut dedere aut iudicare*, upravuje poskytování právní pomoci a spolupráci mezi státy a zmocňuje Evropský výbor pro problémy kriminality, aby sledoval provádění smlouvy a řešil problémy s ním spojené. V Evropské úmluvě se objevují některé problematické prvky: kromě nepřesného vymezení pojmu terorismus, opomíjejícího subjektivní stránku skutkové podstaty a nezakotvení samostatné povinnosti *iudicare*, mezi ně patří především možnost vyloučení nebo omezení aplikace dokumentu s využitím ustanovení článku 5 (tzv. francouzská klauzule) a článku 13 (výhrady ke smlouvě týkající se depolitizace trestných činů).

V průběhu devadesátých let na nedostatky Evropské úmluvy opakovaně upozorňovali odborníci¹⁶⁾ a kritizovaly je i orgány samotné Rady Evropy. Například Parlamentní shromáždění v rezoluci 1132 (1997) charakterizovalo Evropskou úmluvu jako přežilou a neodpovídající realitě světa po skončení studené války a v doporučení 1426 (1999) pak přímo vyzvalo o její revizi. Tuto myšlenku podpořil v *Deklaraci o boji proti mezinárodnímu terorismu* (2001) Výbor ministrů, který následně pověřil vypracováním příslušných návrhů nově zřízenou Multidisciplinární skupinu pro mezinárodní akci proti terorismu (Skupina GMT),¹⁷⁾ tvořenou odborníky z různých členských států. *Skupina GMT* vycházela ve své činnosti ze zřizovacího rozhodnutí Výboru ministrů a ze zmíněného doporučení Parlamentního shromáždění 1426 (1999), které požaduje zrušení článku 13, navrhuje kriminalizaci některých nových jednání a předkládá ke zvážení možnost vytvoření zvláštního evropského trestního soudu, který by stíhal pachatele teroristických útoků. Vliv na práci Skupiny GMT mělo rovněž doporučení Parlamentního shromáždění 1550 (2002), v němž se objevuje požadavek na nové posouzení definice terorismu a podmínky odmítnutí extradice, a *Směrnice Výboru ministrů Rady Evropy o lidských právech a boji proti terorismu*, které byly přijaty dne 15. července 2002 jakožto první mezinárodní dokument, jenž uceleným způsobem pojednává o vztahu mezi protiteroristickými opatřeními a lidskými právy.

Během roku 2002 pracovala Skupina GMT na návrhu protokolu k Evropské úmluvě, jehož konečnou verzi předložila na svém posledním zasedání v prosinci téhož roku. Parlamentní shromáždění text podpořilo v lednu 2003, Výbor ministrů jej formálně přijal dne 13. února 2003. Dne 15. května 2003 pak Protokol pozměňující Evropskou úmluvu o potlačování terorismu (Protokol)¹⁸⁾ ve Štrasburku podepsali zástupci třiceti členských států Rady Evropy. Další země – včetně České republiky – k podpisu nepřikročily, často z důvodů nesouhlasu s provedenými

změnami. Vstup smlouvy v platnost závisí na ratifikaci všemi stávajícími smluvními stranami Evropské úmluvy, která si nepochybně vyžádá delší čas. Protokol tvoří preambule a devatenáct článků, které pozměňují a upravují text Evropské úmluvy v několika hlavních směrech. Za prvé, dochází k rozšíření okruhu činů kvalifikovaných jako teroristické, resp. „nepovažované pro účely extradice za politické“, a to o trestné činy v působnosti osmi univerzálních protiteroristických úmluv z let 1973–1999¹⁹⁾ a o pokus, spolupachatelství, organizátorství a návod ve vztahu ke kterémukoli z nich.

Za druhé, zdokonaluje se kontrolní mechanismus Evropské úmluvy, v jehož rámci se zvyšují pravomoci Evropského výboru pro problémy kriminality, který by měl předkládat návrhy a doporučení ke zlepšení aplikace, popř. k úpravám textu Evropské úmluvy, a zřizuje se nový expertní orgán nazvaný Konference smluvních stran proti terorismu (COSTER), jenž má zajišťovat řádné fungování režimu vytvořeného Evropskou úmluvou, posuzování výhrad k ní, výměnu právních a politických informací souvisejících s bojem proti terorismu aj. Za třetí, jistých změn doznávají závěrečná ustanovení. Zavádí se zjednodušená procedura schvalování dodatků k Evropské úmluvě, která dovoluje provádět obecné úpravy a doplňovat seznam relevantních univerzálních smluv bez nutnosti přijetí nového protokolu. Možnost přistoupení k Evropské úmluvě do budoucna získávají rovněž nečlenské státy Rady Evropy, jsou-li k tomu vyzvány Výborem ministrů.

Konečně za čtvrté, změnami procházejí ustanovení článků 5 (francouzská klauzule) a 13 (výhrady), přičemž v obou případech se jedná o změny dosti problematické. V souvislosti s článkem 5 se původně uvažovalo o omezení volnosti členských států, nakonec se však realizuje posun opačný. Státům se nově otevírá možnost odepřít extradiční i v případech, kdy osobě, jejíž vydání se požaduje, hrozí mučení nebo by jí mohl být uložen trest smrti, resp. definitivního doživotního odnětí svobody.²⁰⁾ Jako ještě spornější se jeví úprava článku 13 (nově 16). Ta na straně jedné právo států přijímat ke smlouvě výhrady týkající se depolitizace trestných činů omezuje, když ruší všechny výhrady učiněné v minulosti, u nových výhrad časově limituje platnost na dobu tří let (s možností prodloužení), výslovně nařizuje státům posuzovat uplatnění výhrad na *case-by-case* základě a zdůrazňuje význam principu *aut dedere aut iudicare* v tomto kontextu. Na straně druhé ovšem úprava, je-li vykládána v souvislosti s doplněným článkem 1 Protokolu, totéž právo oproti dřívějšímu stavu rozšiřuje, neboť dovoluje státům činit výhrady vůči většímu počtu trestných činů, a to dokonce včetně těch, vůči nimž samy univerzální úmluvy možnost výhrad nepředvídají.

Hlavní přínos Protokolu je třeba spatřovat v tom, že se Evropskou úmluvu, která byla prakticky až do roku 2001 považována za neužitečný a „mrtvý“ nástroj, snaží modernizovat a adaptovat na podmínky současného světa. To se projevuje zmíněným doplněním okruhu trestných činů spadajících do její působnosti, zkvalitněním kontrolního a implementačního mechanismu, zjednodušením některých procedur (např. schvalování dodatků) a zpřísněním postupu při přijímání výhrad. Zásadní **nedostatek** dokumentu naopak spočívá v tom, že z Ev-

ropské úmluvy neodstraňuje v minulosti tolikrát kritizovaná ustanovení článků 5 a 13 (dnes 16). Ponechání a další rozvedení článku 5 odráží důraz na ochranu lidských práv v rámci boje proti terorismu, který Rada Evropy prosazuje a v němž spatřuje svůj specifický přínos do univerzálního protiteroristického tažení, jímž však současně může za určitých okolností efektivitu tohoto tažení i ohrozit. Nevypuštění článku 13 je pak důsledkem politické neochoty států, přinejmenším některých, pokročit na mezinárodní úrovni příliš daleko a vzdát se vnitrostátní kontroly nad průběhem extradičního řízení. Právě tento přístup do jisté míry devalvuje úsilí, které vyvinula Skupina GMT, a z Protokolu činí dokument, jenž sice světu vysílá signál o zájmu Rady Evropy angažovat se v boji proti terorismu, nedělá však v tomto směru žádné konkrétnější kroky.

Závěrečné hodnocení

Meziamerická úmluva proti terorismu z června roku 2002 a Protokol pozměňující Evropskou úmluvu o potlačování terorismu z května roku 2003 představují první mnohostranné mezinárodní protiteroristické smlouvy, které vznikly po 11. září 2001 a pokoušejí se vyrovnat s novým fenoménem globálního terorismu. Vzájemně se podobají okolnostmi a rychlostí svého přijetí, jinak ale mezi nimi existují četné rozdíly. Meziamerická úmluva je samostatným dokumentem, jenž buduje zcela nový smluvní rámec, Protokol naopak navazuje na již existující právní úpravu, kterou jen dále doplňuje a rozvíjí. To je dáno specifickými podmínkami každé z organizací a výchozím stavem jejich právního systému v oblasti boje proti terorismu. Obě smlouvy se liší rovněž svým celkovým zaměřením (Meziamerická úmluva má komplexnější charakter, Protokol je jednostrannější a soustřeďuje se na otázky extradice a depolitizace) a úpravou některých institutů (rozdílné je např. formulována francouzská klauzule, zcela se nekryje ani vymezení teroristických činů). Nejdůležitější odlišnost se nicméně týká konkrétního přínosu obou smluv. Zatímco Meziamerická úmluva může díky své pragmatické orientaci aspirovat na to, aby se v americkém prostředí stala, s výhradami danými nedostatky textu, základem efektivní protiteroristické spolupráce, Protokol se v důsledku volnosti ponechané státům jeví spíše jako dokument politické povahy, jehož význam pro reálné posílení evropského systému boje proti terorismu je omezený.

bílková@iir.cz

¹⁾ O mezinárodněprávní úpravě boje proti terorismu v období před 11. zářím 2001 viz P. Šturma, J. Nováková, V. Bílková, Mezinárodní a evropské instrumenty proti terorismu a organizovanému zločinu, C. H. Beck, Praha 2003.

²⁾ V současné době se připravuje revize Úmluvy o fyzické ochraně jaderných materiálů z roku 1979 a přijetí dvou nových univerzálních mnohostranných smluv: Komplexní úmluvy proti terorismu a Mezinárodní úmluvy o potlačování činů jaderného terorismu.

³⁾ Convention to Prevent and Punish the Acts of Terrorism Taking the Form of Crimes against Persons and Related Extortion that are of International Significance, text viz OAS _ je <http://www.oas.org/juridico/english/Treaties/a-49.html>. Úmluva vstoupila v platnost dne 16. října 1973.

⁴⁾ V Úmluvě OAS jsou uvedeny pouze některé příklady teroristických činů: „únos, vražda a jiné útoky proti životu a fyzické integritě osob, jímž je stát podle mezinárodního

práva povinen poskytnout zvláštní ochranu, a s těmito činy spojené vydírání“ (článek 2).

⁵⁾ Text návrhu viz Preliminary Draft Inter-American Convention for the Prevention and Elimination of Terrorism, CP/CAJP-1829/01 corr.1, Annex II.

⁶⁾ Čl. 3 Límské deklarace k předcházení, potírání a odstraňování terorismu, přijaté dne 26. dubna 1996, text viz OAS – <http://www.oas.org/juridico/english/Docu6.htm>.

⁷⁾ Draft Inter-American Convention Against Terrorism, CP/CAJP-1891/01 rev. 1 corr.1.

⁸⁾ V průběhu zpracování se k návrhu vyjádřilo celkem osm států, a to Antigua a Barbuda, Argentina, Ekvádor, Chile, Kanada, Peru, USA a Venezuela. Nejpodrobnější byly komentáře a připomínky ze strany Argentiny a Peru, nejvíce v úvodu však nakonec Pracovní skupina vzala návrh Spojených států, které nepřímo pohrozily blokovat jinak přijetí dokumentu. Srov. Response to OAS Request for Information on Recommendations on Elements of an Inter-American Convention Against Terrorism, CP/CAJP-1844/01 add. 1 a add. 1 a.

⁹⁾ Inter-American Convention Against Terrorism, text viz OAS – <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-66.htm>.

¹⁰⁾ Meziamerickou úmluvu v Bridgetownu nepodepsaly Dominika, Dominikánská republika, Kanada, Kuba a Trinidad a Tobago. Kuba tak nemohla učinit proto, že od roku 1962 je pozastaveno její členství v OAS, a nemá tedy možnost účastnit se zasedání jejích orgánů a hlasovat v nich. Ostatním čtyřem státům v podpisu zabránila omezení daná jejich vnitrostátní legislativou. Dominikánská republika, Kanada a Trinidad a Tobago podepsaly Meziamerickou úmluvu ještě během roku 2002, stranou úpravy nyní zůstávají pouze Dominika a Kuba.

¹¹⁾ Ke dni 1. července 2003 Meziamerickou úmluvu ratifikovalo a listiny o ratifikaci odevzdalo právě šest států, a to Antigua a Barbuda, Kanada, Mexiko, Nikaragua, Peru a Salvador.

¹²⁾ Úmluva o potlačení protiprávního zmocnění se letadel (1970), Úmluva o zabránění a trestání protiprávních činů ohrožujících bezpečnost civilního letectví (1971), Úmluva o zabránění a trestání trestných činů proti osobám používajícím mezinárodní ochrany včetně diplomatických zástupců (1973), Mezinárodní úmluva o potlačování teroristických bombových útoků (1979), Úmluva o fyzické ochraně jaderných materiálů (1980), Protokol o boji s protiprávními činy násilí na letištních sloužících mezinárodnímu civilnímu letectví doplňující Úmluvu z roku 1971 (1988), Úmluva o zamezení nezákonným činům proti bezpečnosti námořní plavby (1988), Protokol o zamezení nezákonným činům proti bezpečnosti pevných plošin umístěných na pevninské mělčině k Úmluvě z roku 1988 (1988), Mezinárodní úmluva o potlačování teroristických bombových útoků (1997) a Mezinárodní úmluva o potlačování financování terorismu (1999). Ve výčtu chybějí další dva univerzální protiteroristické smluvní instrumenty, a to Úmluva o trestných a některých jiných činech spáchaných na palubě letadla (1963) a Úmluva o označování plastických trhavin pro účely detekce (1991).

¹³⁾ Evropská úmluva o potlačování terorismu (Rada Evropy, 1977), Regionální úmluva SAARC o potlačování terorismu (Jihoasijské sdružení pro oblastní spolupráci, 1987), Arabská úmluva o potlačování terorismu (Liga arabských států, 1998), Úmluvu OIK o boji proti mezinárodnímu terorismu (Organizace islámské konference, 1999), Smlouva o spolupráci členských států SNS v boji s terorismem (Sdružení nezávislých států, 1999) a Úmluva OAJ o předcházení a potlačování terorismu (Organizace africké jednoty, 1999).

¹⁴⁾ European Convention on the Suppression of Terrorism. Text viz Rada Evropy - Treaty/EN/Treaties/Html/090.htm. Úmluva vstoupila v platnost dne 4. srpna 1978. Česká a Slovenská Federativní Republika ji podepsala dne 13. února 1992, k uložení ratifikačních listin u depositáře došlo dne 15. dubna 1992. Úmluva vstoupila pro ČSFR v platnost dne 15. července 1992, ve sbírce zákonů vyšla pod číslem 552/1992 Sb.

¹⁵⁾ Viz pozn. 12.

¹⁶⁾ Např. G. Guillaume, *Terrorisme et droit international*, in: *Recueil des Cours de I.A.D.I.*, vol. 215, 1989-III, str. 357-358.

¹⁷⁾ Multidisciplinary Group on International Action against Terrorism. Skupina GMT byla zřízena rozhodnutím Výboru ministrů z 8. listopadu 2001, své první zasedání konala v prosinci 2001, během dalšího roku se pak sešla ještě pětkrát. Přípravou návrhu Protokolu se zabývala první z jejích dvou pracovních skupin nazvaná GMT-Rev.

¹⁸⁾ Protocol Amending the European Convention on the Suppression of Terrorism, text viz Rada Evropy – <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/190.htm>.

¹⁹⁾ Viz pozn. 12.

²⁰⁾ V průběhu jednání Skupiny GMT se objevil rovněž návrh umoznit státům odepřít ve vztahu k zemím, ve kterých existuje trest smrti, i poskytnutí právní pomoci podle článku 8 Evropské úmluvy. Návrh nastěšit nezískal dostatečnou podporu.

Rakouské reformy

JIRI ŠTĚPANOVSKÝ

Pokles světové hospodářské konjunktury, postihující v Evropě zejména Německo, spolu s perspektivou nepříznivého demografického vývoje nutí vlády řady evropských zemí k přijímání opatření jak úsporných, tak i směřujících k podnícení hospodářského růstu, jejichž cílem je však i udržení sociálního státu charakteristického pro vyspělou část Evropy.

Tyto reformy nejsou pro obyvatelstvo bezbolestné, a proto se jim brání různými protesty včetně stávek. Tento boj o reformy probíhá i v sousedním Rakousku, pokládáném podle různých ukazatelů za čtvrtou nejbohatší zemi Evropské unie a desátou nejbohatší zemi světa.

Nutnost změn

Na jedné z pravidelných hospodářských konferencí, pořádané v polovině června ve Vídní deníkem Standard a Sdružením průmyslníků, prohlásil představitel tohoto sdružení Christian Friesl, že „na pozadí slabé domácí poptávky a geopolitické nestability potřebujeme reformy k dynamizaci hospodářství“. O charakteru těchto reforem hovořil profesor finanční vědy na univerzitě v Innsbrucku Christian Smekal. Poukázal na to, že „na straně jedné je Rakousko přední zemí v EU co do tempa růstu, zaměstnanosti, příjmů a kultury, je však příliš malé na to, aby nastartovalo motor světového hospodářství“. V daných podmínkách si však musí být vědomo, že jeho „veřejné rozpočty, společenský systém a řízené hospodářství, pocházející z minulosti, ani v malé zemi již nefungují“. (Der Standard, 18. 6. 2003, s. 7)

První vláda kancléře Schüssela

Od února roku 2000 usiluje o překonání zastaralých a ustrnulých struktur koalici (tzv. černo-modrá) vláda rakouských lidovců (ÖVP) a Svobodných (FPÖ) v čele s kancléřem Wolfgangem Schüsslem. Zdědila zemi po třinácti letech vlády „velké koalice“ (sociálních demokratů a lidovců), která sice stabilizovala poměry, zajišťovala dobré životní podmínky obyvatelstva, dělo se tak však za cenu ustrnutí státního a veřejných institucí a při stálém růstu státního dluhu. (V roce 2000 činil státní dluh 62,8 procenta HDP) (Heinz Brunner: *Österreichs Wirtschaft im Überblick*, Wien 2002, s. 60)

Kancléř Schüssel a jeho spolupracovníci si byli vědomi stavu státního dluhu a veřejných financí a do svého vládního programu zahrnují nejen opatření volící očekávaná a požadovaná, ale i některá méně vítaná, dříve či později však nezbytná.

Ve vládním programu z února 2000 se přišlo o nutnosti dosáhnout dlouhodobě vyrovnaného spolkového rozpočtu, o snížení roz-

počtového deficitu do roku 2005 na 1,5 procenta HDP, o omezení výdajů zejména na nezdůvodněné a zneužívané sociální podpory, o snížení tlaku na rozpočet neobsazením 9000 míst ve veřejných službách, o omezení nárůstu starobních důchodů v zájmu jejich zabezpečení, o využití výnosů z privatizací k umořování státního dluhu, o zavedení mýtného pro nákladní automobily a zvýšení poplatků za používání dálnic v zájmu jejich další údržby a výstavby, o vytváření moderního berního práva a o zeštíhlení a zvýšení výkonnosti veřejné správy (viz: *Das Regierungsprogramm. Zusammenfassung von Zielen und ausgewählten Massnahmen*, Februar 2000, s. 14).

Tato opatření byla sice účelná, ale poněvadž nemohla nepostihnout širší vrstvy občanů, přivyklé již na vymoženosti sociálního státu, vyvolávala zejména v průběhu roku 2000 pravidelné demonstrace, často statické, organizované opozičními sociálními demokraty a odborovými organizacemi, jež jsou povětšinou pod jejich vlivem.

Vláda obratu...

Vládní program byl však se sympatiemi přijímán většinou rakouských podnikatelů a manažerů, kteří vítali „konečně vládu bez socanů“, schopnou prosazovat zájmy rakouského hospodářství, čelit odborům a provést různé reformy, k nimž se předchází vlády neodhodlaly. Vláda sama se proto ráda označovala za „vládu obratu“ – vládu nezbytných změn a reformem.

Během necelých tří let svého působení dokázala první černo-modrá vláda kancléře Schüssela zajistit větší podporu matkám pečujícím o děti do věku tří let, zvýšit věk odchodu do důchodu u žen na 56,5 roku věku a na 61,5 roku u mužů, odškodnit nuceně nasazené v letech války a zčásti i v té době „arizované“ židovské oběti nacismu, a při tom všem poprvé po mnoha letech zajistit pro rok 2001 téměř vyrovnaný státní rozpočet.

Naproti tomu vláda ve snaze o velké reformy buď ztroskotala, anebo uvízla vpůli cesty. Reforma státní správy se jen mírným tempem vlekla, daňová reforma byla po letních povodních v roce 2002, které podle propočtů Wifo způsobily škody přesahující jednu miliardu eur (Die Presse, 5. 4. 2003, s. 8),

odkládána a stala se jednou z hlavních příčin pádu vlády v září 2002. Rovněž naděje na nulový schodek rozpočtů do nejbližších let pohlala.

... a její pád

K pádu první Schüsselovy vlády a k novým volbám z 24. listopadu 2002 došlo do značné míry vinou faktického vůdce strany Svobodných Jörga Haidera, který sice vedení strany FPÖ a funkci vicekancléře v koalici vládě přenechal Susanne Riessové-Passerové, avšak svou pravicově-populistickou a často i vládu napadající politikou ji donutil k rezignaci na funkci vládní i stranickou. Wolfgang Schüssel bezodkladně reagoval abdikací celé vlády a navržením nových voleb.

Pádu vlády předcházely rozpory mezi haiderovským a vládním křídlem Svobodných ve věci daňové reformy. Zatímco vláda vzhledem ke škodám z předchozích záplav odložila provádění nákladné daňové reformy, požadoval Haider a jeho příznivci ve FPÖ s ohledem na sliby dané „malým lidem“ – jeho voličům – bezodkladně snížení daní i za cenu hrazení nákladů třebas i z devizových rezerv Rakouské národní banky.

Parlamentní volby z listopadu 2002 přinesly nečekané vítězství lidovcům, kteří získali statistice nových hlasů především bývalých voličů Svobodných a stali se po desetiletích opět nejsilnější politickou stranou v rakouské Národní radě.

Schüssel obnovuje koalici

Důvěru značné části veřejnosti získali lidovci i přesto, že zvyšovali daně a zavedli poplatky za některé zdravotní služby i za studium na vysokých školách, nedosáhli nulového deficitu a s ostatními slibovanými reformami sotva započali. Bylo to však především osobní vítězství kancléře Wolfganga Schüssela, který prokázal svou schopnost vládnout. Byla to i jeho schopnost přizpůsobovat se, využívat, avšak nedostat se do závislosti a vleku různých kampaní a hnutí, většinou podporovaných Jörgem Haiderem a Svobodnými.

Ať již šlo o Temelín, či o vystěhované sudetské Němce („Benešovy dekrety“), nebo o odsouzení přijetí haiderovců do koaliční vlády v roce 2000 ostatními členy EU, či o rizika rozšiřování Evropské unie na východ, Schüssel a jeho lidovci se těchto kampaní účastnili, na rozdíl od Haidera však nehrozili vetem proti členství České republiky v Evropské unii, ale snažili se dosáhnout řešení cestou přijatelných kompromisů.

Nečekané však bylo nejen vítězství lidovců v listopadových volbách v roce 2002, ale i obnovení jejich koalice se Svobodnými, zdemčováním volební porážkou. Ve srovnání s rokem 1999 FPÖ ztratila bezmála dvě třetiny hlasů a mandátů v parlamentu. Ačkoli kancléř Schüssel mohl dosáhnout parlamentní většiny i se sociálními demokraty či Zelenými, zvolil si za vládní partnery opět Svobodné – zřejmě v přesvědčení, že ve volbách podstatně oslabení Svobodní se budou snažit podřízovat jeho vedení a úsilí o další reformy.

Cíle druhé Schüsselovy vlády

Na tiskové konferenci ze 6. ledna 2003 formuloval Wolfgang Schüssel své představy o programu budoucí vlády. V mezinárodním měřítku se Rakousko má stát centrem výkonnosti ve střední Evropě, má aktivně působit v Evropské unii, a to i v oblasti společné obrany, a zajistit svůj vzdušný prostor zakoupením moderních stíhaček. Od Evropské unie očekává vyjasnění podmínek tranzitní dopravy, souhlas s vybíráním mytného a podporu při další výstavbě infrastruktury.

V domácí politice prosadí zrušení předčasných odchodů do důchodu a zavedení osobních důchodových kont, zruší různá omezení pracovní a otevírací doby, bude trvat na dalších privatizacích státních podniků, na zachování studijních poplatků a na celostátně regulované spoluúčasti pojištěnců ve zdravotnictví, v němž rostoucí úlohu budou mít podniková a soukromá připojištění. Sloučeno má být zdravotní a úrazové pojištění, policie s četnictvem a celníci s pohraničníky. Ve finanční oblasti má být schodek státního rozpočtu postupně vynulován, procento odvodů z mezd sníženo na 43 procenta v roce 2006 a na 40 procent v roce 2010. Daňové břemeno má být od 1. ledna 2004 sníženo o 500 milionů eur a v roce 2005 ještě ve větším rozsahu tak, aby postupně dosáhlo celkového objemu kolem tří miliard eur daňových úspor. (Der Standard, 7. 1. 2003, s. 6)

Úkoly, které si v únoru 2003 ustavená vláda stanovila, byly skutečně rozsáhlé a náročné. Již při jednáních o novou koalici se vládní strany v podstatě shodly, že ve státním rozpočtu hrozí v nejbližších letech nárůst výdajů přibližně o osm miliard eur. Z nich by měly připadnout na důchody tři miliardy, na daňovou reformu další tři miliardy eur, na zdravotnictví jedna miliarda, na státní úředníky na 600 milionů eur a na spolkové železnice více než půl miliardy eur.

Méně shody již bylo mezi stranami dosaženo ve způsobu, jak uspořít prostředky na ucpání této rozpočtové díry. Podle různých náznaků a podkladů, připravovaných ministerstvem financí (řízeným bývalým členem FPÖ a od voleb nezávislým politikem Karl-Heinzem Grasserem), by měla vláda uvesti obnos k likvidaci rozpočtového schodku (v roce 2005 dvě miliardy eur) ušetřit úsporami ve zdravotnictví (jedna miliarda eur), na spolkových železnicích (jedna miliarda eur), na důchodech (jedna miliarda eur), reformou státního zřízení (jedna miliarda eur) a na 700 milionů eur by mělo vynést zvýšení daně z minerálních olejů a cen za dálniční známky. (Format 8, 21. 2. 2003, s. 26–27.)

Reforma ústavy

Nová vláda schválila, že změnu ústavy má do konce roku 2004 připravit tzv. Rakouský konvent. Jedná se o sedmdesátičlenný sbor politiků a odborníků zastupujících zájmy spolku i země, ustavený v červnu 2003. Jeho řízením byl pověřen prezident Účetního dvora Franz Fiedler, jeho zástupci se stali místopředseda Národní rady Heinz Fischer (SPÖ) a předsedkyně hornorakouského zemského sněmu Angela Orthnerová

(ÖVP). Nová rakouská ústava má být jednoduchá a přehledná a v přibližně 150 článcích má nově stanovit zejména vztah mezi federálním spolkem a devíti zeměmi. Schválena má být i všelidovým hlasováním. (Die Presse, 3. 5. 2003, s. 7)

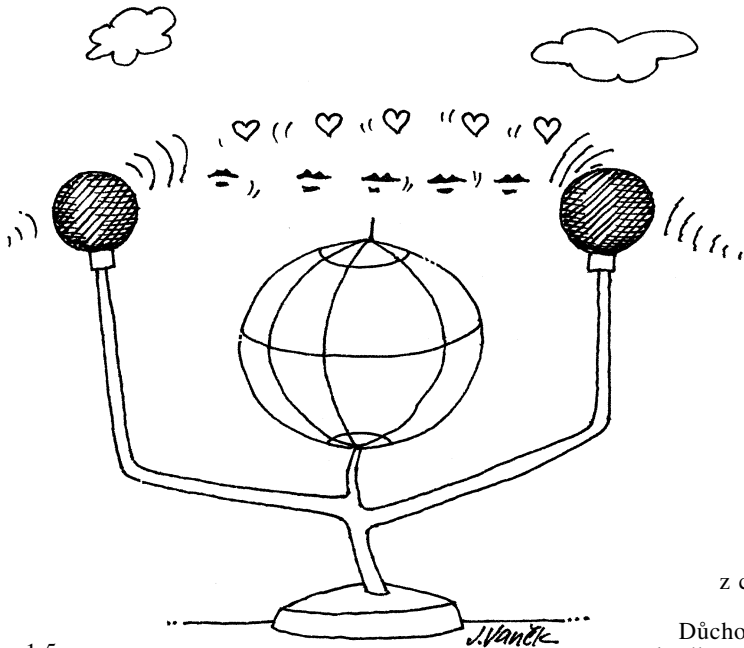
Kompetence státních orgánů, dosud obsazené asi ve 400 ustanoveních, mají být shrnuty nanejvýše do třiceti. V diskusi, která se v této souvislosti rozvinula, se poukazuje zejména na složitost a nákladnost fungování dnešního státu. Padly návrhy na zrušení devíti zemských sněmů a jejich nákladných aparátů a jejich nahrazení společným sněmem jediným. Uvažuje se rovněž o zrušení jedné z čtyř rozhodovacích úrovní státní správy (spolek, země, okres, obec). Zatím lze jen těžko očekávat, že se spolkové země smíří s takovými změnami.

Reformy

Prověřením životaschopnosti vlády se 18. června 2003 stalo schválení jejího rozpočtu na dva roky – tj. na rok 2003 a 2004 – rakouským parlamentem. Podle rozpočtu dosáhnou státní příjmy letos 1,9 miliardy eur a budou nižší než v roce předchozím. Příčinou je kromě slabé konjunktury i zrušení 13. zálohové splátky na daň z obratu. Letošní výdaje spolkové vlády mají v absolutních číslech poklesnout. Tento trend však potrvá jen jeden rok, protože v roce 2004 výdaje opět vzrostou a příjmy se jim nevyrovnají. Podle ministerstva financí má rozpočtový schodek činit letos 3,94 miliardy eur a v roce 2004 má poklesnout na 3,43 miliardy eur. Tento odhad byl ovšem zpočtybně pozdější prognózou konjunktury, zpracovanou Rakouskou národní bankou. Podle ní se růst rakouského HDP, v tomto roce původně odhadovaný na 1,5 procenta, sníží na pouhých 0,7 procenta. (Die Presse, 18. 6. 2003, s. 1)

Plánovaných úspor ve výdajích však nutno dosahovat již letos prováděnými reformami. Kromě reform státního zřízení a administrativy jsou připravovány reformy daňové, dále ve zdravotnictví a v oblasti důchodového zabezpečení. Daňová reforma, která podle představ vlády má snížit daňové zatížení podnikatelů a od některých daní osvobodit občany s nejnižšími příjmy, zatíží podle názoru některých znalců daleko více státní rozpočet, než vláda předpokládá.

Tak například profesor národního hospodářství na Vídeňské technické univerzitě Herbert Frisch, který je mnohaletým předsedou Výboru pro státní dluh (Staatsschuldenausschuss), varoval již v březnu 2003 vládu před přílišným finančním optimismem. Podle jeho názoru je vládou slíbená daňová reforma, která má občanům uspořít 2,5 miliardy eur, hlavní příčinou rozpočtového deficitu. Bez ní by bylo možno dosáhnout vyrovnaného rozpočtu již v roce 2005. Také stav státního dluhu (146 miliard eur v roce 2002) je příliš vysoký. Jen úroky z něho již dnes dosahují 13,5 procenta HDP – okolo sedmi miliard eur ročně. Je proto – podle Frischova názoru – zapotřebí nejprve zajistit hospodářské přebytky reálným růstem HDP kolem 2,5 procenta a inflaci asi

1,5procentní.

Teprve za takových podmínek mohou výdaje růst, ale ne více než o 4 procenta. Nutno ovšem kráti výdaje ve státní správě (k čemu je 9 zemských sněmů a paralelní spolkové a zemské struktury?), v důchodech a na rakouských železnicích (ÖBB), které jsou o polovinu méně produktivní než německé. (Die Presse, 14. 3. 2003, s. 15–16)

Reformy daní a zdravotnictví

Vládní daňová reforma má dát nové impulsy podnikům, protože vytvářejí pracovní příležitosti. Daň korporací má být snížena pod 30 procent a daňově zvýhodněny již byly jejich zisky zachované v podnicích. Snížení vedlejších mzdových nákladů má následovat.

Ve zdravotnictví má být úspora dosažena zavedením až dvacetiprocentní spoluúčasti pojištěnců na nákladech lékařských úkonů. Toto je dnes již zavedeno u pojištěných úředníků a samostatně výdělečně činných, má to však být uplatněno i u pojištěných zaměstnanců a dělníků.

Ve vídeňské oblastní nemocenské pokladně propočítali náklady spoluúčasti na konkrétním příkladu: Při typickém ošetření nemocného, trpícího vysokým krevním tlakem, uhradí pojištěnec poukaz praktickému lékaři, poté internistovi, laboratornímu, radiologii – celkem (20 procent nákladů) okolo 180 eur. (Format 8, 21. 2. 2003, s. 28)

Spor o důchody

Největší nevolí rakouského obyvatelstva však vyvolaly vládou připravené změny v soustavě důchodového zabezpečení. Jsou však nevyhnutelné. Šéf Institutu vyšších studií (IHS) Bernhard Felderer upozorňoval na demografické křivky stárnoucího obyvatelstva, na to, že již v současnosti doplácí státní rozpočet na důchody 5,6 miliardy eur (téměř 3 procenta HDP!) a že do roku 2006 vzroste tato částka o další 3 miliardy. (Format 8, 21. 2. 2003, s. 26)

Nová vláda proto vypracovala a parlamentu předložila řadu zákonných opatření, podle nichž bude podstatně omezena mož-

nost předčasných důchodů, a to již od roku 2004, novým důchodcům nebude v prvním roce důchod zvýšen o nárůst inflace, budou zavedena přehledná důchodová osobní konta a výpočty důchodů budou prováděny z celé doby důchodového pojištění.

Důchody také nemusejí dosáhnout 80 procent posledního příjmu, ale jen 70 procent. Není pochyb o tom, že se tak důchody z veřejného pojištění zaručovaného státem oproti současnosti sníží a že se občané k plnému zabezpečení ve stáří budou musít stále více spoléhat na připojištění podnikové a soukromé.

Přestože vláda pamatovala na dotování fondu pro odstranění tvrdostí penzijní reformy (do roku 2006 celkem 44 miliony eur), z něhož má být podle potřeby vypomáháno asi jednomu milionu penzistů s důchody nižšími než tisíc eur měsíčně, narazila důchodová reforma na silný odpor, a to nejen opozičních politických stran (SPÖ a Zelených), ale i odborů a zčásti také u koaličních Svobodných. Ti, ať již ze zvyku, či z touhy po zpětném získání podpory širokých lidových vrstev, se opět počali štěpit na „vládní“ a haiderovce.

V rozsahu v Rakousku po celá desetiletí nevídaném došlo dne 6. května 2003 k protestním stávkám organizovaným Svazem odborů (ÖGB), blízkým opozičním sociálnědemokratické straně (ÖSP). Svaz sdružuje bezmála půldruhého milionu členů v zemi se čtyřmi miliony námezdně pracujících a s osmi miliony obyvatel. Ve vídeňských ulicích (a nejen tam) se objevila hesla: „Loupež rent!“; „Odbourávání sociálních výhod!“; „Likvidace sociálního státu!“ apod. Podle údajů Rakouské hospodářské komory (WKÖ) způsobila stávka ze 6. 5. 2003 rakouskému hospodářství škody v hodnotě 100 milionů eur. (Die Presse, 8. 5. 2003, s. 20)

Následovala další jednání jak ve vládě, tak i u spolkového prezidenta Thomase Klestila a v parlamentu a s odborovými předáky. Vláda reagovala na některé tvrdosti důchodové reformy zmírňujícími ústupky, zavázala se do konce roku předložit parlamentu návrh zákona o tzv. harmonizaci, tj. přibližování dnes paralelně existujících rozdílných důchodových soustav (rolníků, živnostníků, zaměstnanců, úředníků), a zákon byl parlamentem dne 11. 6. 2003 schválen. Podpořilo jej 79 lidoveckých poslanců a 13 poslanců Svobodných, proti němu hlasovalo 69 poslanců SPÖ a 15 Zelených. Generální

tajemník SPÖ Norbert Darabos označil toto hlasování za „Pyrrhovo vítězství vlády“ a za „zradu Svobodných na jejich voličích“ a sdělil, že socialisté napadnou schválený zákon u Ústavního soudu. (Der Standard, 13. 6. 2003, s. 6)

Kancléř bojující

Wolfgang Schüssel však o svém vítězství nepochyboval. Dne 14. června 2003 se obrátil na občany s výzvou ke správnému chápání důchodové reformy. Připomněl rostoucí nepoměr mezi počtem výdělečně činných a důchodců. Ujistil občany, že současné důchody dotčeny nebudou a ty budoucí maximálně jen o 10 procent. Penze politiků budou výrazně redukovány. Zakočil svou výzvu slovy: „Jedno je jisté: Rakousko zůstane nadále zemí s nejlepšími důchody v Evropě.“ (Der Standard, 14. 6. 2003, s. 3)

Ještě před hlasováním v parlamentu se vládě dostalo podpory od sedmatřiceti rakouských vysokoškolských profesorů, působících v Rakousku, Německu a Švýcarsku.

V prohlášení „Jednejme teď pro budoucnost“ se obraceli k politickým stranám, sociálním partnerům, médiím a k široké veřejnosti s poukazem na to, že má-li Rakousko obstát v mezinárodní soutěži, musí provést nezbytné reformy finanční i sociální, aby již dnes zajistilo prostředky pro zabezpečení budoucího rozvoje země a životních podmínek jejího obyvatelstva. (Die Presse, 7. 6. 2003, s. 5)

Konečného vítězství však Schüsselova vláda ještě zdaleka nedosáhla. Značně náročně, zejména z hlediska udržení vládní koalice, budou zářijové zemské volby v Tyrolsku a v Horních Rakousích a rovněž tak v březnu 2004 zemské volby v Korutanech. Ambiciózní a nevypočitatelný Jörg Haider neopomene zaujmout i protivládní stanoviska, jestliže by tak mohl využitím či zneužitím zájmů „malých lidí“ posílit vliv Svobodných a svůj vlastní.

Jeho přátelé jej vyzývají k návratu do čela FPÖ i ke vstupu do spolkové vlády. On sám ve svém projevu o letošní popeleční středě naznačil, že má mezi poslanci Svobodných dostatek vlivu, aby z nich v případě potřeby založil oddělený poslanecký klub. Za situace, kdy v rakouské Národní radě potřebují lidovci k dosažení prosté většiny ke svým 79 poslancům ještě podporu nejméně dalších 13 (ze 17) poslanců FPÖ, by stačilo šest prohaiderovských renegátů k pádu černo-modré koaliční vlády.

Wolfgang Schüssel zatím v obou koaličních vládách, v jejichž čele stál, dokázal kontrolovat a tlumit často rozkladný vliv korutanského hejtmana Jörga Haidera na vládní Svobodné, byť někdy i za cenu oslabení prestiže své vlastní strany a Rakouska v Evropské unii a ve střední a východní Evropě. Lze předpokládat, že rozšíření Evropské unie, a tím i dosažení rovnoprávného postavení Rakouska i České republiky v ní usnadní oběma našim zemím jak dokonalování vnitřních poměrů, tak i další rozvoj vzájemně prospěšné spolupráce.

Mauritánie

a problematika lidských práv

ONDŘEJ
BERÁNEK

Mauritánii jsem navštívil v březnu letošního roku s vědomím toho, že je to země, o které u nás není příliš velké povědomí. Dočíst se o ní můžeme jen zřídka v zahraničních novinách nebo na internetu.

V poslední době na sebe upozornila nepovedeným pokusem o převrat ze strany místních islamistů a pravidelně na ni rovněž upozorňují různé humanitární organizace kvůli porušování lidských práv, rasové diskriminaci a pronásledování opozičních vůdců. Také není tajemstvím, že v Mauritánii stále existuje otroctví.

Historický nástin

Území Mauritánie připadlo jako kolonie v roce 1920 Francii, která zemi ovládala nepřímo, prostřednictvím stávajících mauritánských struktur. Po druhé světové válce mnoho Maurů podporovalo myšlenku unie s Marokem, zatímco černoši dávali přednost spojení se Senegalem nebo Mali. Nicméně 28. listopadu 1960 byla vyhlášena nezávislá „Islámská republika Mauritánie“ v dnešní podobě. Do čela nového státu se postavil Muchtár Uld Daddáh, který rychle zavedl vládu jedné strany.¹⁾ Jedinou zemí, která tehdy „falešnou nezávislost“ podpořila, bylo Tunisko.²⁾ Zásadně proti bylo Maroko, které si nárokovalo část mauritánského území. Spory s tímto severním sousedem pak vyvrcholily v roce 1975, kdy se Mauritánie zapletla do finančně velmi náročné operace v Západní Saahře (dřívější Španělské Saahře). V říjnu 1975 sice Mezinárodní tribunál v Haagu rozhodl, že toto území nepřipadá ani Mauritánii, ani Maroku, nicméně v listopadu 1975 podepsaly Španělsko, Mauritánie a Maroko tzv. „Madridskou dohodu“, na jejímž základě mělo být celé území Západní Sahary rozděleno mezi Mauritánii, která tam (částečně za finanční podpory Saúdské Arábie) vyslala mnohatisícovou armádu, a Maroko. Proti tomu se ostře postavila guerillová skupina s názvem Polisario (akronym z *Frente Popular para la Liberación de Sáqija al-hamrá y Río de Oro*), podporovaná Alžírskem. Té se podařilo vojensky úspěšně Mauritánii čelit, dvakrát dokonce bombardovala Nouakchott. Mnoho jejích akcí, jako například útoky na železorzudné doly nebo železnice, rovněž přispělo k ochromení mauritánského průmyslu.

V roce 1980 se moci chopil další důstojník – Muhammad Uld Hajdalláh. V prosinci 1984, když byl Hajdalláh na francouzsko-africkém summitu v Burundi nastoupil

po nekrvavém převratu do prezidentského úřadu plukovník Ma'áwija Uld Sidi Ahmad Tája', který v zemi vládne dodnes.

Bílí a černí

Etnická situace v Mauritánii je poměrně komplikovaná. Ne nadarmo je tato země někdy přezdívána „mostem mezi černou a arabskou Afrikou“. Obecně se v tomto uměle vytvořeném státě vyskytují dvě populace – europoidní (především na severu) a negroidní. Od vzniku státu v roce 1960 stojí v jeho čele „bílé Maurové“ (tzv. *bídán* – z arabského „bílý“). Toto etnikum vzniklo míšením mezi Berbery, kteří sem přišli někdy v prvních stáletích našeho letopočtu, a arabskými beduínskými kmeny Banú Hassán jemenského původu.

Černošská populace je rozdělena do dvou kategorií. Do první spadají černá etnika (*súdán* – z arabského „černý“) Fulbů,³⁾ Tukulérů, Soninků, Wolofů a Bambarů. Do druhé kategorie náleží „černí Maurové“ (tzv. *harrátín* – z arabského „svobodní“), což jsou bývalí černí otroci, kteří ovšem od svých někdejších pánů přejali kulturu a jazyk. Z antropologického hlediska se jedná o čisté černochoy, pocházející z různých etnik ze sousedního Senegalu a Mali. Tito harrátín již ovšem dávno ztratili jakékoliv povědomí o svém původu a považují se za příslušníky maurského etnika svých pánů, od kterých se ovšem výrazně odlišují nejen sociálním, ale i ekonomickým postavením. Většinou jde o bezzemky žijící v samostatných kmenových společenstvích a pracující na cizích pozemcích. Jejich postavení je tak nízké, že se vlastně nijak neliší od otroků (*'abíd*) v pravém slova smyslu.

Mauritánie versus Senegal

Útoky proti černošům začaly nabírat na intenzitě hlavně počátkem osmdesátých let a poté, co se prezidentem stal Tája', perzekuce dále narůstaly. Hlavní a v podstatě jedinou opoziční skupinou se stala *Forces de Libération Africaine de Mauritanie* (FLAM), která byla založena v roce 1983 s hlavním sídlem v Dakaru. Tato skupina usilovala o spojení všech černých Mauritánců v boji za rovná práva a odstranění politiky arabizace. Své cíle větila v roce 1986 do „Manifestu utlačovaných černých Mauri-

tánců“, na něž vláda reagovala zatčením 22 jejich vůdcích osobností.

Konflikt mezi černými a bílými Mauritánci ale dosáhl smutného vrcholu v roce 1989. Dne 9. dubna došlo ve vesnici Diawara na řece Senegal mezi mauritánskými pastevci a senegalskými zemědělci k potyčce, která vyústila ve smrt dvou Senegalců. Tato událost měla za následek rozpoutání spirály násilností na obou stranách. V mnoha senegalských městech včetně Dakaru došlo k nepokojům doprovázeným rabováním obchodů, které vlastnili Mauritánci. Události v Dakaru vyprovokovaly odplatu v mauritánské metropoli Nouakchottu i dalších městech. Podle neoficiálních zpráv při těchto nepokojích v Mauritánii zahynulo na 200 až 400 černochoy.

Aby zamezily dalším krveprolitím, dohodly se obě země pod silným mezinárodním tlakem na repatriaci svých občanů. Za přispění Francie, Španělska, Alžírsko a Maroka byl vybudován letecký most, jímž bylo převezeno asi 100 000 Mauritánců a 85 tisíc Senegalců.⁴⁾

Události v obou zemích se ale lišily v jednom významném aspektu: na rozdíl od Senegalu, kde za nepokoji stály především bandy nepokojených nezaměstnaných mladíků, byly v případě Mauritánie do násilností přímo zapojeny vládní a bezpečnostní složky. Mauritánská vláda také využila leteckého mostu a vypověděla ze země mnoho černých Afričanů (včetně mnoha občanů Mauritánie) s tím, že jde o „Senegalce“. Motivace k tomuto kroku je nasnadě – oslabit politický význam černé populace v zemi.

První fáze vypovídání se zaměřila na tři cíle: na vesnice na jihu země, na fulbské pastevce a na vybrané jednotlivce ve městech. V prvním případě se postupovalo tak, že bezpečnostní síly vesnice obklíčily, obyvatelům odebraly a zničily osobní dokumenty, zabavily majetek a následně je násilím posadily do lodí a nechaly převést na senegalský břeh. Pokud jde o fulbské pastevce, kteří vlastnili rozsáhlá stáda dobytka, ti byli vybráni především z ekonomických důvodů. Ve městech, hlavně v Nouakchottu a Nouadhibou, se kampaň zaměřila v první řadě na černé učitele, armádní důstojníky, příslušníky námořnictva, policisty a podnikatele. Většinou byli povoláni na policii a rovněž i jim byly zabaveny a zničeny osobní dokumenty (občanské průkazy, rodné listy, diplomy). Mnoho vyhnaných tak později nemohlo prokázat své mauritánské občanství či nárok na půdu.

Ti, kdo se vzpěl, byli vystaveni silným represím mauritánských úřadů, případně zatčení, mučení a popravení. Jen mezi listopadem 1990 a únorem 1991 bylo popraveno 500–600 černých politických vězňů.⁵⁾

Neexistují sice přesné statistiky, ale předpokládá se, že černoši dnes v zemi představují většinu. Podle posledních výsledků sčítání obyvatelstva z roku 1965 tvořili bílí Maurové asi 60–70 procent populace. Výsledky sčítání z roku 1977 nebyly nikdy zveřejněny a například opoziční skupina FLAM tvrdí, že vláda tak učinila proto, aby zatajila fakt černošské demografické převa-

hy.⁶⁾ Nicméně nebezpečí, že by se komunita harrátínů politicky spojila s ostatními černými Mauritánci, bylo úspěšně „zažehnáno“ po roce 1989, kdy vláda do násilností doprovázejících vyhánění zapojila právě harrátíny a za jejich účast je „odměnila“ podílem na zabaveném majetku.

Toto masové vyhánění sice skončilo v roce 1990, nicméně armáda i nadále vypovídala menší skupiny černých Mauritánců. Na konci roku 1993 OSN odhadla, že do Senegalu bylo vyhnáno asi 52 500 lidí a do Mali 13 000.⁷⁾ Mauritánské úřady odmítly takové události vyšetřovat a viníky, z nichž mnoho patřilo mezi vysoce postavené vládní úředníky, potrestat.

10. dubna 1991 zaslalo padesát prominentních Mauritánců (bývalých ministrů, právníků, doktorů, profesorů) otevřený dopis prezidentu Tája'ovi, v němž násilnosti na černém obyvatelstvu odsoudili s poukazem na to, že takové jednání je v přímém rozporu s učením islámu o náboženské toleranci a účtí k druhým.

Další oblastí, ve které černoši byli a jsou vystaveni diskriminaci, je jazyková politika. Ta dosáhla svého vrcholu v červenci 1991, kdy byla v nové ústavě jako úřední jazyk ustanovena pouze arabština (do té doby vedle ní vždy figurovala i francouzština, kterou většina černošů upřednostňuje).⁸⁾

Otroctví⁹⁾

„Nikdo nesmí být držen v otroctví nebo nevolnictví, všechny formy otroctví a obchodu s otroky jsou zakázány.“

Všeobecná deklarace lidských práv, článek 4

V Mauritánii navíc stále existuje otroctví, a to zvláště v odlehlejších venkovských oblastech, kde jsou desetitisíce černošů považováni za majetek svých pánů. Pracují na jejich polích bez nároku na odměnu a je jim odepřeno právo na vzdělání. Vinu za to nese nedostatečné úsilí mauritánské vlády poučit bývalé otroky o jejich právech a potrestat obchodníky s lidmi. Mnoho z těch, kteří se pokoušejí od svých „pánů“ uprchnout, je vystavováno přísným trestům a mučení. V některých těžko přístupných oblastech otroci ani nemusejí vědět, že oficiálně bylo otroctví v Mauritánii zrušeno už v roce 1981. Existují rovněž doklady o tom, že čas od času dochází i k obchodování s lidmi. Bílí Mauři si také zvykli pohrdat veškerou fyzickou prací. Většinou ji (od ukládání zavazadel na střechy autobusů přes práce na polích až po zamestnání v restauracích a kempech) totiž vykonávají černoši.

Od 70. let se postavení otroků začalo měnit. Zásahu na tom ovšem neměla vládní opatření. V 70. a 80. letech postihla Mauritánii extrémní sucha, která

způsobila značný úhyn stád, což vyvolalo menší poptávku po otročské práci. Navíc bylo mnoho černých otroků v 70. letech povoláno do armády, aby se zúčastnili bojů proti Maroku, a díky tomu se zvýšilo povědomí jejich sounáležitosti. V roce 1974 si harrátíni dokonce založili hnutí s názvem *al-Hurr* (z arabského „svoboda“), jež bylo sice od samého počátku vystaveno silným represím a mnoho jeho členů bylo vězněno a mučeno, přesto se ale začalo zasazovat o práva černošů.

V Mauritánii je přitom otroctví samozřejmě nelegální. Poprvé ho mimo zákon v roce 1905 postavili Francouzi, podruhé se tak stalo v roce 1961, kdy byla Všeobecná deklarace lidských práv začleněna do nové mauritánské ústavy, a konečně v roce 1981 ho svým Dekretem zakázal prezident Tája'.¹⁰⁾ Navíc Mauritánie podepsala řadu mezinárodních smluv zakazujících otroctví – např. v roce 1986 „Africkou chartu o lidských právech“, v roce 1988 „Mezinárodní úmluvu o vymýcení všech forem rasové diskriminace“. Přesto není znám jediný případ, kdy by byl někdo v Mauritánii za držení člověka v otroctví či obchod s lidmi potrestán.

Mauritánská vláda se rovněž snaží celý problém bagatelizovat a zabraňuje vstupu zahraničních humanitárních pracovníků do země. V září 2001 pak například jeden mauritánský představitel sdělil Komisi OSN pro práva dětí, že Mauritánská společnost pojmy jako otroctví či diskriminace nikdy neznala a nepoznala, a z toho důvodu není ani žádné vyšetřování zapotřebí. Dalším oblíbeným argumentem (který tomu předešlému ovšem mírně protirečf) je to, že „i když otroctví existovalo, nikdy ne na rasovém základě“. Diskusi, která se v druhé polovině 90. let začala v mauritán-

ských médiích slibně rozbíhat, rázně uřadil prezident Tája' svým prohlášením, že ti, kdo hovoří o otroctví, mají za cíl pouze poškodit dobré jméno země a jsou součástí rozsáhlé konspirace, která baží po převratu.¹¹⁾ Od té doby v Mauritánii prakticky neexistuje svobodný tisk, každé noviny, dříve než vyjdou, musejí dostat povolení od ministerstva vnitra.

Přímo v Mauritánii existují pouze dvě organizace bojující za lidská práva: SOS-Esclaves¹²⁾ a Association Mauritanienne des Droits de l'Homme¹³⁾. Ani jedné ovšem nebylo uděleno povolení k činnosti a jejich vůdčí představitelé jsou vězněni.

onber@yahoo.cz

¹⁾ V roce 1964 byly všechny existující politické strany sloučeny do jediné s názvem Parti du Peuple Mauritanien (PPM).

²⁾ Viz *Qadíjatu Múritánija* (Mauritánská otáčka). Káhira, 1961, str. 129.

³⁾ Fulbové představují v Mauritánii nejrozšířenější černošské etnikum, a jako takoví jsou proto vládou pokládáni za nejužší opozici.

⁴⁾ *Mauritania's Campaign of Terror. State-Sponsored Repression of Black Africans*. Human Rights Watch/Africa, New York 1994, str. 15.

⁵⁾ Tamtéž, str. 5.

⁶⁾ *Mauritania. A Future Free from Slavery?* Amnesty International, in: <http://web.amnesty.org/library/eng-mrt/index>

⁷⁾ *Mauritania's Campaign of Terror*, str. 2.

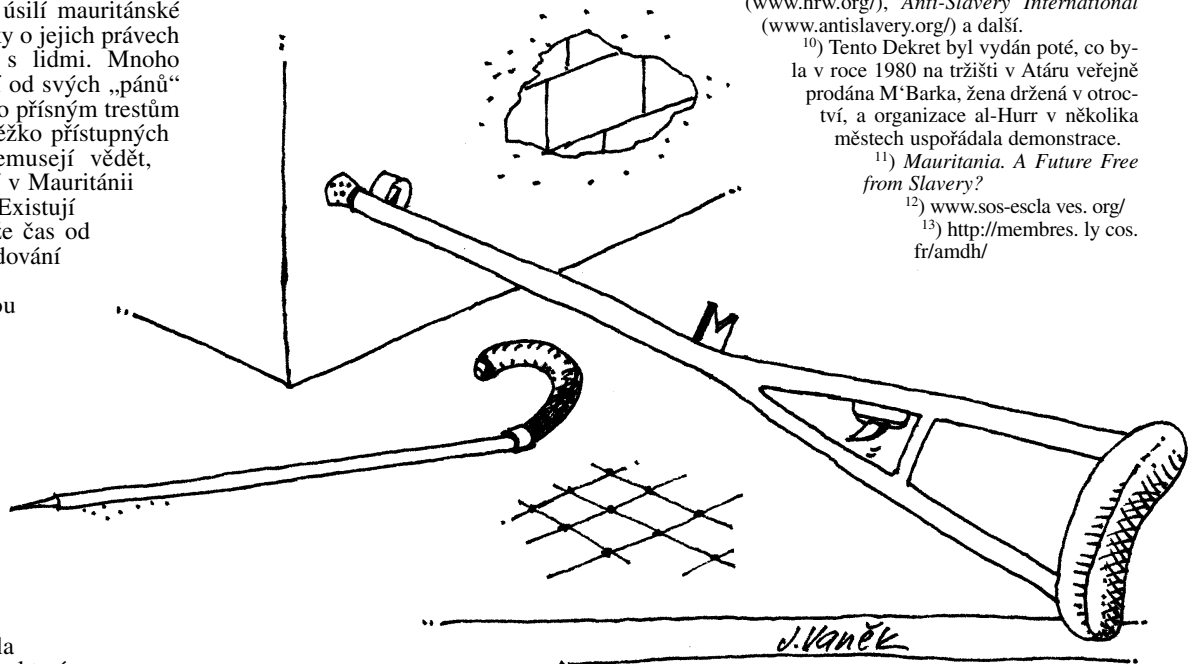
⁸⁾ Aby uklidnil vzrůstající napětí, rozhodl se prezident Tája' vyhovět zahraničnímu tlaku a v roce 1992 vyhlásil „svobodné“ prezidentské volby. Sám kandidoval jako člen *Parti Républicain, Démocratique et Social*. Jeho protikandidátem byl za *Union des Forces Démocratiques* (UFD) bratr prvního mauritánskému prezidenta, Ahmad Uld Daddáh, jenž se těšil podpoře většiny černých Mauritánců. Po těch však byly při volbách požadovány doklady totožnosti, případně jim byly kladeny otázky pouze v arabštině.

⁹⁾ Na existenci otroctví v Mauritánii neustále upozorňují různé organizace: *Amnesty International* (www.amnesty.org/), *Human Rights Watch* (www.hrw.org/), *Anti-Slavery International* (www.antislavery.org/) a další.

¹⁰⁾ Tento Dekret byl vydán poté, co byla v roce 1980 na tržišti v Atáru veřejně prodána M'Barka, žena držená v otroctví, a organizace *al-Hurr* v několika městech uspořádala demonstrace.

¹¹⁾ *Mauritania. A Future Free from Slavery?*

¹²⁾ www.sos-esclaves.org/
¹³⁾ <http://membres.lycos.fr/amdh/>

Upevňování Evropské unie v oblasti lidských práv

NADEŽDA ŠIŠKOVÁ

Návrh Ústavy Evropské unie, který předložil Konvent 20. června 2003, vytváří předpoklady pro vznik evropského konstitucionalismu.¹⁾

Tento evropský „základní zákon“ reflektuje všechny demokratické ústavy v tom smyslu, že obsahuje nejen mechanismy zajišťující řádné a vyvážené fungování institucí a orgánů EU, ale i upravuje práva jednotlivce v podobě Charty základních práv EU, která byla inkorporována do části II. Ústavy EU.

V této souvislosti je nutné poukázat na to, že lidskoprávní problematika, jež nepochybně tvoří stěžejní součást rodící se evropské ústavnosti, zasluhuje patřičnou pozornost a zkoumání nejen s ohledem na postavení jednotlivce a zvyšování jeho právní jistoty, ale také proto, že je důležitým faktorem pro upevňování Evropské unie samotné.

Výchozí dispozice pro analýzu problematiky

Problematika lidských práv jako univerzálního fenoménu, jenž se promítá do různých oborů a je zkoumán v rámci řady vědních disciplín, je nepochybně pojmem mnohovýznamovým a interdisciplinárním. Uvedená mnohotvárnost pojmu lidských práv vyžaduje multidimenzionální přístup k řešení této problematiky, což představuje absolutní imperativ, zvláště při zkoumání této látky v intencích EU. Odlišný přístup je stěžejní myslitelný, pokud se chceme dobrat poznání lidských práv, konkrétních projevů jejich realizace v rámci supranacionálních entit a jejich významu při upevňování Evropské unie samotné.

V rámci vědeckého přístupu k analýze pojmů a podstaty lidských práv obecně je nutno vycházet přinejmenším ze tří základních rovin:

- filosofického a přirozenoprávního pojetí
- politicko-vědních aspektů
- platného práva neboli souboru norem lidských práv, včetně institucionálních záruk pro jejich vynucování.

V rámci uvedené symbiózy lze první úroveň tvořenou filosofií a morálkou lidských práv pokládat za výchozí bod a fundament celé problematiky lidských práv. Naproti tomu úroveň platného práva podle vyjádření Frederika Sudreho je svým způsobem „vyčnávajícím ledovcem lidských práv“.²⁾ Při tomto členění je nutno mít na zřeteli, že právní řešení je vždy výsledkem konkrétního politického prostředí a v jeho rámci dosaženého konsenzu. Proto náplň oné „druhé“ úrovně, zejména mezinárodněpolitické souvislosti tvořící předpoklady pro právní úpravu, lze v rámci zvoleného tématu považovat za klíčovou.

Tomuto samotnému mezinárodněpolitickému přístupu k analýze problematiky lidských práv v evropském unijním kontextu předchází otázka vymezení základních termínů, respektive diferenciací jednotlivých pojmů.

V rámci různých vědních oborů a pramenů práva se lze setkat s variabilními názvoslovími,³⁾ která se často používají promiskue, čímž dochází ke konfuzi pojmů. Pochopitelně uvedený stav uspokojivý není a vyžaduje určité korekce.

Přednostně chceme vymežit pojmy *lidská práva* a *základní práva*. *Lidská práva* mohou být chápána jako ta subjektivní oprávnění jednotlivce, jež zásadně náležejí každému člověku bez ohledu na jeho národnost, rasu, barvu pleti, náboženské, politické nebo jiné přesvědčení, sociální původ, vzdělání, majetkové poměry, společenské postavení, genetické vlastnosti, zdravotní postižení a další individuální znaky. Tato práva, jež zajišťují svobodu a důstojnost člověka, vyplývají ze samotné podstaty jednotlivce coby lidské bytosti. V této souvislosti se mluví o univerzalitě lidských práv, jejich přirozenoprávním původu a antidiskriminačním základě, doplněných atributy nezadatelnosti, nezrcizitelnosti, nezrušitelnosti a nepromlčitelnosti.

Pojmu *základních práv* je používáno podle našeho názoru ve dvojnásobném významu: jednak jako „tvrdé jádro“ lidských práv (klasická oprávnění, jež jsou vlastní samotné důstojnosti člověka) a jednak podle pramenů jejich zakotvení (ve smyslu ústavně zaručených práv a svobod anebo chráněných mezinárodními smlouvami). Při komparaci termínů *lidská práva* a *základní práva* ve světle výše uvedeného lze dospět k jednoznačnému závěru, že pojem *lidských práv* je nepochybně extenzivnější než pojem *základních práv*, jelikož v případech prvně uvedených se jedná o přirozenoprávní postuláty a univerzální statky přesahující dimenze státních útvarů, mezistátních seskupení, ústav a mezinárodněprávních instrumentů.

Pokud mluvíme o relevantních termínech v kontextu ES/EU, je nutno uvést, že pojem *základní práva* (nikoliv však *lidská práva*)

původně jako první použil Evropský soudní dvůr, který rozvinul doktrínu základních práv. Jejich pozitivní právní zakotvení se pak promítlo do aktu primárního práva, sekundární legislativy a Charty základních práv EU. Avšak při zkoumání obsahu a náplně tohoto pojmu v unijních souvislostech je jednoznačně patrné, že se nejedná pouze o „tvrdé jádro“ lidských práv, ale i o další práva a svobody, proto je výstižnější spíše termín *lidských práv*, jelikož se jedná o zastoupení všech čtyř generací lidských práv.

Dále chceme poukázat na odlišnosti mezi *lidskými* a *občanskými právy*. Diferenciací zde bývá uskutečňována na základě toho, zda dochází k vazbě těchto oprávnění na stát. Při aplikaci výše uvedeného na oblast ES/EU můžeme vyčlenit specifická oprávnění, jež lze považovat za práva občanská ve smyslu sepětí nositelů těchto práv s Evropskou unií, respektive s evropským občanstvím.

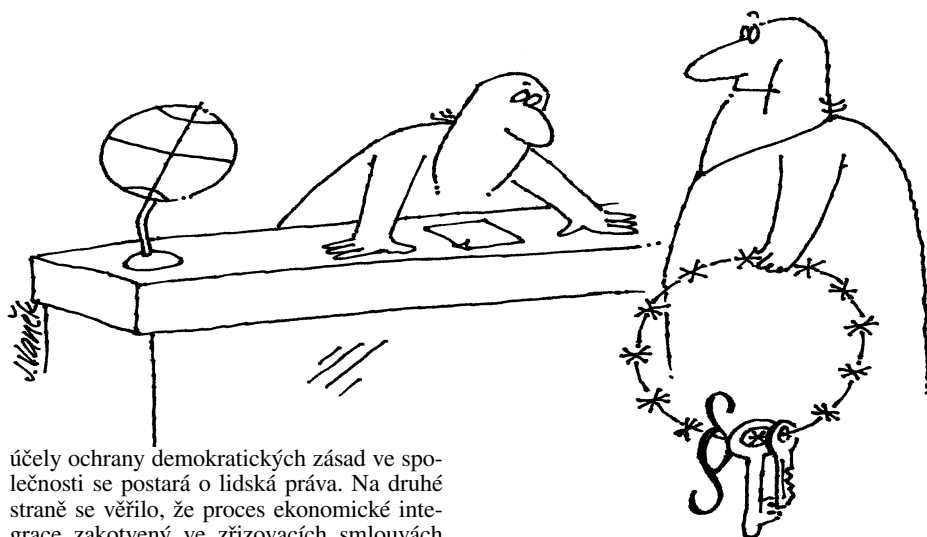
Při členění lidských práv na *práva* a *svobody* v kontextu ES/EU musíme striktně rozlišovat mezi svobodami v jejich lidskoprávní dimenzi⁴⁾ (tj. ta subjektivní oprávnění lidskoprávní povahy a veřejného charakteru, jež upravují a garantují Evropská společenství) a dále svobodami ve smyslu základních strukturálních prvků jednotného vnitřního trhu. Posledně zmiňované mají jinou povahu, ne všechny z nich se vyznačují lidskoprávní dimenzí (např. volný pohyb zboží) a původně vznikly jako ustanovení zajišťující řádné fungování trhu a podporující hospodářskou soutěž. Tudíž na svobody ve významu strukturálních elementů prostoru bez vnitřních hranic v rámci EU nelze vztáhnout (až na určité výjimky) již zmiňované atributy příznačné pro lidská práva – proto nejsou předmětem našeho zájmu.

Lidská práva dále mohou být diferencována podle toho, zda je uplatňuje jednotlivec samostatně nebo společně s jinými osobami, nebo skupinou osob. Při pohledu na toto členění unijním prizmatem můžeme konstatovat, že zatímco *individuální* a *kollektivní práva* zastoupena jsou, o úpravě *skupinových práv*⁵⁾ zatím není ani řeč. Tato skutečnost se jeví jako určitý paradox, jelikož na ES lze de facto pohlížet i jako na společenství menšin v tom smyslu, že žádná z etnických a národnostních skupin v rámci evropského unijního prostoru nemá většinové zastoupení.

Evoluce ochrany lidských práv v ES/EU

Evropská společenství, jež se zrodila především jako integrační seskupení založená prioritně za účelem vytvoření společného trhu mezi smluvními stranami a pro dosažení pevných politických cílů, těsně spjatých s těmito ekonomickými aspekty, dimenzi lidských práv výslovně postrádala. Ani prvek nadstátnosti, jenž tvořil ústřední bod Schumanovy deklarace z 9. května 1950, nebyl původně vnímán ve vazbě na jeho účinky vůči jednotlivcům v rámci ES.

Ochranu lidských práv totiž vůbec nepředvídali tvůrci zřizovacích smluv, což může být vysvětleno dvěma základními důvody. Jednak se mělo za to, že Rada Evropy jako politická organizace zřízená primárně pro

účely ochrany demokratických zásad ve společnosti se postará o lidská práva. Na druhé straně se věřilo, že proces ekonomické integrace zakotvený ve zřizovacích smlouvách nepřekročí ryze hospodářský a politický rozměr a nebude interferovat do jiných oblastí, tudíž nepovede k porušení lidských práv. Jinými slovy po dlouhou dobu se mělo za to, že lidská práva se nacházejí mimo věcnou působnost supranacionálních organizací a že ochrana práv jednotlivců v tomto směru musí být přenechána postupům v rámci Rady Evropy. Tedy mechanismus ochrany lidských práv původně nebyl realizován na komunitární úrovni, ale v rámci vnitrostátních procedur, a po jejich vyčerpání prostřednictvím nástrojů Rady Evropy, zejména kontrolního mechanismu Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod.⁶⁾

První prolomení tohoto přístupu odmítajícího zabývat se lidskoprávní problematikou na komunitární úrovni lze vystopovat v judikatuře Evropského soudního dvora. Vypracování doktríny základních práv ze strany tohoto judiciálního orgánu Společenství bylo v podstatě vynuceno dlouhotrvajícími konflikty mezi ES a některými členskými státy právě v oblasti lidských práv (především těmi státy, které se vyznačují zvláště vysokou úrovní rozpracování a ochrany práv jednotlivce). Zejména ústavní soudy Německa, Francie, Itálie⁷⁾ a dalších odmítaly uznat nadřazenost práva ES a přednost jeho norem k právu vnitrostátnímu s poukazem na to, že komunitární právo zasahuje do ústavních norem členských států chránících lidská práva. Nadřazenost *acquis communautaire* se tak dostala do rozporu se skutečností, že v ES na rozdíl od ústavního práva členských států odpovídající úprava jednoduše chyběla.

Východisko, které zvolil Soudní dvůr, spočívalo ve vypracování komunitární doktríny základních práv jako obecné zásady právní, jež zahrnovala také odhodlání Soudu zrušit každé ustanovení komunitárního práva, které bude odporovat lidským právům. Nicméně je nutno mít na zřeteli, že Evropský soudní dvůr mnohokrát deklaroval, že poskytuje ochranu těchto práv „uvnitř systému, struktury a cílů Společenství“, což v praxi znamená určité limity v zajištění těchto práv s ohledem na komunitární podmínky.⁸⁾

Pod vlivem judikatury Evropského soudního dvora se poukaz na lidská práva postupně dostává i do aktů primárního práva (např. čl. 6 SEU, čl. 7 SEU, čl. 13 SES, čl. 136 SES atd.) a také četných ustanovení sekundární legisla-

tivy (především nařízení a směrnic upravujících zákazy diskriminace aj.).

Za další prameny lidských práv na komunitární a unijní úrovni považujeme akty *sui generis* – především Chartu základních práv EU, Komunitární chartu základních sociálních práv pracovníků a různé deklarace,⁹⁾ prohlášení a jiné instrumenty právně nezávazného charakteru, avšak s obrovskou politickou vahou a autoritou, věnované problematice ochrany práv individua nebo mající lidskoprávní rozměr.

Pokud jde o obsah a věcnou náplň Charty základních práv EU (prosinec 2000), je nutno poukázat, že tento první ucelený katalog lidských práv na unijní úrovni při jeho komparaci s jinými mezinárodními nástroji ochrany lidských práv může být považován za instrument *par excellence* s ohledem na to, že nejen obsahuje tradiční práva a svobody známé i z jiných mezinárodních dokumentů, ale i formuluje a rozvíjí práva nová, příznačná pro supranacionální seskupení a realizovatelná pouze v rámci Evropské unie.

V perspektivě budoucího vývoje se předpokládá, že Charta se stane aktem primárního práva a bude tvořit ústavní základy EU, jelikož otázky právní závaznosti a vynutitelnosti Charty jsou v současné době po ukončení prací Konventu předmětem jednání mezivládní konference a budou s definitivní platností vyřešeny v rámci konání tohoto fóra.

Totéž se v současné době bohužel nevztahuje na Komunitární chartu základních sociálních práv pracovníků (prosinec 1989).¹⁰⁾ Tato Štrasburská deklarace jako katalogizovaná listina nejen sociálních, ale i hospodářských práv, jež je věnována úpravě postavení v těchto oblastech nejen pracovníků, ale i dalších jednotlivců v rámci evropského unijního prostoru, ve vztahu k Chartě základních práv EU vystupuje jako instrument speciální povahy doplňující a rozvíjející obecné normy uceleného katalogu základních práv Evropské unie. Avšak jako politický dokument bez právních účinků nezakládá žádné závazné povinnosti ani pro orgány EU, ani pro členské státy. S právní závazností a vynutitelností Komunitární charty v současné době se nepočítá s ohledem na obtížnou komplikovanost v dosažení konsenzu mezi jednotlivými členy EU, jež jsou ovlivněni různými koncepty úlohy státu ve společnosti.

Ochrana lidských práv ve stávající etapě vývoje ES/EU: výzva pro sjednocující se Evropu

Je zřejmé, že současná etapa vývoje supranacionálních entit, která se vyznačuje intenzivním hledáním sebe sama a jež nezadržitelně směřuje k vytvoření nadstátnosti nové generace, se neobejde i bez odpovídajícího posílení ochrany lidských práv, tedy subjektivních oprávnění nejen občanů EU, ale i každého jednotlivce v rámci evropského unijního prostoru. Laekenská deklarace¹¹⁾ poukázala v této souvislosti nejen na to, že „Evropa se nachází na křižovatce“, ale při vymezení úkolů Konventu se zmínila i o nutnosti úpravy lidských práv v rámci budoucího fungování „Unie pětadvacítky“.

Je nutno zdůraznit, že otázka zajištění efektivní protekce lidských práv na komunitární a unijní úrovni je záležitostí prvořadého významu nejen s ohledem na postavení jednotlivce v evropském unijním prostoru. Je to nezbytné především pro posílení demokratického a občanského rozměru Evropské unie samotné a zvýšení legitimacy v činnosti jejích orgánů, zvláště na pozadí stále se prohlubující integrace a interference nadstátních entit do vzrůstajícího počtu oblastí společného zájmu. V těchto souvislostech ochrana základních práv každého jednotlivce by měla být zakotvena jako jedna z klíčových komunitárních politik, jejíž plnění je předpokladem pro realizaci a měřítkem pro posuzování legality dalších společných činností supranacionálních organizací. Žádná z komunitárních a unijních akcí nesmí být vedena v rozporu se základními právy a zásadami demokracie.

V souvislosti s ochranou lidských práv je nutno pamatovat, že neméně důležité než práva deklarovat je také nezbytné zajistit jejich náležité prosazování a vynucování. Pouhá artikulace lidských práv bez zabezpečení konkrétních záruk pro jejich realizaci ve formě efektivního kontrolního mechanismu může vést v praxi k hlubokému rozčarování a zklamání.

Dosažení účinné ochrany lidských práv na komunitární a unijní úrovni včetně odpovědnosti orgánů EU za případné nedodržení těchto práv lze docílit v podstatě dvěma způsoby:

- cestou přistoupení Společenství (respektive Unie v případě získání této mezinárodněprávní subjektivity) k Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod a podřízení se ES štrasburskému kontrolnímu mechanismu;

- cestou vytvoření vlastního unijního systému lidskoprávní regulace.

Obě tyto cesty se nevylučují navzájem.

Otázka přistoupení Společenství k Úmluvě vzhledem k četnosti pokusů o akcesi ze strany jednotlivých institucí ES/EU¹²⁾ patří v dějinách evropské integrace, dá se říci, k „evergreenům“. Ačkoliv doposud tyto snahy nebyly úspěšné a možnost akcese byla odmítnuta z různých příčin, nicméně závěry laekenského summitu revidovaly tuto otázku a nastolily nutnost prozkoumání důvodů pro přistoupení s novou intenzitou.

Pro akcesi ES/EU k Evropské úmluvě existuje řada vážných důvodů pro a proti. Pozi-

tivní aspekty přistoupení v politických souvislostech mohou být spatřovány nejen v posílení individuálních oprávnění jednotlivce, ale spočívají především v zabezpečení větší jasnosti, transparentnosti a legitimity jednání Společenství na poli základních práv a pevného určení mantinelů odpovědnosti těchto supranacionálních organizací v přijímání a implementaci těch aktů *acquis communautaire*, které mají lidskoprávní rozměr. V současné době ES/EU a jejich instituce zůstávají jedinou mocností v Evropě, jejichž akty se ocitají mimo vnější kontrolu Štrasburského soudu.

Tento krok bude ještě více manifestovat, že právní řád Společenství již není zaměřen přednostně na ekonomické subjekty, ale i na občany Unie, totiž že má i svůj občanský rozměr. Zároveň zajistí jednoznačnou a uniformní interpretaci jednotlivých pojmů v rámci práva lidských práv v celém evropském regionu.

Přistoupení k panevropskému systému lidskoprávní regulace, kterým mechanismus Úmluvy bezesporu je, zvyší důvěryhodnost politik ES/EU i ve vztahu k třetím (nečlenským) státům. Zajistí ucelený rozvoj ochrany lidských práv v celé Evropě, bez dělicích čar.

I přes uvedená nesporná pozitiva je nutno poukázat i na vážná úskalí tohoto kroku. Především jsou to obavy z ohrožení autonomie komunitárního právního řádu a podřízení se Evropského soudního dvora (Lucemburk) jako judičiálního orgánu supranacionálních organizací i Evropského soudu pro lidská práva (Štrasburk) soudnímu tělesu jiné mezinárodní organizace.

Dále je to problém přistoupení k Úmluvě jiného subjektu než státu, který není navíc členem Rady Evropy. To mimo jiné zvyšuje rizika v plnění povinností vyplývajících z této konvence, stejně tak jako vyvolává nebezpečí průtahů, odkladů a prodloužení celkové délky řízení v těch případech, kdy stížnost směřuje proti rozhodnutí Evropského soudního dvora. S tím souvisí i přetížení Evropského soudu pro lidská práva, který se bude muset vypořádat s vlnou nových případů a s nárůstem celkového počtu kauz. Za těchto okolností cesta ke Štrasburku přes Lucemburk se nemusí nutně stát přímou trasou k dosažení spravedlnosti, ale může se změnit na zdoluhavé putování postranními cestičkami.

Po nastínění všech argumentů pro a proti přistoupení je patrné, že uvažovaný krok nebude ani jednoduchý, ani bezproblémový, a to jak na straně ES/EU, tak i na straně mechanismu Úmluvy. Otázkou je, zda výhody přistoupení nebudou převáženy vznikajícími v této souvislosti komplikacemi. Za úvahou stojí i ta skutečnost, zdali Úmluva, která byla vypracována před více než půl stoletím, zůstává tím pravým nástrojem, který je způsobilý zajistit náležitou ochranu práv individuů v rámci ES/EU.

Přestože v rámci přípravných prací Konventu na textu ústavní smlouvy před nedávnem se objevilo i ustanovení umožňující akcesí nadnárodních entit k Evropské úmluvě lidských práv (článek 1–7 odstavec 2), samotné a konečné rozhodování bude vedeno především politickými důvody a bude do značné míry ovlivněno smluvními podmín-

kami, které se zástupcům Unie podaří dojednat, včetně uspokojivého vyřešení výše nastíněných problémů.

Za každých okolností je nutno mít na zřeteli, že v případě přistoupení ES/EU k Evropské úmluvě by se jednalo pouze o *zajištění minimálního evropského standardu ochrany základních práv*, který je nicméně důležitý pro zajištění právní jistoty jednotlivce a řádného fungování Evropské unie.

Nicméně ES/EU, jež představují entitu primárně vybavenou supranacionalitou a realizují své cíle, které daleko překračují rámec státních útvarů, *ze své samotné podstaty by měly usilovat o dosažení vyššího standardu ochrany lidských práv*. Tento standard je reálně dosažitelný v podmínkách fungování jednotného vnitřního trhu, měnové unie, sbližování vnitrostátních právních předpisů, vytváření jednotného justičního prostoru a existence institutu evropského občanství, tedy principiálně více homogenního a harmonizovaného prostředí ve srovnání s Úmluvou, která byla primárně a programově určena pouze státům, jež se vyznačují velkou diverzitou a rozmanitostí.

Navíc nedostatečná úprava, a v některých případech absence lidskoprávní regulace na úrovni ES/EU, se dostává do rozporu s ústavním právem těch členských států, které zajišťují vyšší standard ochrany lidských práv (dokonce i ve srovnání s Úmluvou). Některé státy navíc transfer svých výsostných a suverénních práv, a tedy i setrvání v Unii, přímo podmiňují zachováním ze strany supranacionálních entit úrovně ochrany práv a svobod občanů zaručených národními ústavami.¹³⁾ Princip nadstátnosti se tedy dostává do kolize s deficitem lidskoprávní regulace na úrovni ES/EU, což je zvlášť markantní v podmínkách prohlubujících se integrace, jež zasahuje stále více oblastí společného zájmu.

Všechny tyto aspekty jednoznačně svědčí o tom, že pro ES/EU se otevírá větší prostor a zároveň i reálná nezbytnost pro to, aby zajistily vyšší úroveň záštity práv individua realizovatelnou v tom případě, pokud se vydají cestou vytvoření vlastního koherentního systému protekce lidských práv.

Charta základních práv EU jako moderní dokument obecné povahy a univerzálního charakteru ve vztahu k úpravě lidskoprávní materie na úrovni ES/EU se jeví jako *zárodek a úhelny kámen budoucího evropského unijního systému ochrany lidských práv*, který je realizovatelný ve specifických podmínkách evropské integrace nadstátního charakteru, jež překračuje standard ochrany lidských práv de minimis vytvořený v rámci Rady Evropy. Po splnění nezbytných předpokladů pro právní život tohoto dokumentu (závaznosti a vynutitelnosti ze strany jednotlivce) se Charta stane živoucím, a doufejme, i prosperujícím instrumentem, který bude dotvářen jednak novými, v budoucnu inkorporovanými ustanoveními, a jednak judikaturou Evropského soudního dvora, která bude podávat autoritativní interpretaci jednotlivých ustanovení tohoto uceleného katalogu lidských práv na úrovni EU.

Při analýze dosavadní úrovně zajištění plnění jednotlivých práv v evropském unijním

prostoru bez vnitřních hranic je patrné, že politická práva a práva osobní povahy netvoří problematickou oblast a jejich zajišťování ze strany ES/EU potíže nečiní. Všichni členové patnáctky, stejně tak jako nově přistupující země včetně ČR, jsou demokratickými a právními státy, ve kterých je zajištěna vláda práva a realizace dalších klíčových principů demokracie, včetně ochrany lidských práv. Každý přistupující stát musí splnit podmínky čl. 49 SEU, stejně jako vyhovět Kodaňským kritériím, zejména politickým předpokladům zahrnujícím stabilitu institucí pro zajištění demokracie, právního státu, dodržování lidských práv a ochranu menšin.¹⁴⁾

Ve vztahu ke státům stávajícím poskytuje účinné záruky článek 7 SEU, jež umožňuje v případě porušení lidských práv a demokratických zásad (nebo pouze rizika takového porušení) ze strany kteréhokoli členského státu nastartovat potřebné mechanismy, včetně zahájení tzv. „politické procedury“.

Nicméně zavedení monitorovacího orgánu celounijního dosahu se jeví jako nanejvýš žádoucí, bude reflektovat konkrétní podněty a pravidelně vyhodnocovat informace ohledně oddanosti členských států společným evropským hodnotám, včetně zachovávání lidských práv.

Mnohem větší pozornost naopak ve stávající podobě vyžadují práva ekonomické a sociální povahy a práva čtvrté generace (především ochrana životního prostředí a ochrana spotřebitele). Realizace těchto práv je nesrovnatelně komplikovanější nežli osobních a politických práv, nejen s ohledem na stále přetrvávající rozdíly ve výspělosti ekonomik jednotlivých států, ale především z důvodu různých přístupů jednotlivých zemí EU k úloze státu ve vztahu k jednotlivci v sociální a ekonomické sféře. V těchto souvislostech a s ohledem na to, že Charta základních práv EU ze své samotné podstaty je způsobilá formulovat práva jen velice obecně a rámcově, otázka zajištění závazného charakteru koherentního katalogu ekonomických a sociálních práv evropského unijního standardu vzrůstá na významu. Jelikož Komunitární charta základních sociálních práv pracovníků slovy Jacquesa Delorse byla zamýšlena pro odhalení toho, nakolik členské státy uznávají společné hodnoty a nakolik to může být znázorněno v právech,¹⁵⁾ považujeme její začlenění do právně závazných norem *acquis communautaire* za podstatnou součást budování sociálně a hospodářsky sjednocené Evropy.

Otázka ochrany lidských práv musí být považována za *condicio sine qua non*, tedy nezbytný předpoklad pro upevňování Evropské unie především v relaci na probíhající proces konstitucionalizace EU. Jedná se o odstranění demokratického deficitu na úrovni Společenství a Unie cestou přijetí aktu obdobného ústavě podle vnitrostátního práva, ve smyslu jeho demokratické legitimace, postupu při schvalování, postavení v hierarchii právních norem v rámci *acquis communautaire*, rigiditě a právních účinků. V těchto intencích unijní „Bill of Rights“ neboli listina lidských práv unijního standardu v podobě

Evropská armáda: realita, projekt, fikce?

TOMÁŠ KARÁSEK

Charty základních práv EU by se měla stát nejen pilířem budoucí evropské ústavy, ale i jedním z hlavních pojitků mezi národy sjednocující se Evropu. Je tomu tak proto, že ústavní tradice členských států v oblasti základních práv a sdílené mezinárodní závazky lidskoprávního charakteru jsou nejen součástí společných evropských hodnot, ale i pevným základem pro formování a dotváření evropské identity.

Bez ohledu na to, zda se v časovém horizontu několika let podaří uspokojivým způsobem skloubit a vyřešit otázky budoucího uspořádání a právní konstrukce Evropské unie a spojených s tím mnoha dalších problémů (např. vyvážených kompetencí mezi evropskými institucemi a členskými státy), je nepochybné, že EU coby nadstátní útvar zcela nutně musí odvíjet své integrační záměry od stabilního a pevného fundamentu v oblasti lidských práv.

¹⁾ Konstitucionalismus znamená vládu lidu prostřednictvím ústavy, podrobněji viz: Pavlíček, V. a kol.: Ústavní právo a státověda, I. díl, „Linde“ Praha, 1998, s. 161–162.

²⁾ Sudre, F.: Mezinárodní a evropské právo lidských práv, Masarykova univerzita Brno, 1997, s. 11.

³⁾ Zejména „lidská práva“, „lidská a občanská práva“, „základní práva“ /též „fundamentální práva“, „základní lidská práva“, „lidská práva a základní svobody“ atd.

⁴⁾ Dělicí čára mezi právy a svobodami je velice nepatrná, rozdíl mezi nimi je někdy těžko zjištělný a mnohdy se jedná o terminologicky ustálenou zvyklost.

⁵⁾ Ke skupinovým právním řadíme především práva menšin.

⁶⁾ V této souvislosti je nutno uvést, že ačkoliv všechny státy Společenství jsou zároveň i signatáři Evropské úmluvy, nicméně totéž neplatí o samotných supranacionálních entitách, jež se ocitají mimo uvedený systém protekce lidských práv.

⁷⁾ Viz např. Rozsudek Evropského soudního dvora č. 11/70 v věci Internationale Handelsgesellschaft, SbSD 11/70, s. 1125.

⁸⁾ Zejména v těch případech, které se dotýkají specifických člů Společenství, jako je např. ochrana hospodářské soutěže nebo celní právo, ve kterých komunitární orgány vykonávají vyšetřovací pravomoci a používají investigativních metod pro zajištění řádného fungování jednotného vnitřního trhu. V těchto případech lze také postřehnout odlišnosti v soudní praxi Evropského soudního dvora a Soudu pro lidská práva jako orgánu Rady Evropy.

⁹⁾ Namátkou lze uvést např. Joint Declaration of the European Parliament, the Council and the Commission, 5. 4. 1977, Official Journal, C 103/1, 27. 4. 1977.

¹⁰⁾ Community Charter of Fundamental Social Rights of Workers, Official Journal COM 89/248, 9. 12. 1989, český překlad viz Šišková, N.: Evropská unijní ochrana lidských práv, „Linde“, Praha, 2001, s. 56–65.

¹¹⁾ Podrobně viz The Future of the European Union, Laeken Declaration, Laeken, 15. 12. 2001, SN 273/01, s. 5.

¹²⁾ Viz např. Memorandum on the Accession of the European Communities to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 4. 4. 1979, Bulletin ES, Suppl., 2/79.

¹³⁾ Viz např. článek 5 švédského Regeringens Formen, článek 23, odst. 1 německého Základního zákona.

¹⁴⁾ Závěry předsednictva Evropské rady, Kodaň 21.–22. 6. 1993, 7/A/iii tisk SN 180–93, s. 13.

¹⁵⁾ Speech to the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, October 1989, Council of Europe, Parl. Ass AS/SOC/41/21, s. 2.

V roce 2000 prohlásil známý spisovatel Feric Forsyth v rozhovoru pro britský deník *Daily Mail* na adresu právě se rodícího Sboru rychlé reakce EU: „60 000 mužů s podporou bojového letectva a válečného loďstva, to je armáda.“¹⁾ Naproti tomu závěrečné prohlášení helsinské Evropské rady ujišťuje, že proces vytváření Evropské bezpečnostní a obranné politiky (EBOP) „nepočítá se vznikem evropské armády“.²⁾ Lze tedy v dnešní době seriózně hovořit o existenci evropské armády? A jaké jsou nejnovější vize a projekty dalšího vývoje této oblasti evropské integrace?

Modulární armáda

Za základní politické východisko Evropské bezpečnostní a obranné politiky lze považovat britsko-francouzský summit v Saint-Malo v prosinci 1998, jehož závěry konkretizovala následná zasedání Evropské rady v Kolíně nad Rýnem, a především v Helsinkách. Na druhém ze zmíněných summitů se také zrodil plán Evropského sboru rychlé reakce [European Rapid Reaction Corps – ERRC]. Projekt předpokládal, že do roku 2003 bude Evropská unie schopna v průběhu 60 dnů vyslat 50 000 až 60 000 vojáků³⁾ (což odpovídá velikosti armádního sboru, resp. 15 brigád) do operace v rámci petersberských misí (tj. různé formy mírových operací) a udržet je na místě po dobu minimálně jednoho roku; to vše bez využití vojenských kapacit USA.⁴⁾

Projekt Sboru rychlé reakce EU samozřejmě nikdy nepředpokládal formování nových autonomních či „nadnárodních“ jednotek. Vždy se jednalo pouze a výhradně o předběžné vymezení národních jednotek, které jsou členské státy ochotny pro operace EU poskytnout. Za tímto účelem proběhla v listopadu 2000 konference v Bruselu, na níž členské země vyčlenily ze svých armád jednotky o celkové počtu více než 100 000 vojáků; o rok později byl seznam doplněn o další jednotky.⁵⁾ Výsledkem je tzv. Helsinský katalog vojenských sil [Helsinki Force Catalogue], o němž lze s jistotou mírou nadsázky tvrdit, že představuje *údernou vojenskou sílu* Evropské unie. Helsinský katalog zahrnuje vedle pozemních jednotek i námořní a vzdušné síly všech členských států s výjimkou Dánska.⁶⁾ Součástí soupisu je například francouzská letadlová loď *Charles de Gaulle*, na 400 bojových letounů, množství taktických i několik strategických transportních letadel, stroje pro tankování za letu, transportní a útočné vrtulníky i francouzské špionážní družice.⁷⁾

Příznivý dojem z tohoto výčtu ovšem kazí několik skutečností. Za prvé, lze mít důvodné pochybnosti o schopnosti vzájemně komunikace mezi jednotkami různých členských států. Za druhé, uvedené síly nejsou Evropské unii v případě krizového zásahu k dispozici *a priori*; konečné rozhodnutí o jejich nasazení při každé akci náleží vládě příslušného člen-

ského státu. A konečně za třetí, vzhledem k nedostatku mobilních evropských sil jsou jednotky tvořící ERRC zároveň předurčeny pro potřeby NATO. To by mohlo v případě rozdílných požadavků plánovačů EU a NATO působit vážné problémy. Tato skutečnost by mohla vést k hledání náhradních řešení, například exkluzivní použití formace Eurocorps,⁸⁾ jehož problémem je ovšem nevhodná struktura, založená převážně na obrněných a těžkých mechanizovaných brigádách.

Vedle vlastních bojových jednotek je třeba zmínit ještě množství národních i multinacionálních velitelských formací na *takticko-operativní úrovni*, rovněž obsažených v Helsinském katalogu. Z kategorie nadnárodních formací lze v katalogu nalézt právě velitelský Eurocorps, či velitelský 1. německo-nizozemského sboru. V obou případech jde o velitelské útvary; velitelský Eurocorps například od března do října 2000 tvořilo základ velitelské mise KFOR v Kosovu.⁹⁾ Tyto a obdobně¹⁰⁾ formace jsou mimo EU způsobilé působit i podle standardů NATO, jsou adaptovány na podmínky mnohonárodní spolupráce a jsou schopny vytvářet spolu s podřízenými jednotkami nejrůznější *ad hoc* sestavy. Hledáme-li funkční základ evropské *modulární armády*, můžeme za něj považovat nejspíše právě tyto velitelské útvary.

Institucionální strukturu EBOP završují nově založené orgány *politicko-strategického vedení*. Jde o Politický a bezpečnostní výbor, Vojenský výbor a Vojenský štáb; jejich vznik předpokládaly závěry Evropské rady na summitu v Helsinkách, právním základem jejich existence se posléze stala rozhodnutí Rady EU.¹¹⁾ Politický a bezpečnostní výbor je civilním orgánem politické kontroly a strategického vedení, s oprávněním přijímat v rámci probíhající operace závazná rozhodnutí. Zbylé dva orgány jsou složeny z příslušníků armád členských států. Vojenský výbor se schází na úrovni nejvyšších představitelů ozbrojených sil a jeho úkolem je poskytovat rady a doporučení Politickému a bezpečnostnímu výboru a vojenské vedení Vojenskému štábu. Ten propojuje vojenské orgány Unie s určenými jednotkami; jinak se zabývá především hodnocením bezpečnostní situace, analýzou bezpečnostních rizik a strategickým plánováním.

Důležitou roli v celém systému hraje samozřejmě i generální tajemník Rady/Vysoký zmocněnec pro Společnou bezpečnostní a obrannou politiku. Ten může po souhlasu Rady předsedat Politickému a bezpečnostnímu výboru a disponuje operativním vedením v Satelitním středisku EU, jež bylo založeno společnou akcí č. 2001/555. Kromě toho spadá pod jeho řízení i tzv. Situační (tj. operační)

středisko. Celou konstrukci navrhuje Rada EU a Evropská rada, jež jsou jedinými orgány oprávněnými činit zásadní politická a právně závazná rozhodnutí.

Deklarace z Le Touquet a Bruselu: návrhy na zlepšení, nebo politické hry?

I když souhrn komponentů, které dohromady tvoří vojenské struktury a ozbrojené síly EU, vypadá na první pohled celkem impozantně, při zevrubnějším zkoumání nalezneme zásadní nedostatky. Navzdory opakovaným prohlášením není ERRC adekvátní odpovědí na krizi v Kosovu, k jejímuž vojenskému řešení bylo zapotřebí masivní letecké síly, pokročilé komunikace a schopnosti přesně zasahovat cíle satelitně naváděnou municí. Po zkušenostech z války v Afghánistánu a z právě skončeného útoku na Irák bychom soupis mohli doplnit o inovativní způsoby použití speciálních jednotek, využití leteckých útoků namísto dělostřelectva, a především komplexní komunikační propojení všech operujících jednotek v reálném čase. *Nic z toho projekt ERRC nenabízí.* Stejně tak přetrvávají již před lety připomínané nedostatky ve schopnostech strategické letecké přepravy, tankování za letu či satelitního průzkumu.¹²⁾

Evropská unie sice deklarovala za svůj cíl nasazení svých vojenských sil pouze do více či méně náročných mírových operací; zároveň je však zřejmé, že záměrem EU *nebylo* vytvořit paralelu k „modrým přílbám“ OSN, ale vojenskou sílu schopnou podpořit společnou zahraniční politiku Unie.¹³⁾ Mimo jiné i potvrzení tohoto cíle v okamžiku, kdy se Unie rozšiřuje o deset nových členů, bylo obsaženo v deklaraci z Le Touquet a v prohlášení čtyřstranného summitu v Bruselu.

Zpráva o únorovém britsko-francouzském summitu v Le Touquet takřka zanikla v politické vřavě předcházející vojenské akci USA a jejich spojenců proti Iráku. Premiér Tony Blair a prezident Jacques Chirac se zde vedle řady dalších témat zabývali problematikou evropských vojenských struktur. Výsledná výzva, navazující symbolicky na prohlášení ze Saint-Malo, se do značné míry odvrací od dosavadního trendu, zaměřeného na budování institucí, a požaduje stanovení kvantitativních a kvalitativních kritérií pro hodnocení vojenských *schopností* členských států.¹⁴⁾ Snad poprvé se v prohlášení předních evropských politiků hovoří o nutnosti závazně stanovit minimální úroveň obranných výdajů (Velká Británie i Francie si toto gesto mohou dovolit, neboť obě země ohlásily zvýšení svých rozpočtů na obranu). S návrhem na zvýšení vojenských rozpočtů úzce souvisí i plán na vytvoření agentury EU pro vývoj a nákup vojenských technologií.

Pokud jde o kvalitativní kritéria, hovoří prohlášení o „připravenosti, vojenské účinnosti, schopnosti vyslat a udržet vojenské síly a interoperabilitě“.¹⁵⁾ EU má být po akceptování těchto kritérií schopna vyslat do akce určité elementy všech složek ozbrojených sil během pěti až deseti dnů – to by znamenalo značný pokrok oproti původnímu plánu. Oba politici podpořili tento záměr i návrhem na zřízení námořní operační skupiny, jež by byla v nepřetržité pohotovosti a jejímž základem by byla některá z britských či francouzských letadlových lodí. Posun od představy ERRC ja-

ko svého druhu mírového sboru k věrohodné vojenské síle je zjevný.

Oproti britsko-francouzskému jednání se summit Belgie, Francie, Lucemburska a Německa, jenž se konal z iniciativy belgického premiéra Verhofstadta koncem dubna 2003 v Bruselu, více soustředil na institucionální stránku problému. V sedmi hlavních tezích závěrečného prohlášení summitu lze nalézt návrhy na vytvoření celkem čtyř nových orgánů: evropského velitelství strategické letecké přepravy, výcvikových center pro některé vojenské specializace, střediska strategického plánování a mobilního velitelství pro operace EU.¹⁶⁾

Nelze se však ubránit dojmu, že některé ze zmíněných tezí navrhuji něco, co již fakticky existuje. V bodu prvním se například hovoří o vzniku stálého uskupení, jež bude možné nasadit v první vlně případné operace. Jeho složení, totiž německo-francouzská brigáda a menší belgický a lucemburský příspěvek, však fakticky odpovídá složení Eurocorps, odečteme-li španělské jednotky. Stejně tak návrh na vytvoření mobilního mnohonárodního velitelství pro unijní operace přesně odpovídá popisu velitelství Eurocorps. Vyhlášovat za cíl vytvoření již existujících jednotek, to je vskutku pozoruhodný krok, odůvodnitelný patrně jen snahou účastníků summitu důrazně vyjádřit svůj protiamerický postoj.

Pokud jde o další návrhy, o zřízení společného velitelství strategické vzdušné přepravy se diskutuje již delší dobu. V červnu 2001 vznikl navíc z iniciativy European Air Group (sdružuje vedle Belgie, Francie a Německa i Británii, Itálii, Nizozemsko a Španělsko) Útvar pro koordinaci letecké přepravy, jenž se schází v sestavě národních velitelů letectva.¹⁷⁾ Jeho potenciální význam byl bohužel v prohlášení summitu zcela opomenut.

Snad nejkontroverznějším návrhem celé deklarace je plán na vytvoření zárodku evropského velitelství pro plánování a vedení operací Evropské unie. To, co se za tímto návrhem skrývá, není nic menšího než plnohodnotný velitelství štáb vojenských sil Evropské unie. Tato myšlenka je však zjevně pro mnohé členy Unie zcela nepřijatelná. Navíc přichází jen několik měsíců poté, co byla po komplikovaných jednáních uzavřena klíčová dohoda mezi Evropskou unií a NATO, jež umožňuje Unii využívat služeb vojenských plánovačů Aliance.¹⁸⁾ Jak upozorňuje například Daniel Keohane, návrh bruselského summitu tak spojuje hned dvě negativa: nové vojenské velitelství by bylo jednak velmi finančně nákladné, navíc by ostře rozdělilo členské státy Unie. Má-li být EBOP skutečně *společnou* politikou, měl by být cíl přesně opačný.

Hlavní nedostatky? Peníze a politická vůle

Z návrhů obsažených v obou zmíněných deklaracích má patrně největší význam důraz na posílení obranných rozpočtů členských států Unie. Jestliže Spojené státy vydávají na vojenské účely v poměru k HDP přibližně dvojnásobek toho, co členské státy Unie dohromady, potom jediným způsobem, jak alespoň zastavit technologické zaostávání za USA, je zvýšit objem obranných rozpočtů

a podíl finančních prostředků určených na výzkum. Pokud k tomuto kroku nejsou evropské státy ochotny, jsou veškeré plány na podstatné posílení vojenských kapacit EU jen zbožným přáním.

Společné financování a koordinace výzkumu a nákupu vojenské techniky – včetně vzniku navrhované agentury EU pro výzkum a vyzbrojování – mohou ušetřit některé náklady a zabránit zbytečné duplikaci mezi členskými státy, nemožou ale chybějící finanční zdroje nahradit. Totéž platí o fungování sloučených [pooled] jednotek, o jejichž zřízení se uvažuje např. v oblasti strategického vzdušného transportu. Pokud by měly takové jednotky skutečně fungovat podle vzoru letounů AWACS v rámci NATO,¹⁹⁾ vznikl by navíc i další problém: Vzhledem k tomu, že osádky těchto letadel jsou smíšené, musí nezbytně s jejich využitím souhlasit všechny státy, jejichž vojáci se na provozu podílejí. Evropská unie však do budoucna počítá i pro vojenské operace s nějakou formou užší spolupráce – jak ale potom řešit situace, kdy nebude v krizové operaci možné použít sdílené prostředky (např. letecké přepravy) proto, že jeden ze států jejich použití vetoval? Praktičtější by patrně bylo postupovat společně spíše při výzkumu, vývoji, nákupu či výcviku, než při vlastním formování jednotek.

Dosud ostatně není jasné, pro jaké účely vlastně chtějí členské státy vojenské prostředky EU použít – názory na *dosah Evropské zahraniční a bezpečnostní politiky* se různí. Jak upozorňují Steven Everts a Heather Grabbe, „to, co dnes Evropa postrádá ještě více než vojenské prostředky, je společná vize současných bezpečnostních hrozeb a adekvátně reagujících politických kroků.“²⁰⁾ Bez sdílení základních strategických představ přitom těžko může probíhat proces strategického plánování a následných kroků, včetně například vojenských cvičení. Co zatím chybí, je, jednoduše řečeno, dostatek společné politické vůle. Bez ní je ovšem sofistikovaná struktura vojenských orgánů, velitelství a jednotek EU k ničemu.

Tzv. Morillonova zpráva zahraničního výboru Evropského parlamentu uvádí, že 71 procento občanů Evropské unie je nakloněno Společné bezpečnosti a obranné politice, zatímco pouze 16 procent ji odmítá.²¹⁾ Tím samozřejmě není řečeno, že by občané Evropské unie podpořili stejně jednotně i případné jednotlivé vojenské akce EU, ale základ pro další vývoj EBOP a vojenských struktur Unie tu bezesporu existuje. V institucionální rovině již nic převratného vymyslet nelze, nezbyvá, než pokročit v hledání obsahu, jímž by bylo možné zatím spíše prázdnotu formu EBOP naplnit. Směr postupu je přitom celkem jasný: vymezit základní strategický záměr bezpečnostní politiky Unie a určit prostředky k jeho naplnění, včetně konsolidace financí v sektoru obrany. Tento proces by pochopitelně mělo doprovázet i rozumné uspořádání vztahu Evropské unie a NATO. Prozatím se mělo za to, že je lepší postupovat spíše zvolna a opatrně balancovat. Vývoj kolem irácké krize ovšem ukazuje, že nerozhodnost neprospívá ani Unii, ani NATO. Možná, že ve vztahu k obranné politice EU nastal čas pro rozhodou-

jící krok. Nakonec totiž platí, že každá armáda je tak silná jako politická vůle, která za ní stojí.

26. 6. 2003

tom1karasek@hotmail.com

¹⁾ Daily Mail, November 21, 2000.

²⁾ Presidency Conclusions – Helsinki European Council 10 and 11 December 1999. in: Missioli, Antonio: *CFSP, Defence and Flexibility (Chaillot Paper 38)*, February 2000. Paris: Institute for Security Studies of WEU, 2000, s. 56.

³⁾ Vzhledem k potřebě rotace nasazených jednotek se celkový počet vojáků odhaduje na 180 000.

⁴⁾ The European Union's „Headline Goal“ – Current Status. in: www.cdi.org (Center for Defense Information), May 22, 2002.

⁵⁾ Tamtéž.

⁶⁾ Dánsko se na základě čl. 6 pátého protokolu k Maastrichtské smlouvě nezúčastňuje těch rozhodnutí a akcí Unie, které mají dopad na sféru obrany.

⁷⁾ The European Union's „Headline Goal“ – Current Status. Appendix: Forces Attributed to the Helsinki Force Catalogue. www.cdi.org (Center for Defense Information), May 22, 2002.

⁸⁾ Eurocorps byl formálně založen na francouzsko-německém summitu v La Rochelle v květnu 1992 jako autonomní vojenská struktura s vlastním politickým vedením. K uskupení se v roce 1993 připojila Belgie, o rok později Španělsko a roku 1996 Lucembursko; v září 2002 podepsalo dohodu o připojení ke sboru Polsko, Řecko a Turecko; podobnou dohodu uzavřelo i Finsko a Rakousko. Sbor sice formálně stojí mimo struktury EU i NATO, ovšem s oběma organizacemi navázal styky a dal se jim k dispozici.

⁹⁾ The European Union's „Headline Goal“ – Current Status. Appendix: Forces Attributed to the Helsinki Force Catalogue. www.cdi.org (Center for Defense Information), May 22, 2002.

¹⁰⁾ Souhrnný přehled viz např. *Final report of Working Group VIII – Defence*. The European Convention (The Secretariat), Brussels, 16 December 2002, CONV 461/02 (WG VIII 22).

¹¹⁾ Jde o rozhodnutí EU č. 2001/78 (Politický a bezpečnostní výbor), č. 2001/79 (Vojenský výbor) a č. 2001/80 (Vojenský štáb).

¹²⁾ Grant, Charles: *European defense post-Kosovo?* (Center for European Reform working paper). www.cer.org.uk (Center for European Reform), June 1999.

¹³⁾ Viz např. čl. 50, *Final report of Working Group VIII – Defence*. The European Convention (The Secretariat), Brussels, 16 December 2002, CONV 461/02 (WG VIII 22).

¹⁴⁾ Keohane, Daniel: *Europe needs an avant-garde for military capabilities (Briefing Note)*. www.cer.org.uk (Center for European Reform), April 2003.

¹⁵⁾ Tamtéž.

¹⁶⁾ *Gemeinsame Erklärung Deutschlands, Frankreichs, Luxembourgs und Belgiens zur Europäischen Sicherheits- und Verteidigungspolitik*. www.bundesregierung.de (Bundesregierung der BRD), 29. April 2003.

¹⁷⁾ *Viz A European perspective of air force matters*. in: *Eurogazette – Eurocorps Internal Information paper*. www.eurocorps.org..

¹⁸⁾ *Agreement between the European Union and the North Atlantic Treaty Organisation on the Security of Information* (č. 2003/327).

¹⁹⁾ *The European Union's Nascent Military Capability: The Right Move for European Security?* www.cdi.org (Center for Defense Information), May 23, 2002.

²⁰⁾ Everts, Steven – Grable, Heather: *Why the EU needs a security strategy (Briefing Note)*. www.cer.org.uk (Center for European Reform), May 2003.

²¹⁾ *Report on the new European security and defence architecture – priorities and deficiencies* [rapporteur Philippe Morillon]. European Parliament, Committee on Foreign Affairs, Human Rights, Common Security and Defence Policy, 2002/2165(INI), 27 March 2003.

Hrozí Rusku státní převrat?

Zpráva o zprávě ruských politologů

Provokativní otázku, zda Rusku hrozí státní převrat, si klade dvacet tři významných politologů v stati *V Rusku se připravuje puč oligarchů*.¹⁾ Nesnaží se však jen sumarizovat výsledky svých studií, ale v jistém smyslu zaujímají občanský postoj, a právě to vyvolalo spor a kritiku jejich vědecké erudice a odpovědnosti.

Své názory přednesli na fóru *Rady pro národní/státní strategii* (RNS) a zřejmě jen někteří z nich je shrnuli do jakési závěrečné zprávy, v níž popisují vznik a trvání jelcinovské ekonomické elity, kterou nazývají *oligarchií*, analyzují její chování v současnosti a také její vztah k novému vedení státu po zvolení Vladimira Putina prezidentem.

Autoři-politologové vycházejí z názoru, že *skupina oligarchů*, lidí, kteří úspěšně ukončili první fázi privatizace nejdůležitějších objektů národního hospodářství, přešla v současné době k pokusu ovládnout a změnit celý politický systém Ruska. A v této situaci pak instituce prezidenta, jako základu postsovětského politického systému Ruska, se jeví jako překážka ke *konečné monopolizaci* a nebezpečí pro *oligarchickou modernizaci*. Proto se domnívají, že vztah prezidenta (a myslí se tím nejen osoba Vladimira Putina, ale celá instituce) a *oligarchie* se zdá být základním a klíčovým problémem současného Ruska.

Tento problém pak *Zpráva* zkoumá z hlediska *národní strategie*, jejímž východiskem je definice postavení a role *ruské oligarchie* v současném stavu země. O to se pokusila už analýza z prosince 2002 (*Velká hra v Rusku: subjekty národní strategie*), v níž byly poprvé použity výše citované pojmy.²⁾ Hlavní tezí *Zprávy RNS* pak je, že všechny jeho studie RNS docházejí k závěrům, že právě v současné době se politický systém Ruska mění v novou zásadně odlišnou kvalitu, a tento proces lze nazvat pokusem oligarchie ovládnout Rusko.³⁾

Významní oligarchové v Rusku a rozvoj ruského státu na začátku 21. století

V úvodní části autoři *Zprávy* píší, že v posledních třech letech (2000–2003), nejen v médiích, ale i v nejrůznějších expertních analýzách, se začal používat termín *oligarcha* jako synonymum pro mocného byznymena, podnikatele nebo také jen bohatce či zbohatlíka. RNS dochází k závěru, že *oligarcha* je subjektem určitého státního systému, který vznikl v Rusku v posledním desetiletí 20. století. *Oligarchií* se pak rozumí

vláda několika osob, ale ruský oligarcha nemusí být vždy podnikatelem nebo, jak se v Rusku říká, *byznymenem*. Důležitým rysem současné situace je, že počet oligarchů byl stanoven dohodou a že to bylo *umožněno* díky souhlasu většiny nebo jen kvalifikované většiny.

Mezi těmito *přijatými* oligarchy se obvykle objevují jména: Roman Abramovič, Michail Friedman, Oleg Derinasky, Michail Chodorkovskij, Vladimir Pomjanin, Andrej Melničenko. Důležitější ovšem je, že tato oligarchie v Rusku vznikla mimo rámec tržních mechanismů. Tato skupina se objevila v letech 1993–1999 díky subjektivním rozhodnutím Kremlu a díky jeho vlivu na celý proces privatizace, zejména privatizace průmyslových závodů a subjektů infrastruktury na území celého Ruska.

Například kontrolní balík akcií *NK JUKOS* (78 procent) koupila skupina *MENATEP*, kterou kontroluje Michail Chodorovskij, v roce 1995 za 350 milionů USD. Už v roce 1997 činila tržní cena těchto akcií 9 miliard USD, v současné době po fúzi se *Sibněfť* se blíží jejich hodnota 15 miliardám. V listopadu 1995 skupina *INTERROS* (Vladimir Potanin) získala akcie *Norilskij nikol* za 170,1 milionu USD a v roce 2001 již činila, podle oficiálního sdělení této společnosti, tržní hodnota těchto akcií jednu miliardu a kapitál celé korporace se odhadoval na 10 miliard. U nás známější *Sibněfť* byl koupen jako balík 51 procent akcií v ceně 100,3 USD skupinou *Naftová finanční společnost* (Berezovskij, Abramovič) a v roce 2000 byl jen čistý zisk této společnosti vykázán ve výši 674,8 milionu. (Podle ocenění časopisem Forbes měl *Sibněfť* v roce 2003 cenu 5,7 miliardy USD.)

Není bez zajímavosti, že ruští politologové připomínají historické analogie fungování systému oligarchie z Benátek 13.–18. století. Upozorňují, že od vzniku první významné politické instituce Benátské republiky (Serrata, 1297) byla postupně její ekonomická a politická moc převedena do rukou asi 200 patricijských rodin, později uvedených v Zlaté knize (1315). Tato moc byla omezena nejprve vnějšími economic-

kými podmínkami, ale jako instituce zanikla až vpádem a útokem Napoleona Bonaparta. V zásadě šlo o polarizaci chudoby a bohatství a politologové proto tento příklad uvádějí jako historickou paralelu k současné situaci v Rusku.

Na systému *ruské oligarchie* je ovšem pozoruhodné, že oligarchové vystupují v Rusku v roli zahraničních investorů. Proto podléhají obdobně jurisdikci jako cizinci a mají výhodnější zdanění. A lze také předpokládat, že se budou obracet o pomoc při ochraně svých investic k cizím vládám jako ke garantům svých investic. (Kdyby se to zdálo připomínat některé politicko-ekonomické propletence kompenzované ve skutečnosti celým národním majetkem České republiky, pak jistě nejde jen o podobnost náhodnou.)

V této souvislosti si ruští politologové všimají i zdánlivé marginalie, že rodiny oligarchů žijí většinou za hranicemi, kde například studují i jejich děti, a lze tedy říci, že své osobní nebo rodinné strategické zájmy nespojují s Ruskem a s jeho geopolitickou nebo etnokulturní situací.⁴⁾ I když v tomto tvrzení můžeme objevit až archaický, před-revoluční ruský nacionalismus, neznamená to ještě, že není pravdivé. Vývoz kapitálu za hranice Ruské federace není individuální strategií, ale zcela zásadní metodou umísťování kapitálu, obvykle opět jen na Západě, a nikoli v Rusku. Masivní vývoz kapitálu z Ruska v letech 1990–1998 se odhaduje na 150 miliard USD a jen v roce 2002 dosáhl téměř 25 miliard. (Zřejmě se tedy jeho objem nesnižuje, ale naopak roste.)

V této souvislosti je až solženicynovský poznatek, že typickými znaky oligarchů jsou hedonismus, kult peněz (který je zároveň instrumentem moci), arogantní vztah k lidem, kteří se nacházejí vně oligarchie, a lhostejnost k jejich životním zájmům. Typickým jevem je pak to, co autoři studie nazývají *oligarchický autismus*, který se projevuje tím, že příslušníci oligarchie, mají sklon domnívat se, že zájmy většiny obyvatel Ruska nejsou důležité, a zejména není s nimi třeba kalkulovat tehdy, jedná-li se o nabytí politické moci nebo vlivu na ni.

Rečeno aktuálním jazykem politikologie a se současnými oligarchy: *Vše, co se nachází za hranicemi systému našich zájmů a hodnot, neexistuje absolutně, dokonce ani z hlediska taktiky a strategie boje o politickou moc.*

Postsovětská vláda: geneze a rozvoj oligarchie

V úvodu druhé kapitoly *Zprávy* se konstatuje, že postsovětské a postkomunistické systémy vládnutí prošly vývojem od *bezbřehého liberalismu* (ekonomické anarchie) a realizace různě, účelově a příležitostně interpretované liberální doktríny, které byla přiznána platnost vytvořit podmínky pro vznik rovných příležitostí a přístupů lidí k majetku a bohatství. Důležitými etapami realizace těchto cílů byla liberalizace cen,

privatizace a rekonstrukce významných částí státního a soukromého vlastnictví, kardinální snížení úlohy státu. Byla však zcela porušena sociální smlouva, která tvořila minimální základ sociálně-ekonomických záruk za cenu sociálněpolitické loajality. Proto se nepodařilo dosáhnout bezkrizového vývoje, a navíc došlo k bezprecedentní koncentraci kapitálu.

Nesmíme se ovšem nechat mýlit. K největší koncentraci kapitálu dochází právě v letech vlády Vladimira Putina, kdy dosáhla úrovně, kterou ruští politologové nazvali *finanční monopolizací*. Například podle časopisu Forbes (únor 2003) je v Rusku (správněji ruských občanů) dnes 17 lidí s majetkem větším než 1 miliarda USD.⁵⁾ Ještě v roce 2002 jich bylo jen sedm a podle Forbesu to měl zavinit růst cen nafty v roce 2002. Mezi nimi je ale i Michail Chodorovskij, jehož jmění činilo ještě v roce 2001 3,7 miliardy, v roce 2003 už 8 miliard USD a byl zařazen na 26. místo žebříčku nejbohatších lidí světa (v roce 2001 byl 101.). Hned za ním je Roman Abramovič s 5,7 miliardy USD v roce 2003 (v roce 2001 jen 3 miliardy a 49. v pořadí), ale i všichni ostatní zvětšili svá jmění v posledních dvou letech minimálně dvojnásobně.⁶⁾

Pojelcinovská vláda vlastně nejen ochránila finanční moc oligarchie, ale ve skutečnosti ji dokonce zvýšila, ačkoli na úrovni veřejných prohlášení se od této tendence distancovala. *Upevnění „vertikální moci“ reálně snížilo feudální segmentaci hospodářského a politického života Ruska, ale přitom, a v první řadě, vyčistilo skupině oligarchů cestu k uchvácení výnosných regionálních byznysů a omezilo možnost regionálních vlád ochránit majetky, které jim byly svěřeny, od „nesoudružského“ pohledu.⁷⁾* Konečně došlo i k nejnámennější změně, ke snížení nákladů na zisk, přičemž vedlejší výnosy byly použity na nákupy dalších už existujících podniků, nikoli tedy na nové investice s novými technologiemi. V roce 2002 se investice zmenšily oproti předcházejícímu roku třikrát a vláda byla nucena znovu začít uvažovat o investičních pobídkách.

Snížení politických aktivit obyvatelstva

Podle autorů studie je jedním z problémů, které vznikají v průběhu předvolebních kampaní v regionech (na úrovni regionálních vlád) to, čemu se v politikologii říká *elektorální aktivita voličů*. Je významná nejen z hlediska občanské odpovědnosti a právní kultury voličů, ale zejména ve vztahu k legitimně vznikající prostřednictvím voleb do státních a municipálních orgánů moci. Vcelku lze konstatovat, že stagnuje volební účast ve volbách do státních orgánů a klesá účast ve volbách v regionech, nebo slovy *Zprávy*, projevuje se tendence snižování účasti ve volbách významnějších osobností do různých volených orgánů k méně významným. Na regionální úrovni je zájem o volby do vyšších institucí různých subjektů Ruské federace nižší, a to včetně voleb do

institucí zákonodárných. A zcela nejnižší je pak účast na místní úrovni. Jazykem politikologů, nikoli však politikologie, se tyto příčiny vysvětlují jako *únava voličů* z častých předvolebních kampaní, *zborcením* nadějí občanů a důvěry k institutu a instrumentu voleb, *nevrou* v to, že volič může cokoli změnit pomocí demokratických procedur a *účastí* (participací) na nich atd.

Oligarchie v současné etapě vývoje

Zpráva konstatuje, že v letech 2000–2003 se modifikoval základ ekonomické moci oligarchických skupin. Po deflaci roku 1998 se staly ekonomickou základnou oligarchů gigantické podniky ruského průmyslu nabyté v době privatizace. *Oligarchie* se začala zabývat reálnými sektory ekonomiky, a zejména jim šlo o vytvoření výhodných makroekonomických podmínek pro rozvoj těchto podniků. Přitom se hlavním zdrojem výnosů oligarchů stalo prisvojení si renty z přírodních zdrojů, které by stále ještě měly být národním bohatstvím. Základní strategií oligarchických skupin pak bylo uchvátit nebo jinak nabyt (dokonce i koupit) výnosné podniky s využitím administrativních zdrojů, tj. těsných spojení v orgánech státní moci a jejího výkonu včetně přímých vstupů do *příbuzných* silových struktur. Významným se stalo uzavírání stabilních *mezioleghických aliancí*, samého jádra politicko-ekonomického vlivu, odkud lze vidět a předvídat úsilí oligarchů ve všech základních směrech pronikání do ekonomického a politického života země.

Skupování energetiky, boj za zařazení regionálních energetických společností do soustavy oligarchických uskupení lze chápat v kontextu přípravy k privatizaci celého energosystému. Tím může dojít k výraznému zvětšení oligarchických uskupení a změně rozložení sil. Vyloučení státního energetického monopolu *RAO „JES Rossiji“* ze skupiny oligarchických seskupení se stane důležitým krokem k potvrzení oligarchie jako dominantní síly v celé zemi.

Oligarchická modernizace: historická role a dalekosáhlé důsledky pro Rusko

Jestliže budeme hodnotit roli oligarchických seskupení v nejnovější historii Ruska, je třeba vzít na vědomí, že oligarchické skupiny přinesly významný vklad do integrace a transformace země v rámci světové ekonomiky. Dnes zabezpečují hlavní část investic v Rusku. Naftové společnosti zajišťují významné snížení nákladů na těžbu nafty, a snižují tím také závislost národního hospodářství na světové konjunktuře. Objednávky surovinových společností zajišťují růst poptávky po ruském strojírenství po celá 90. léta minulého století. Oligarchické skupiny v současné době se často stávají iniciátory další liberalizace národní ekonomiky.

Jak ukázala RNS už dříve (opět se zde *Zpráva* odvolává na stať *Rizika a hrozby*,

2003, cit. d.), třída oligarchů se nestala ani národně, ani sociálně odpovědnou elitou Ruska, a to proto, že se nevzdala svých základních zájmů:

- maximalizace zisku oligarchů-vlastníků velkých podniků,
 - maximalizace tržní kapitalizace korporací, které již patří oligarchům,
 - legalizace kapitálu a jiných zdrojů oligarchů v USA a v zemích západní Evropy.
- (Ale nikdy se nezajímala o strategické zájmy Ruska v geopolitickém a etnokulturním smyslu.)

Proto je oligarchická modernizace spojena s celou řadou negativních jevů, mezi nimi pak zejména:

- struktura ruské ekonomiky se stává surovinovou a tranzitní v souladu s oligarchickou modernizací;
- v procesu modernizace se nedoceňují nebo se zcela ignoruje intelektuální a technologický potenciál;
- základní zdroj korupce, eroze funkce státu – otevřená úprava právních norem v zájmu oligarchie – dávají vzniknout vzorcům nihilistického vztahu k státu, stimuluji protiprávní nezákonné aktivity v ekonomickém životě země;
- rušení rovných možností: oligarchové se trvale stavějí proti vytvoření rovných podmínek podle všech pravidel vedení obchodu, široce využívají svého vlivu ve státních orgánech na federální i regionální úrovni při vedení konkrétních bojů v zájmu získání velkých objednávek a zakázek;
- konzervace surovinového charakteru rozvoje se pak projevuje také nepatřným zájmem o nové možnosti technologické a obchodní a oligarchové se vlastně, i v rámci svého modernizačního programu, stávají antiinovátory;

– zkušenost posledních čtyř let ukazuje, že struktura investičních aktivit oligarchů reprodukuje vzniklou strukturu ekonomiky a její technologickou degradaci.⁷⁾

V závěru výčtu těchto negativ pak Zpráva konstatuje, že oligarchové nebo jimi vytvořený režim v Rusku zásadně omezil, ve srovnání s 90. léty 20. století, vertikální sociální mobilitu, což se vždy jeví příznakem vzniku *pseudoaristokratické vlády* a předzvěstí *buržoazní revoluce*.

Státní převrat oligarchů

Na začátku roku 2003 se objevila nová tendence ve vztahu oligarchie–stát. Oligarchové došli k závěru, že nyní, po dovršení první fáze privatizace, se jeví institut prezidenta ne už jako garant stability vládnoucí třídy nebo vrstvy, ale jako jeho potenciální hrozba. Paralelně se došlo k závěru, že jde o kvalitativní *finální neefektivnost existujících politických elit*. Ve spojení s tím představitelé klíčového subjektu vládnoucí vrstvy došli k závěru, že je nezbytné zabezpečit personální unii vlády a vrcholného byznysu (managementu), neboli přímo obsadit klíčové funkce ve státě.

Protože institut prezidenta, z hlediska vládnoucí vrstvy, splnil svou historickou

úlohu, a není ho proto více zapotřebí (a v budoucnosti by mohl být spíše nebezpečím, protože je nadán mimořádnými formálními mocemi hlavy státu, které dovolují korekci jakékoli filosofické nebo technologické moci), a také proto, že oligarchové jako fyzické osoby nevládnou veřejnými politickými zdroji potřebnými pro vítězství v přímých všeobecných volbách, klíčový subjekt vládnoucí vrstvy přijal rozhodnutí o omezení moci prezidenta Ruské federace a transformovat Rusko z *prezidentské republiky* v *prezidentsko-parlamentní* (jakýsi kvasifrancozský model). Hlavním ideologem této transformace se stala hlava JukosSibněř Michail Chodorovskij, kterého více nebo méně podporují klíčové osobnosti skupiny oligarchů – Roman Abramovič, Oleg Deripaska a Michail Friedman.

Tato transformace vyžaduje ovšem změnu Ústavy Ruské federace a podle plánu oligarchů by k ní mělo dojít v roce 2004, kdy Státní дума, která bude pod kontrolou oligarchie (předpokládá se, že od voleb do dolní komory Státní dumy v prosinci 2003). Přitom loajlnost Státní dumy bude zajištěna systémem vzájemných výhod mezi členy oligarchie a hlavními politickými stranami a loajlnost parlamentních subjektů Ruské federace bude zajištěna vlivem oligarchických skupin na ekonomiku jednotlivých regionů. Tak může být už v roce 2004 vytvořena nová vláda Ruské federace, která bude podléhat kontrole parlamentu a bude se mu také zodpovídat. Hlavním kandidátem na roli předsedy vlády, sestavené už podle nové Ústavy, by měl být Michail Chodorovskij, i když nelze vyloučit, že v jeho případě jde o nastrčenou figuru, a teprve během roku se objeví skutečný kandidát na funkci předsedy vlády.⁸⁾

Zpráva přitom upozorňuje, že členové studie RNS zásadně nevstupují proti prezidentsko-parlamentnímu systému, který se jim jeví v mnohých ohledech efektivnější než ten stávající. Ale za okolností, kdy v zemi vlastně nejsou skutečné politické strany, instituce občanské společnosti jsou na počátku svého vývoje, základní systémy masové komunikace jsou kontrolovány oligarchy, nelze hovořit o tom, že radikální transformace vládnoucího stroje odpovídá strategickým záměrům Ruska a jeho občanů.

Spíše by však měla být zahájena diskuse o oslabení moci oligarchů a zavedení institutů rozvíjejících nebo hájících objektivní národní nebo státní zájmy. Avšak ohraničení prezidentských pravomocí na současné historické vývojové etapě bude znamenat jen přesun moci přímo k vrcholovému byznysu, osvobozenému od jakékoli skutečné kontroly. Nelze také opomenout, že Rusko nemá pozitivní historické zkušenosti s parlamentarismem. Ve skutečnosti tedy lze hovořit o perspektivě oligarchického převratu v Rusku.

V poslední době je možné pozorovat, že velká část představitelů státní moci se snaží různým způsobem a na různé úrovni zmenšit vliv oligarchů a nové federální nomenklatury. Dnešní hnutí za rozvoj efektivního

federalismu, přesné rozdělení práv a odpovědnosti mezi federací a regionálními subjekty, rozšíření samosprávy regionů se jeví jako součást obecnějšího hnutí za zvýšení efektivity státu. Zcela zvláštním problémem pak zůstává *kulturní legitimizace státnosti* a vytvoření nové *intelektuální elity*.

Závěr

Snažili jsme se seznámit českou odbornou veřejnost alespoň s hlavními závěry *Zpráv* ruských politologů, která má místy povahu politického pamfletu. (To bylo také příčinou její kritiky a diskuse, která v době přípravy tohoto textu stále ještě probíhá.) Vzhledem k rozsahu textu jsme museli vynechat například právě závěrečnou část věnovanou *kulturní legitimizaci státnosti*, která je pozoruhodná pokusem o terminologickou syntézu a sémantickými výpůjčkami z různých politologických subdisciplín. Jistý entusiasmus autorů *Zpráv* si však vysvětlujeme skutečností, že nejen v Rusku, ale v řadě postkomunistických zemí probíhá nepřilíš zřetelná politická změna, která má přirozené souvislosti nejen s globalizací, ale také s vnitropolitickými změnami sociálními, ekonomickými a politickými v posledních 10–15 letech. Místy až hyperkritické názory na současnou ruskou politickou a ekonomickou elitu se sice mohou zdát jakoby napsané na objednávku, ale jistě jim nelze upřít předvídatost. A snad bychom se prostřednictvím této ruské optiky mohli podívat i do svého nejbližšího okolí a konečně začít analyzovat, co se i u nás v posledním desetiletí stalo a zda vztah prezident–parlament–vláda má také nějaké ekonomické pozadí, či zda nové ekonomické elity i v České republice nebudou někdy v blízké budoucnosti cítit potřebu většího politického angažmá.

(Z ruského originálu vybral a přeložil Zdeněk Zbořil)

zboril@iir.cz

¹⁾ http://www.utro.ru/articles/2003/05_16/201631.shtml, mezi jmény autorů jsou např. Josif Diskin, Valerij Chomjakov, Sergej Markov, Andrej Rjabov, Mark Urnov, Dmitrij Oreškin, Valerij Fedorov, Andrej Fedorov, Leonid Smirnjagin, Vladimir Rjabanov aj.

²⁾ Viz *Velká hra v Rusku: subjekty národní strategie*, listopad 2002, in: materiály VNS, cit. d.

³⁾ Viz tamtéž, *Velká hra v Rusku*, analýza zpracovaná VNS pro vládu Ruské federace začátkem roku 2003.

⁴⁾ Viz zprávy tiskových agentur ze dne 16/7 2003, zde cit. podle Práva 16/7, s. 8.

⁵⁾ Odkaz na www.utro.ru, s. 9. Pozornost zvěšování těchto majetek, které bylo ovlivněno růstem cen ropy, souvisí také s faktem, že např. JukosSibněř se po své fúzi stal téměř rovnocenným s Exxon Mobil, Royal Dutch/Shell, BP Amoco a Chevron Texaco.

⁶⁾ www.utro.ru, tamtéž, s. 10. Srov.: Sudlianková: *Válka o Kreml aneb střet ruských civilizací*, Týden 31/2003, s. 32–37.

⁷⁾ Tamtéž jsou na s. 18 poslední data o struktuře investic v Ruské federaci.

⁸⁾ *Zpráva* vznikla ještě před uvězněním jednoho se spolujavitelů Jukosu a šéfa rady Manatepu Platona Lebeděva 2. 7. t. r. a v době pobytu Michaila Chodorovského v USA.

Chaos řádu, řád chaosu

FRANTIŠEK SOJKA

Tíživá hegemonie

Dominantní postavení Spojených států je faktem, který je možné analyzovat, ale nsmyslné a zavádějící je nastolování otázky, je-li to dobře, nebo špatně. Většina odpovědí bude subjektivní a natolik emocionálně zabarvená, že bude nepoužitelná.

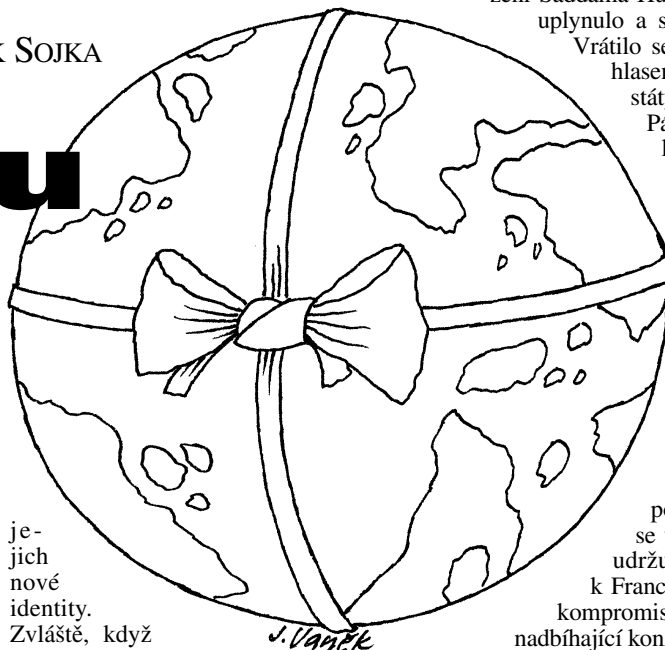
Prostoduchost pokusů o nálepkování skvěle vystihl politolog Robert Kaplan ve své knize *Warrior Politics. O jednotlivých zemích můžeme jen zřídka říci, že jsou dobré, nebo špatné. Ve skutečnosti se pohybují různými směry, poháněné vlastními zájmy. Použití termínu loupeživý stát nám tak často, přestože se zdá adekvátní, signalizuje pouze to, že ten, kdo ho používá, je idealista. Morálně oceňuje státy, které tomuto hodnocení nepodléhají.*

Osamocená supervelmoc dnes řídí a ovládá světovou scénu z prostého důvodu. Nemá jediného vážného konkurenta se stejně konzistentní vnitřní a zahraniční politikou, výkonnou ekonomikou, expanzivní kulturou a moderní vojenskou silou. Odpadali, zejména během posledních desetiletí, jeden po druhém. Kritici americké politiky by si však neměli dovolit nevíšmat si toho, že proti čelným hráčům na světové scéně Spojené státy nikdy nepoužily síly jako první. A z druhé strany, díky USA se strůjci druhé světové války, Německo a Japonsko, vrátili po zdrcující porážce zpět do velké politiky mnohem silnější, než byli kdykoli předtím.

Zmatky předválečných let vystřídal nový a po dlouhá desetiletí stabilní řád, určující mantinely politiky jak vítězů, tak poražených. Význam některých států rostl, jiných upadal. Pohašla sláva staré dobré Anglie, Francie přišla o kolonie i postavení, několikánásobně se rozšířila sféra vlivu sovětského impéria. Před pádem *železné opony* existovaly už jen dvě supervelmoci – Spojené státy a Sovětský svaz. Po rozpadu tábora satelitů a překvapivě i samotné komunistické říše zbyla jen jedna – Spojené státy.

Rada politologů, historiků a sociologů již tehdy předpovídala, že dominantní postavení a z něho plynoucí osamocenost, nepřinesou Spojeným státům nic dobrého. Jedni od nich budou očekávat zázraky v podobě osvícených rozhodnutí a druzí je budou obviňovat z hegemonistických pohnutek. A tato předpověď se také splnila.

Země střední a východní Evropy, oslněné nově získanou svobodou, upíraly zrak k NATO, Evropské unii a Spojeným státům. Zdálo se, že nic nestojí v cestě k nalezení

je-
jich
nové
identity.

Zvláště, když rozpadající se východní impérium mělo tolik vlastních starostí, že dění v prostoru svého bývalého vlivu mohlo sledovat pouze jako divák. V té chvíli však udělalo Rusko důležitý, připuštěný, že vynucený, krok. Částečně se uzavřelo do sebe a začalo provádět jistou formu izolacionistické politiky. Sbíralo síly, ale zároveň se snažilo neztratit kontakt s hlavními globalizačními proudy. Rusko se také chtělo, budeme-li parafrázovat slova prezidenta Putina, vrátit mezi civilizované (kulturní) země. Politika tanků, zvláště po Putinově nástupu, patří minulosti. Nová Moskva má dokonalejší a modernější nástroje – ropu a plyn. Dvě kouzelná a klíčová slova, otevírající dokořán dveře vládních úřadů, hospodářských institucí a obchodních firem na celém světě.

Velké možnosti mají na oplátku evropští, američtí a asijské investoři v Rusku. Mohutný tok petrodolarů či petrorublů postavil na nohy hroutící se ekonomiku a dodal vážnosti ruské zahraniční politice. Vojenská síla, která se dá jen těžko zpochybňovat, byla v těchto přechodných letech trumfem minimálním. Moskva však si ho, velmi rozumně, nechala schovaný v rukávu. Celkem nevíšmavě, s povinným tanečkem kolem vstupu do NATO, přechází aktivity České republiky, Slovenska a Maďarska, včetně dalších bývalých *bratrských zemí*. S postupem času se zdá, jako by se Rusku ulevilo a oddechlo si, že se může konečně věnovat jen samo sobě.

Bedlivě a žárlivě si však střeží pozice v zemích Střední Asie. Sebevědomého ministra, poslance nebo senátora ze střední Evropy může takové zjištění bolet, ale strategický význam Kazachstánu nebo Gruzie je pro Rusko i USA několikánásobně větší.

Staronoví aktéři na světové scéně

Od první války s Irákem, přes krizi na Balkáně a teroristický útok na USA, až po svržení Saddáma Husajna, tolik vody zase neuplynulo a světová scéna se změnila.

Vrátilo se na ni Rusko a silnějším hlasem se ozývá Čína. Spojené státy a Rusko si předcházejí Pákistán a Indii. Dochází k roztržce mezi USA a Evropou, přesněji řečeno, objevuje se disharmonie v těch celoevropských institucích, které měly být pilíři transatlantické spolupráce. Do jisté izolace se dostávají Francie a Německo, narostlo Polsko. Evropská unie se sice rozšiřuje, ale zároveň se hovoří o staré a nové Evropě, a to s negativním podtextem. Stabilní vztahy se všemi hráči světové scény udržuje jen Rusko. Vstřícné k Francii a Německu, ochotné ke kompromisům se Spojenými státy, nadbíhající konzervativní, nedůvěřivě Velké Británii a korektní k nové středoevropské veličině Polsku.

Okamžitě po teroristickém útku na New York přicházejí z Ruska velice vstřícná gesta, v podstatě nabídky spolupráce při řešení palčivých problémů kdekoli na světě. Komentovat to jenom tím, že Putin sleduje vlastní cíle, by bylo hodně krátkozraké. To dělají všechny mocnosti od pradávna, a vůbec jim nevádí ujít jistý úsek cesty společně.

Proto také ve Washingtonu nezbudil takový odpor a zklamání postoj k irácké krizi buď jak buď konkurenta Ruska, ale tzv. spojenců Francie a Německa. A pokud Rusko této roztržky využilo k montování osy Paříž – Bonn – Moskva, právem to Američané nezazlívají ani tak Putinovi (prostě využil příležitosti), jako Schröderovi a Chirakovi, kteří na tuto, z pohledu USA, pochybnou a destruktivní hru přistoupili. Z hlediska vyššího principu mravního, které Bush důsledně zastává, a vůbec nezáleží na tom, co si o něm myslíme my, v našem *nevětraném kontinentálním pelišku*, je roztrpčení Spojených států naprosto legitimní.

Fénix bipolarity

V posledních měsících i politik dobře obeznámený se zákulisím světové politiky nevyhází z údivu, když vidí, jakého přijetí se dostává Putinovi v Londýně, Washingtonu, Paříži a Berlíně a jak se mu daří rozvíjet vztahy s Čínou a Indií. Naskýtá se otázka, jestli se nezačíná rýsovat, i když zatím v obrysech dosti mlhavých, znovuzrození někdejší bipolarity. Autorita a prestiž Ruska se odvíjejí od jeho hospodářských možností. Do západní Evropy proudí stále větší dávky ruské ropy a zemního plynu, roste vzájemný obchodní obrat. Neodmyslitelnou součástí už všech setkání politických před-

stavitelů Ruska a USA, ale i Velké Británie a dalších evropských mocností, jsou jednání zástupců ropných společností a dalších velkých firem.

Porovnáme-li možnosti potenciálních spoluhráčů americké supervelmoci, existuje jen jeden, který splňuje i další zásadní podmínku, aby mohl být zapojen do velké hry. Je to Rusko se svým obrovským zbrojním arzenálem, schopné kdykoli a komukoli zasadit zničující odvetný úder. Americká doktrína, připouštějící v zájmu ochrany národních zájmů preventivní akce, paradoxně vrátila ruské vojenské síle, třebaže nechtěně, její právo na existenci, a s tím související vliv na zahraniční politiku.

Javier Solana si v *Harvard International Review* trpce postěžoval, že přechod od doktríny zadržování a zastrašování k militární prevenci – již definuje jeden stát – není ničím jiným než dramatickým zvratem v mezinárodní politice (Harvard International Review, 2003). Určitě ano, ale dodejme, že z velké části vynuceným demonstrativním nebo skrytým antiamerikanismem na starém kontinentu a pasivitou paralyzované – často naprosto cílevědomě – Organizace spojených národů.

Pokud po pádu železné opony došlo k chaosu řádu, ocitli jsme se nyní v řádu chaosu. Objevila se řada zápalných bodů, které je třeba co nejrychleji ošetřit. Stále není stabilní situace v Afghánistánu a Iráku, nejistá je situace na celém Blízkém východě. Značně úsilí vyžaduje udržení míru na Balkáně, Afrika je zmítána vnitřními krvavými konflikty. Zcela vážně je třeba brát hrozbu, že Írán a Severní Korea mohou disponovat zbraněmi hromadného ničení.

Rozdíl v chápání nebezpečí terorismu v USA a Evropě výstižně definuje postřeh, že zatímco jedni hovoří o válce s terorismem, druzí se spokojují s pouhým bojem.

Dochází tak k vytvoření platformy, na které se – dříve či později – musejí sejít velmoci, přesněji supervelmoci, které se nebudou bát do vývoje světového dění radikálně zasáhnout. Tentokrát bez pokryteckého zaklínání se ideologickými hesly. Terorismus a jaderné zbraně v rukou diktátorů jsou tvrdou realitou.

Supervelmocí Rusko ještě zdaleka není, ale ne tak dávno jí bylo. Vzpomínka na roli, jakou hrálo na světové scéně, je stále živá. V mnoha metropolích to sice vzbuzuje neklid, ale nikdo s tím nic nedělá. Nechce, nebo nemůže? Roste-li role Ruska ve světovém dění, pak především díky roztržce mezi USA a Evropou a oslabení transatlantického společenství, vinou politické slepoty a egoismu některých významných politiků starého kontinentu. Může se to zdát absurdní, ale myšlenku z nedávné deklarace reálně uvažujících osobností z Ameriky a Evropy, že většina problémů 21. století má globální charakter a vláda Spojených států je nemůže řešit samostatně, bere vážně jen Rusko. Stále odhodlanější a připravenější, pokud bude vyzváno ke spolupráci, dát chaosu opět řád. ○

fr.sojka@volny.cz

Lži, sex a westernizace

„Prázdninový ráj zdevastován bombami, turistický ostrov Bali postihla tragédie“, byly palcové titulky v novinách celého světa. Zlaté prase – Indonésie půjde ke dnu, prorokovali novináři, politici a ekonomové, hovořice o možných následcích tragického incidentu, který se odehrál 12. října 2002 ve dvou diskotékových barech hojně navštěvovaného turistického resortu Kuta v přímořské čtvrti hlavního města Bali Denpasaru.

Dnes, po několika měsících, jak jsem se dozvěděl od příbuzných a přátel přímo z Bali, je vše opět ve starých kolejích. Ekonomika ostrova nezkolabovala, nevypukly etnicko-náboženské bouře mezi hinduistickými Balijsci a muslimskými přistěhovalci z Jávy a z jiných koutů Indonésie. Obyvatelé ostrova jen podle svých starých zvyků vykonali nákladné obřady za klid duší zemřelých a také nezbytné obřady za očistění ostrova od působení zlých sil. Obřadu, kterému balijská hinduistická obec dala název *Tawur Agung Pamarisudha Karipuhaya*, se zúčastnili nejen všichni věřící ostrované, ale i pozůstalí obětí pocházející z různých zemí světa, příslušníci různých věr a náboženství, zkrátka všichni, kteří se rozhodli vyjádřit svou účastí soustrast pozůstalým. Přišli se nejen rozloučit s dušemi obětí, ale dali najevo i svůj nesouhlas s terorismem. Respekt a úctu vůči místní kultuře demonstrovali nebalijsťáci účastníci tím, že přišli předpisově oblečení v tradičním balijském oděvu a vybaveni třemi základními atributy každého balijského obřadu, květinovou obětinou *canang*, svčenenou vodou *tirtha* a vonnými tyčinkami *dupa*. Přátelská atmosféra byla korunována projevy vzájemné tolerance všech zúčastněných ve chvíli, kdy balijsťáci hinduistických kněží *pedanda* a *pe-mangku* nechali roznášet svčenenou vodu i některé cizince, kteří se o tuto počtu dychtivě hlásili. S posledními vonnými tyčinkami, které byly zapáleny při těchto obřadech, uhasla i bouře, která mohla otrávit existenci celé Indonésie.

Proč to dopadlo právě takto? Odpověď už dnes průměrného světoobčana nezajímá, stejně jako si neláme hlavu nad tím, jaké Bali ve skutečnosti vlastně je. Západní svět vnímal Bali, už když ho objevil, jako ostrov nadbytku a blahobytu, harmonický ráj mírumilovných lidí, kteří se nezabývají ničím jiným než uměním, pěstováním rýže a okázalými obřady uctívání svých bohů. Po několika staletích koloniální správy se Holanďanům podařilo tuto naivní představu vnútit nejen zbytku tehdejšího světa, ale částečně i samotným Balijscům. O nepravdivý obraz Bali se postarali především holanďští sans-

krtitelé a učenci příští na počátku 20. století,¹⁾ kteří Bali zkoumali vycházejíce z premisy, že je jakousi enklávou indického hinduismu. Ve svých etnografických studiích psali o balijské společnosti jako o kastově uspořádané komunitě silně věřících hinduistů s feudální formou zřízení, řídicí se zvykovým právem. Originalitě balijské kultury nevěnovali dostatečnou pozornost a hledali především podobnosti s indickým modelem. Většina cestopisů té doby popisovala ostrov jako úrodnou zemi, kde zasadíte hůl a vyroste z ní strom, ráj, kde se procházejí polonahé krásky s květy za ušima, zatímco jejich muži hrají na gamelan, sázejí na výsledky kohoutích zápasů nebo jen spokojeně odpočívají. Vznikl obraz exotického ráje klidu, míru a harmonie, jehož obyvatelé věří v demony a černou magii.

Málokdo však asi ví, že Bali před příchodem Holanďanů nebylo zdaleka mírumilovné, a už vůbec ne jednotné. Sami kolonizátoři narazili při dobývání tohoto malého území na tvrdou vodu. Ve své zprávě z roku 1849 o nezdařeném pokusu dobýt Klungkung²⁾, se kapitán koloniální armády A. W. P. Weitzel vyjádřil o Balijscích jako o nejstrašnějších protivnících, kterým kdy jeho vojenské oddíly v Holandské východní Indii čelily. Bali si podmanili Holanďané především díky nejednotnosti tamních států *Gianyaru, Badungu, Bangli, Bullelengu, Jembrany, Klungkungu, Karangasemu, Tabananu*. Těchto osm států-*kerajaan* spolu navzájem bojovalo o moc a území střídavě v různých aliancích. Aby jedno království získalo nad druhým vrch, neváhalo se spojit s jiným královstvím, či dokonce s Holanďany.

Rozdrobenost původních států a jejich vzájemná řevnivost dovedly ostrov do područí Holanďanů, kterým se paradoxně podařilo ho sjednotit. Nizozemci pak zde uskutěčňovali svou tehdejší koloniální politiku, jejíž podstatou bylo usilovat o zachování původních zvyklostí a folklorní jedinečnosti jednotlivých etnik v celém souostroví. Rovněž se snažili nevstupovat jako nemezení, despotičtí vládci ostrova, ale pokoušeli se působit dojem přátelských poradců, strážců humanity a pořádku.

Ve skutečnosti šlo o promyšlenou taktiku *divide et impera*, jejímž cílem bylo co nejvíce diferencovat společnost třídně i etnic-ky, aby byla ve své nesoudržnosti snáze ovladatelná. Vládu a státní správu svěřili do rukou kastám *triwangsa*,³⁾ ačkoli ty tvořily mizivé procento obyvatelstva. Do té doby plnilo spoustu vedoucích funkcí v menších správních jednotkách, jakými byly, např. *subaky* a *banjary*⁴⁾, velké množství lidí z kasty *šudrovské*, na Bali zvané také *jaba*. Po příchodu Holanďanů však jejich počet v administrativě rapidně klesl. I škola a vzdělání se pak na dlouhou dobu měly stát výsadou výhradně šlechtických klanů.

O finance, daně a půjčky se starali pro změnu etničtí Číňané, kteří od nepaměti také žili v celém souostroví. To pomohlo vytvořit nepravdivý obraz, podle něhož za všechna příkoří páchaná na zemědělcích, rybářích a námezdních dělnících mohou právě Číňané a místní aristokracie. Skutečným vládcům v pozadí zatím plynuly do kapsy tučné zisky. Nucené práce a neadekvátně vysoké daně, které se platily téměř ze všeho,⁵⁾ dovedly velkou část obyčejných Balijsců na pokraj chudoby.

Snaha zakonzervovat Bali jako hinduistický skanzen se projevovala také úsilím zabránit průniku politických idejí a vlivů z Jávy. Balijscům bylo nařizováno, aby neustále nosili tradiční oděv, používali mezi sebou archaické formy jazyka, nesměli zjednodušovat obřady, bráhmani se museli učit sanskrt a *kawi*.⁶⁾

Přirozený vývoj společnosti byl tím zastaven a vystřídal jej proces, který by se s trochou nadsázky dal nazvat zahradnickým roubováním. Koloniální vláda se snažila udržet ostrov v apolitickém vakuu. Jak se však později ukázalo, šlo o nadlidský úkol. Pod tenkou slupkou pohádkově harmonické společnosti s prastarými tradicemi vřel všeobecný neklid. Země byla podmaněna krutým násilím a stejným způsobem byla také udržována ve zdánlivém klidu a pořádku. Domorodí králové vládnoucí v době koloniální správy byli jen loutkami Holanďanů. Koloniální vláda se nejdříve vypořádala s nejtvrdošjnějšími vládnoucími klany ve většině regentství a nahradila je poslušnými kolaboranty z konkurenčních kšatrijských rodin. Největší tragédie ostrova té doby se pak odehrály v letech 1906 a 1908.

K první došlo v jedné ze čtvrtí dnešního Denpasaru a byli při ní vyvražděni členové vládnoucího klanu v Badungu – *Cokorde Agung* spolu se svými příbuznými. Jejich protestní pochod, *puputan*, skončil krvavou lázní, v níž ti, kteří nebyli zastřeleni, spáchali sebevraždu vlastním *krisem*.⁷⁾ Roku 1908 se podobná scéna opakovala po dobytí Klungkungu, kdy stejným způsobem zahynuli Balijsci různého věku i pohlaví, pocházející tentokrát z královské rodiny *Dewa Agung*.

Násilí a chudoba nezmizely z Bali ani za japonské okupace, avšak ani po získání ne-

závislosti po roce 1945. Velké sociální rozdíly, nerovnoměrné rozložení kapitálu a nemovitostí přetrvávaly díky umělému udržování kastovní hierarchie. Tím vznikalo uvnitř společnosti napětí, které se čas od času projevovalo menším odporem proti neustále se střídajícímu vládnímu aparátu. Jednou to byli Nizozemci, jindy Japonci, nakonec vlastní lidé. Do roku 1965 všechny dosavadní vlády udržovaly nad Bali všeobecnou policejní i vojenskou kontrolu, a tak se zdálo, že je na apolitickém ostrově bohů věčný klid.

Po Suhartově puči (1965) však došlo k něčemu, co nikdo nečekal. Média se o tehdejší masovém vyhlazování komunistů a jejich příznivců na Bali a na Střední a Východní Jávě vyjádřila jako o tropickém šilenství. Bratrovražedný masakr skončil ořesným skóre: asi osmdesát tisíc Balijsců se v několika dnech stalo obětí masových poprav a vraždění. Kruté exekuce mačetami, při nichž údajně samozvaní kati byli v transovém stavu a pili krev obětí, byly skutečností, které z politické události udělaly před světem magický obřad, při němž se ostrov zbavoval komunistického démona. Mýtus o Bali nesměl být narušen. Racionálně vraždící Balijsci nezapadali do obrazu magií opředěného ostrůvku obývaného jinak mírumilovným obyvatelstvem. A tak stačilo podpořit antropologickou teorii o od přírody schizofrenní psychice Balijsců a Javánců, která se v krajních situacích projevuje ztrátou sebekontroly a upadnutím do transu, ve kterém jsou příslušníci těchto etnik schopni provést cokoli. Je až zarážející, do jaké míry jsou lidé schopni uvěřit médiím, která, těžce z nevědomosti jedné části zeměkoule o té druhé, vytvářejí pod vlivem politických tlaků živý obraz světa.

Nejinak tomu bylo i tehdy. Šlo především o přerozdělování tehdejšího světa na kapitalistický a komunistický. Spojené státy nenechávaly nic náhodě a vzaly situaci v Indonésii pevně do svých rukou, podobně jako v Koreji, Vietnamu či Afghánistánu. Avšak v Indonésii se neúčastnily bojů přímo, ale prostřednictvím svých zpravodajských služeb a otevřené podpory Suhartova kontrapuče. V prosinci 1965 na Bali nepropukl *amok*, ale odehrál se tam předem vykalkulovaný politický tah, při kterém se proamerická frakce rychle a jednou provždy vypořádala s komunisty. K odůvodnění masakru lidem postačilo iracionální vysvětlení pomocí pseudoteorie o magické povaze balijského národa. (Následky pro přeživší oběti událostí z roku 1965 jsou však velmi racionální; můj otec, stejně jako mnoho dalších Indonésanů v Čechách, se dvacet šest let nemohl vrátit domů, protože vystudoval v socialistickém Československu.)

O Bali už toho bylo napsáno hodně, ale lze říci, byl zjednodušeně, že existují tři skupiny lidí s třemi různými názory na tento pozoruhodný ostrov. Do první skupiny

patří bohatí turisté, milovníci tropické přírody, exotických jídel a orientálního umění, kteří na ostrov přijeli hledat zábavu, mírné dobrodružství a odpočinek. Druhou skupinu tvoří především lidé, kteří očekávali od Bali něco jiného, než nakonec našli. Romantičtí antropologové toužící po tetovaných lidojedech, primitivních chatrčích a naivních domorodcích poskakujících s dětskou radostí, když se jim věnuje zrcátko. Ti jsou po příjezdu na Bali zklamáni a poznají se podle toho, že láteří na globalizaci a vyčítají Balijscům a jiným národům, že prodávají svou kulturu, používají igelitky a nechají si plundrovat přírodu. Třetí skupina je asi nejméně početná. Jedná se především o lidi, kteří nezůstali u prvního dojmu a dali si tu práci proniknout přímo mezi Balijsce, což je úkol vskutku nelehký. Jedná se hlavně o jedince, kteří si našli mezi Balijsci své životní partnery, nebo na ostrově pracují či studují. Tito lidé nežijí v hotelích, nenavštěvují McDonalda a nenakupují v supermarketech. Vždy vám poradí, kde seženete nejlepší *warung* se *sate*, koupíte nejlevnější *kain*, nebo kolik máte dát na trhu za *rambutan*.

Stát se Balijscem je mnohem těžší než jím přestat být. Ač se laickému cestovateli zdá, že zdejší civilizaci postihla nejvyšší forma *westernizace*, opak je pravdou. Nesmíme si totiž plést *modernizaci* s *westernizací*. Modernizace představuje změny sice velmi viditelné, ale vesměs povrchní, týkající se praktických věcí každodenního života. Prohánějí se kolem vás nejmodernější motocykly a auta, v turistických centrech míváte supermarkety a diskotékové bary, na každém kroku narazíte na internetovou kavárnu. Máte-li však oči otevřené, brzy zjistíte, že mezi lidmi, kteří navštěvují McDonalda, je mizivé procento Balijsců. Indonéskou klientelu McDonalda tvoří především etničtí Číňané, příslušníci nejbohatších společenských vrstev, kteří tím demonstrují svůj sociální a kulturní status. Běžní občané navštěvují místní balijské, javánské, madurské či lombocké restaurace *warungy*. Ty nabízejí velký výběr pochoutek za pohádkově nízké ceny, navíc mívají často podobu pojízdného stánku na kolečkách, *kaki lima*, takže si zákazník hledají samy. Podobné je to se supermarketem, které koexistují spolu s tradičními trhy *pasar*. Supermarkety většinou nabízejí svůj sortiment za mírně vyšší ceny než malé obchůdky a trhovi na pasarech jen předměty denní potřeby, ovoce a zeleninu. Mnoho jiného zboží, např. věci nezbytné k přípravě obětin, nenabízejí vůbec, na druhé straně v supermarketu můžete koupit importované zboží, které zase nedostanete na tradičních trzích. Jde tedy o jakousi symbiózu moderního a tradičního.

Proti *westernizaci* svědčí i fakt, že úroveň komunikačních dovedností v angličtině je u Balijsců spíše podprůměrná. Opomeneme-li tendenci přejímat do indonéštiny cizí slova z angličtiny, která je mimo jiné patrná ve

většinou moderních jazyků, je vztah Indonésanů k angličtině jako k prostředku mezinárodní komunikace laxní. Motivace naučit se angličtině pro jiný druh komunikace, než je prodej a nákup, popřípadě nenáročná konverzace, je u většiny Baličů mizivá. Z toho lehce vyvodíme, že jejich kontakt se západní civilizací se omezuje na obchodní styk. Vliv západní kultury jde tedy v bezprostředním kontaktu jedince s jedincem přes komerční sféru, hlubší mezikulturní vlivy jsou zanedbatelné. Významnější vliv přichází prostřednictvím reklamy, filmového průmyslu, televize a populární hudby. Ale i tak lze říci, že Bali si udržuje svou identitu a ve víru *modernizace se newesternizuje*.

V Čechách se největšími společenskými problémy po revoluci staly drogy, pokles morálky, nárůst kriminality, zvýšená promiskuita. Bali však odolává podobnému trendu už několik desetiletí. Bylo to mj. i proto, že v Indonésii donedávna udržovala pořádek Suhartova autoritativní vláda, která pomocí masmédií kontrolovala veřejné mínění i morálku. S armádou za zády prosazovala v celém souostroví základy muslimského morálního kodexu. Přestože po nástupu Megawati došlo k všeobecnému uvolnění poměrů v zemi a k liberalizační politice, i dnes jsou základní morální zásady v Indonésii, na rozdíl od většiny zemí západního světa, legitimovány a propagovány již na úrovni státu. Další tlak jde v indonéské společnosti z náboženských organizací, masmédií a nejrůznějších institucí, které často apelují na veřejnou morálku a vyjadřují se k řadě ožehavých témat, fungující jako hodnotový barometr. Poslední a nejpodstatnější vliv na formování veřejného mínění a udržování morálky má v Indonésii občina, základní stavební kámen indonéské společnosti. Na Bali je tato jednotka ještě menší (*banjar*) a tvoří ji několik patriarchálních velkorodin spojených společným chrámem předků, kde se odehrávají nejdůležitější obřady. Každý *banjar* má starostu (*ketua adat*) pro věci zvykového práva a druhého starostu pro záležitosti státní správy (*ketua dinas*). Radu starších tvoří všichni ženatí muži z vesnice (*banjaru*). Rada se pravidelně schází v *bale banjar*, budově zvlášť určené k organizaci života vesnice. Zde se řeší rodinné a sousedské spory, nevěra, výtržnosti, ale organizují se zde také pohřby a slavnosti. Řešení některých prohřešků nechybí dramatičnost ani komika. (V *banjaru*, kde jsem delší dobu pobýval, při vyšetřování jednoho případu nevěry neváhala podvedená manželka obnažit manželův úd před přizvanými svědky, aby dokázala, jakým pokušením je manželův poklad pro cizí ženy.)

V *bale banjar* probíhají i kulturní aktivity, jako je výuka hry na gamelan, tradičních tanců a dramatických vystoupení. Každá vesnice většinou disponuje gamelanovým orchestrem a několika mladými tanečnicemi a tanečnicí. Umění tu totiž neplní jen

funkci zábavnou, ale především rituální. Velká část tanců je určena čistě pro sakrální účely, máte tedy možnost shlédnout je pouze v chrámu, kde se tančí pro potěchu bohů. Nebývá výjimkou, když se do kulturních akcí zapojují všechny generace.

Pokud se na Bali narodíte do velké rodiny jako muž,⁸⁾ nepotřebujete pojišťovnu ani banku, nepotřebujete ani mateřskou školkou, kam byste odložili potomka, když nemáte zrovna čas, nemusíte si hledat terapeuta, když jste momentálně psychicky na dně, nepotřebujete zkrátka spoustu věcí, bez kterých se občan moderní společnosti neobejde. Instituce v civilizovaných zemích západního typu převzaly funkce, které kdysi plnily velkorodiny, nedokázaly je však stoprocentně nahradit. Vztah mezi občanem a institucí je nesrovnatelný se vztahem mezi rodinou, respektive občinou, a jejím členem. V prvním případě jde o vztah člověka k neosobnímu státnímu aparátu, v druhém jde o vztah člověka k člověku. Není třeba dodávat, že přímá interakce komunity a jejího člena funguje plnohodnotněji. Veřejné mínění má na Bali daleko větší vliv na chování lidí než u nás, otevřené kolektivní odsouzení nevhodného činu může být účinnější sankcí než vězení. Pro většinu Baličů je jejich rodina vším, vychovává je, je jim autoritou i kompasem, který jim pomáhá najít orientaci v jejich vlastním životě, rodina poskytuje zázemí a uplatnění, mnohým dává i obživu a všem zaručuje, že po smrti bude jejich duše řádně očištěna podle starých tradic, které se na ostrově udržují z pokolení na pokolení. Otec, matka, bratr, strýc či babička zde nejsou prázdnými pojmy. Většina Baličů zná svůj *silsila*⁹⁾ až do generace předků, kteří stavěli první hinduistické chrámy na ostrově. Pro lidi na Bali je důležité znát své kořeny, znát mateřské chrámy původu, neboť věří, že duše předků neumírají, ale procházejí procesem reinkarnace. V jakémsi mezidobí, kdy čekají na své další vtělení, přicházejí o svátčích a za úplňku do chrámů a čekají na obětiny. Lidé jim prokazují úctu obětínami, aby si je naklonili na svou stranu a nenahněvali je.

Výchova je v balijské společnosti úkolem všech příbuzných. Od všech starších příbuzných se očekává, že budou, pokud nastane problém, zasahovat do výchovy dítěte. Dítě je však respektováno v každém věku jako rovnocenné dospělému a podle toho se s ním jedná, je přeci vtělením nějakého předka. Tělesné tresty nejsou v balijské rodině nijak populární, většina problémů se řeší domluvou nebo pasivní resistencí, tj. odmítavým postojem k jednání dítěte. Osobně jsem se nesetkal s tím, že by rodiče někdy dítěti nadávali či vyhrožovali. Vše se řeší domluvou, před Bohem¹⁰⁾ každý zodpovídá sám za sebe, má tedy právo o svých činech sám rozhodovat.

Vysvětlení, proč moderní trendy v podobě sexuální revoluce a užívání tvrdších drog dosud zasahují jen nepatrnou část balijské

společnosti, je tedy nabíledni. Neustálý bezprostřední kontakt a zpětná vazba mezi mladou a starší generací zajišťují kontinuitu korektního sociálního chování. Ze stejných důvodů vyplývá, proč generační konflikt typický pro západní společnost na Bali v podstatě neexistuje, což znásobuje účinnost přirozené autority rodičů. Svůj vliv má i osvětová činnost vycházející z hinduistické filosofie, která uvedenou problematiku prezentuje velmi racionálně a objektivně. Baličci, stejně jako jiní obyvatelé Indonésie, přijímají nové věci, ale nezavrhnou ty staré. A tak se tu mísí věda s magií, animismus s hinduismem a historie se současností. Bali má mnoho tváří, je přátelské a hrdé na svou kulturu, je tolerantní, ale dokáže i vybuchnout vzdorem. Je jako jeho tropická příroda strmých sopek a úrodných úbočí, pohostinné, když se bohové smějí, zákazonosné, když vítězí démoni. Vždy zde bojuje dobro se zlem, jejichž svár probíhá ve všech věcech, v člověku, přírodě, makrokosmu i mikrokosmu. Vše se vším souvisí, nic není jen dobré nebo jen špatné. Bali žije v jednotě vzájemně se doplňujících protikladů. Sami Baličci tomu říkají princip *Rwa Bineda* a není dne bez noci, ani smíchu bez slz, muž bez ženy jako by nebyl. Zlo ze světa nikdy nezmizí, protože je součástí i podmínkou jeho existence stejně jako dobro. Člověk má svobodné právo rozhodnout se, na čí stranu se přikloní, vykročí-li směrem k osvobození své duše, nebo k jejímu zotročení.

Použitá literatura:

Robinson, Geoffrey: *The Dark Side of Paradise: Political violence in modern Bali*, Cornell University 1995.

Oplt, Miroslav: *Návraty na Bali*, Praha 1985.

¹⁾ Základ všem dalším studiím o Bali položily práce V. E. Korna a F. A. Liefrincka.

²⁾ Jedno z království ležící ve východní části ostrova. Dnes stejnojmenné regentství, indn. kabupaten.

³⁾ Shrnující název pro tři nejvyšší kasty na Bali: brahmana, satria, wesyia.

⁴⁾ Pojmenování dvou základních jednotek tradiční balijské společnosti, banjar – občina, subak – sdružení zemědělců, které má za úkol údržbu zavodňovacích kanálů.

⁵⁾ Platily se daně z porážky zvířete, z osobního bohatství, z příjmu, ale také daň za veřejné osvětlení, nebo daň za jízdní kolo.

⁶⁾ Básnický jazyk starojávanské literatury používaný i na Bali.

⁷⁾ Krátký mečík s typicky vlnitě tvarovanou čepelí je odznakem mužnosti a statusu a připisuje se mu magická síla.

⁸⁾ Na Bali je patriarchální společnost s patri-lineárním dědičným právem. Velkorodina je tedy odvozována od linie otce. Pokud se dívka vdá, stává se členkou rodiny manžela a uctívá jeho předky. Dříve se proto dávala přednost příbuzenským sňatkům, aby dívka neopouštěla velkorodinu.

⁹⁾ Všeindonéský výraz pro rodokmen, rodinný strom, popř. genealogii.

¹⁰⁾ Na Bali se monoteistické formě nejvyššího Boha říká Sang Hyang Widhi.

Národní zájmy v diskusi současné německé politologie

August Pradetto, „Interests“ and „National Interests“ in Foreign and International Affairs. Definition and Scope of Application of the Term, Studien zur internationalen Politik, hrsg. vom Institut für Internationale Politik an der Universität der Bundeswehr Hamburg, Heft 2, Hamburg 2002, 60 s.*

Jen málo pojmů v současných diskusích politologů, zabývajících se mezinárodními vztahy, je dnes používáno tak často jako pojem „národní zájmy“ (snad jen „terorismus“, resp. „mezinárodní bezpečnost“). Ještě frekventovanější se tento pojem stal od poloviny 90. let dvacátého století v mezinárodní politice a publicistice. Nad tímto pojmem se v recenzované studii zamýšlí, a to skutečně od základů, i jeden z renomovaných zástupců politické vědy Spolkové republiky Německo, prof. August Pradetto, působící na Univerzitě Bundeswehru v Hamburku.

Ačkoliv zmiňuje i dřívější pokusy definovat pojem „zájem“, resp. „národ“, „klasickými mysliteli“ od 17. a 18. století (A. Smith, T. Hobbes, K. Marx, M. Weber aj., resp. F. Meinecke, K. Deutsch, E. Hobsbawm), smysl jeho pátrání po hlubších pramenech definice národních zájmů je zcela zjevně někde jinde než v „opravách“ teorií. Pokouší se totiž reagovat na inflaci pojmu v německé politice a politické vědě, zřetelné od dosažení jednoty Německa a následujícího hledání nového „státního zájmu“ (Staatsräson) nyní suverénního „obra“ na evropské i světové scéně. Jeho cílem je zpochybnit používání pojmu k výkladu, či kritice konkrétních kroků spolkové politiky. Jako příklad uvádí kritiku vládních kroků v imigrační politice ze strany opoziční CDU/CSU, jako „málo národních“, jak zazněla na podzim roku 2000. V centru autorovy pozornosti je však mnohem více zpochybnění užívání pojmu politickou vědou jako argumentu při redefinici německé zahraniční politiky (nová, aktivnější německá politika, přebírání větší odpovědnosti za mezinárodní bezpečnost atd.). Ubírá se však cestou kritické analýzy použitelnosti (nosnosti) pojmu samotného, teze „realistické školy“ v německém provedení (především Ch. Hackeho), které tuto použitelnost a priori předpokládají, tak kritizuje jen nepřímě.

Nejdříve upřesňuje samotný obsah dosud „prázdného pojmu“ pro oblast politiky podle Eastonova stanovení tří „operačních hodnot“ politiky (zabránit úpadku; posílit bezpečnost; zajistit vládu). Upozorňuje, že při zkoumání národních zájmů je daleko důležitější naplnění tohoto obecného schématu konkrétním obsahem, tj. stanovení toho, co by mohlo úpadek způsobit, bezpečnost oslabit a vládu

ohrozit, a neméně i určení nástrojů, jak tomu zabránit. Uvádí pak možnosti, kdy je snadné dosáhnout konsenzu o tom, co vlastně národní zájmy jsou: zůstanou-li na rovině všeobecně přijatelných abstraktních určení (ochrana západních hodnot); v případě ohrožení celého národa; v totalitní společnosti, kde národní zájem formuluje jen omezená vládnoucí elita a donucovacími prostředky nebo indoktrinací si zajišťuje konsenzus. Všechny ostatní možnosti jsou plné rozporů a dosažený konsenzus i v demokratické společnosti obvykle vyjadřuje jen zájem části, menšiny, a nikoli celého národa. Dokládá to i – podle něho nelegitimními – pokusy hledat „národní zájmy“ někde nad každodenní politikou, pramenící z geopolitické situace a strategických úvah, nebo je definovat jako něco, co přináší konkrétní materiální zisk.

V další části tak na základě měnících se interpretací národních zájmů (např. Francie, či USA) v průběhu nedávných dějin a „mystifikovaných“ národních zájmů totalitních režimů, jako je Čínská lidová republika, dochází k závěru, že používání pojmu v politické vědě nejen není nezbytné (zde výslovně proti tezí Ch. Hackeho), ale je dokonce kontraproduktivní pro vysvětlení politiky vlád a chování států v zahraničních vztazích. Slouží totiž obvykle politickým účelům. Ospravedlnitelné použití termínu národní zájmy proto vymezuje pouze zmíněné obecné konsensuální rovině (jak je definována např. v Základním zákonu SRN) – integrace Evropy, transatlantické vztahy, stabilizace východní Evropy. Nejsou tedy vlastně specificky „národní“ a pouze v uvedené extrémně obecné formě mohou být faktorem určujícím politiku.

V dalších částech studie je autor mnohem konkrétnější a zkoumá používání pojmu jako politického nástroje, obsah uváděných „německých národních zájmů“ v průběhu dějin a současnou tezi o návratu k tzv. normalnosti, kterou zastánci tohoto požadavku chápou jako návrat k mocenské politice. Jeho kritika užívání pojmu je přímo sřizavá, argumenty proti postulování specifických národních zájmů hledá v minulém transponování německého nacionalismu až k dobovačné politice Hitlerovy nacistické třetí říše a upozorňuje na to, že motivem hledání cesty k „normalnosti“ může být i snaha „nebýt na věky odpovědní za minulé zločiny“. Tento způsob návratu k normalnosti pak zpochybňuje připomenutím skutečného návratu k normalnosti při založení Spolkové republiky Německo integrované do světa západních demokracií. Tehdy byla ukončena „zvláštní cesta“ německých dějin a odtud pramení dosud trávající „národní zájem“ SRN na zahraniční politice spočívající

cí na „otevřeném, kooperativním internacionalismu“ a vzhledem k Evropě provádějící „aktivní politiku, ke které má konstituční mandát (v Základním zákonu – pozn. D.M.)“ (s. 35) Kritický duch ho však neopouští, ani když hlouběji zkoumá kompatibilitu některých obecných cílů německé zahraniční a bezpečnostní politiky: např. zjevného rozporu – který se stále prohlubuje i v současnosti (!) – mezi postulátem „budovat evropské vojenské kapacity a vojenské prostředky komplementární k prostředkům NATO“ na jedné straně a „zintenzivňovat regionální i světové odzbrojení a kontrolu zbrojení a bránit šíření zbraní hromadného ničení“ (obě teze ze slovníku k bezpečnostní politice Německa). Tento rozpor provokativně „překládá“: Má to znamenat, že zlepšování našich vojenských kapacit je oprávněné, ale všude jinde na světě dáváme přednost odzbrojení? Odpovídá v podstatě tak, že právě tento (a ne jeden) rozpor svědčí o nevhodnosti postulovat podobné cíle jako „národní zájmy“ – jsou to spíše všeobecné, jak německé, tak evropské a světové problémy. (s. 39)

Závěry studie tak znovu potvrzují přesvědčení autora, že zpochybňování dosavadní německé zahraniční politiky a snahy o důraznější prosazování „národních zájmů“ vede pouze k oslabování kooperativního, integrativního multilateralismu ve prospěch návratu k lpení na suverenitě národního státu. Přirovnává tak tyto německé snahy k tendencím projevujícím se v politice USA od 90. let, od kdy dochází k interpretaci „národních zájmů“ USA zkrslujícím způsobem (multilaterální akce pouze, pokud to odpovídá našim zájmům, v ostatních případech prosazení našich vlastních zájmů proti vůli ostatních). Varuje proto před aplikací podobného způsobu interpretace v Německu a uvádí, že většina politických i vědeckých elit je si vědoma faktu, že „Německo není světovou mocností, že pokusy provádět unilaterální politiku s podporou vojenské moci by měly katastrofální následky, že Německo je závislé na svých evropských sousedech a že je nutné se vyhnout vytvoření koalice ostatních evropských států proti Německu“.

Autorovy teze jsou jistě výrazem hlubokého přesvědčení o nosnosti principů dosavadní německé zahraniční politiky zdrženlivosti, multilateralismu, integrace a internacionalismu a budou znít libě všem východoevropským sousedům Německa. Jen je třeba mít na paměti, že současný pacifismus rudo-zelené koalice možná připravuje nejen rozkol NATO, na němž dosud převážně spočívá i bezpečnost SRN, ale možná i další „Mnichov“, tj. usmířování potenciálního agresora až k popření základních principů mezinárodního práva, jejichž dodržování se nemůže vyhnout diskusi o prostředcích sankcí, tj. nástrojích vynucování míru. Jako podnět k pokračování obšírné diskuse o používaných (a zneužívaných) pojmech mezinárodní politiky je však jeho studie vysoce inspirativní a neotřelá.

Dagmar Moravcová

* Studie vyšla německy v publikaci: O. Theiler (ed.), Deutsche Interessen in der sicherheitspolitischen Kommunikation, Baden-Baden 2001, s. 33–68.

Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století

Jindřich Dejmek, Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992). Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky. Praha, CEP 2002, 392 s. ISBN 80-86547-07-8.

Autor více než potřebné práce se v úvodu přihlásil k tomu, co je v české populární a často i odborné produkci považováno za zbytečné, a snad dokonce i škodlivé, totiž k potřebě „zjišťovat, jak tyto děje skutečně probíhaly, jaké konkrétní osobnosti skutečně jednaly a v neposlední řadě – jaké měly v dané mezinárodní konstelaci (která vždy konání politických vůdců menších zemí determinuje) možnosti“ (s. 9). Hlásí se tedy k tomu, co je základem vědecké a vůbec jakékoli solidní práce. Jeho připomínka není od věci, neboť československá zahraniční politika, a zvláště řada klíčových událostí jsou předmětem nejen diskusí, ale až příliš často přímo falšování.

Jindřich Dejmek začíná svou práci relativně krátkým, avšak výtečně zpracovaným nástinem zahraniční politiky Československa po celou dobu jeho existence. Zabývá se zde všemi podstatnými trendy a událostmi, ke kterým se vrací také v dalších kapitolách, i když ovšem z jiného zorného úhlu. Na škodu by však možná nebylo několik slov o výchozím geopolitickém postavení ČSR při jejím vzniku a jeho vývoji v dalších letech.

Je celkem logické, že dvě relativně nejrozsáhlejší kapitoly věnoval autor složitým vztahům Československa k Německu a Sovětskému svazu. Z jejich bohatého obsahu není

možné poukázat ani na klíčové pasáže. Zaznamenejme proto jen, že problém sudetských Němců zatěžoval československo-německé vztahy již od 20. let minulého století, a i skutečnost, že reprezentace Výmarské republiky striktně odmítla podepsat s ČSR i jen pakt o neútočení (s. 48 a pozn. 14). Autor zde také poukazuje na soupeření obou států o hegemonii ve střední Evropě a o vliv v jihovýchodní Evropě, který se ovšem odehrával zvláště v hospodářské rovině (s. 50n).

V celé knize J. Dejmek začlenil československou zahraniční politiku a vztahy k Německu do širšího kontextu vývoje mezinárodních vztahů. Platí to jak o meziválečném období, tak pro období poválečné. Nevyhnu se samozřejmě odsunu Němců, ale podstatnější je konstatování, že v této době „Německo zůstávalo... pro československou zahraniční politiku zásadním problémem z hlediska zajištění trvalé bezpečnosti, zvláště v dlouhodobé časové perspektivě“ (s. 63). Uvedený problém byl jedním z faktorů, které pak zásadním způsobem ovlivňovaly orientaci zahraniční politiky poválečné ČSR a její vztahy k Německu, resp. k velmocem. Autor následně zaměřil svou pozornost na místy až dramatické vztahy Československa se SRN, a to až do počátku 90. let minulého století. Do jisté míry je ovšem škoda, že odhlédl od vztahů s východním Německem.

Následuje část věnovaná vztahům Československa k sovětskému Rusku, resp. k Sovětskému svazu. Hned v jejím úvodu poukázal autor na rozdílné přístupy československé politické reprezentace vůči Rusku a SSSR. Upozorňuje

ale, že později, po druhé světové válce, vztahy k Moskvě zůstaly ústřední osou československé zahraniční politiky, aniž by se staly předmětem diskusí mezi demokratickými politickými stranami a politiky a komunisty (s. 106). Dále pak osvětlil vliv začínající studené války na postavení Československa a jeho zahraniční politiku a její podřízenost politice Moskvy v době, kdy Československo náleželo k sovětskému bloku.

Není možné se, byť jen letmo, zastavit u jednotlivých kapitol, které autor věnoval rozboru vztahů se sousedními státy – Polskem, Rakouskem, Maďarskem – a velmocemi, Velkou Británií, Francií a Spojenými státy. Je ovšem nutně zdůraznit, že vzhledem k rozsahu problematiky se musel omezit na politicko-diplomatickou sféru, i když se v případě potřeby dotýká také hospodářských a ekonomických problémů.

Poslední kapitolu určil tématu neméně zajímavému a důležitému, totiž vývoji organizační platformy československé diplomacie. Podává zde nástin organizačního a personálního vývoje ministerstva zahraničních věcí a jeho aparátu po dobu existence Československa, jeho fungování a v pěti průřezových tabulkách přehled zastupitelských úřadů (k 30. 6. 1921, 30. 8. 1938, 30. 1. 1948, 1. 1. 1968 a 1. 1. 1988), včetně jeho statusu a tituláře.

Vzhledem k tomu, že autor uvádí obrovské množství materiálu a literatury, jeho kniha plní i speciální roli a do značné míry může nahradit neexistující bibliografii k československé zahraniční politice.

Práce Jindřicha Dejmka je vskutku ojedinělou knihou, v níž na nutně omezené ploše plně zachytil vztahy Československa k jeho sousedům a velmocem a všechny události, které ji vytvářely v celém dramatickém období let 1918–1992. Jako taková by se měla stát nepostradatelnou příručkou pro široký okruh uživatelů, včetně studentů.

Bohuslav Lítora

VÝBĚR Z NOVINEK KNIHOVNY ÚMV

35 ARMS Arms Control: Cooperative Security in a Changing Environment / Edited by Jeffrey A. Larsen. – 1 st ed. – London: Rienner, 2002. – 15, 413 s. – Pozn. – Příl. – Rej. ISBN 1-58826-038-0	49 967	32 BRAMS, Steven J. Negotiation Games: Applying Game Theory to Bargaining and Arbitration / Steven J. Brams. – 1 st rev. ed. – London: Routledge, 2003. – 26, 297 s. – Bibl. – Pozn. – Rej. ISBN 0-415-30895-X	49 987	34 CORRUPTION Corruption in Contemporary Politics / Edited by Martin J. Bull, James L. Newell. – 1 st ed. – London: Palgrave, 2003. – 14, 274 s.: tab. – Pozn. – Rej. ISBN 0-333-80298-5	49 979
32 ARON, Raymond Peace and War: A Theory of International Relations / Raymond Aron ; New Introduction Daniel J. Mahoney, Brian C. Anderson. – 1 st ed. – New Brunswick: Transaction, 2003. – 26, 820 s. – Pozn. – Rej. ISBN 0-7658-0504-9	49 960	91 BRITANNICA Britannica Book of the Year 2003. – 1 st ed. – Chicago: Encyclopaedia Britannica, 2003. – 936 s.: fot., tab. – Bibl. – Pozn. – Rej. ISBN 0-85229956-7 ISSN 0068-2256	P knihovna	31 DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra Spojené státy americké: Společnost a politika / Vladimíra Dvořáková. – 1. vyd. – Praha: Libri, 2002. – 298 s.: mp., tab. – Bibl. – Pozn. ISBN 80-7277-141-8	49 993
32 BARŠA, Pavel Hodina impéria: Zdroje současné zahraniční politiky USA / Pavel Barša. – 1. vyd. – Brno: Masarykova univerzita, 2003. – 151 s. – Bibl. – Pozn. ISBN 80-210-3114-X	49 995	32 CABADA, Ladislav Contemporary Questions of Central European Politics / Ladislav Cabada. – 1 st ed. – Dobrá Voda: Čeněk ; Západočeská univerzita v Plzni, 2002. – 331 s.: tab. – Pozn. ISBN 80-86473-27-9	49 945	93 GILBERT, Felix Konec evropské éry: Dějiny Evropy 1890–1990 / Felix Gilbert, David Clay Large. – 1. vyd. – Praha: Mladá fronta, 2003. – 654 s.: fot., mp. – Rej. ISBN 80-204-0887-8	49 989

VÝBĚR Z NOVINEK KNIHOVNY ÚMV

- 32 50 035
HACKE, Christian
 Die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland: Von Konrad Adenauer bis Gerhard Schröder / Christian Hacke. – 1. Aufl. – Frankfurt am Main: Ullstein, 2003. – 652 s.: fot. – Příklad. – Rej.
 ISBN 3-548-36391-1
- 62 49 964
HOENING, Steven L.
 Handbook of Chemical Warfare and Terrorism / Steven L. Hoening. – 1st ed. – Westport: Greenwood, 2002. – 10, 176 s.: obr., tab. – Rej.
 ISBN 0-313-32407-7
- 34 De 49 889
HOŘEC, Jaromír
 První kroky svobody: Podkarpatská Rus 1918-1920 / Jaromír Hořec. – 1. vyd. – Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1999. – 90 s. – (Podkarpatská Rus). – Pozn.
 ISBN 80-85281-58-9
- 35 49 992
JOCH, Roman
 Proč právě Irák: Příčiny a důsledky konfliktu / Roman Joch. – 1. vyd. – Praha: Mladá fronta, 2003. – 163 s. – Bibl.
 ISBN 80-204-1024-4
- 32 49 930
KUPCHAN, Charles
 The End of the American Era: U. S. Foreign Policy and the Geopolitics of the 21st Century / Charles A. Kupchan. – 1st ed. – New York: Knopf, 2003. – 18, 391 s. – Bibl. – Rej.
 ISBN 0-375-41215-8
- 34 49 942
LISTINA
 Listina základních práv a svobod v aplikační praxi ČR / Poznámkami opatřil Vladimír Flegl. – 1. vyd. – Praha: C. H. Beck, 1997. – 20, 237 s. – Pozn. – Rej.
 ISBN 80-7179-149-0
- 32 49 977
NICHOLSON, Michael
 International Relations: A Concise Introduction / Michael Nicholson. – 2nd ed. – London: Palgrave, 2002. – 14, 242 s. – Pozn. – Rej.
 ISBN 0-333-94871-8
- 32 49 994
ODVRÁCENÁ
 Odvrácená strana Evropské unie: Evropa v režii nadnárodních korporací / Text Belén Balanyá, Anna Doherty aj. – 1. vyd. – Košice: Paradigma. SK, 2003. – 311 s. – Příklad.
 ISBN 80-968603-2-1
- 34 P knihovna
POLITICKÉ
 Politické strany ve střední a východní Evropě: Ideově-politický profil, pozice a role politických stran v postkomunistických zemích / Text Petr Fiala, Jan Hozler aj. – 1. vyd. – Brno: Masarykova univerzita, 2002. – 471 s.: tab. – Pozn.
 ISBN 80-210-3036-4
- 31 De 50 008
POVOLEBNÉ
 Povolebné Slovensko: Verejná mienka, politickí aktéri, médiá: Zborník príspevkov z konferencie konanej 27. 3. 2003 v Bratislave / Editor Grigorij Mesežnikov. – 1. vyd. – Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2003. – 119 s.: gr., tab. – (Štúdie a názory). – Pozn.
 ISBN 80-88935-45-8
- 33 49 940
PRŮVODCE
 Průvodce fondy EU pro neziskové organizace: Cesta labyrintem financování EU / Danaí G. Tsapikidou, Cecilia Liljegren aj. – 1. vyd. – Praha: Nadace rozvoje občanské společnosti, 2003. – 230 s.: tab. – Pozn.
- 35 D 49 871
SICHERHEITSPOLITIK
 Sicherheitspolitik der Tschechischen Republik nach Kosovo / Arbeitsgruppe der Militärakademie Brunn. – 1. Aufl. – Wien: Landesverteidigungsakademie, 2002. – 181 s.: tab. – (Schriftenreihe der Landesverteidigungsakademie; Nr. 11). – Pozn.
 ISBN 3-901328-77-7
- 93 50 012
SINCLAIR, Keith
 Dějiny Nového Zélandu / Keith Sinclair a kol. – 1. vyd. – Praha: Lidové noviny, 2003. – 373 s.: mp., fot. – (Dějiny států). – Pozn. – Příklad.
 ISBN 80-7106-556-0
- 31 De 50 009
SLOVAKIA
 Slovakia after the Elections: Public Opinion, Political Players, Media / Editor Grigorij Mesežnikov. – 1st ed. – Bratislava: Institute for Public Affairs, 2003. – 127 s.: gr., tab. – Pozn.
 ISBN 80-88935-47-4
- 32 50 001
SLOVENSKÉ
 Slovenské voľby '02: Výsledky, dôsledky, súvislosti / Editori Grigorij Mesežnikov, Oľga Gyárfašová, Miroslav Kollár. – 1. vyd. – Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2003. – 262 s.: fot., mp., tab. – Pozn. – Příklad.
 ISBN 80-88935-43-1
- 32 D 50 007
ŠEBEJ, František
 Europe and America - on Divergent Paths / František Šebej. – 1st ed. – Bratislava: Institute for Public Affairs, 2003. – 25 s. – (Discussion Papers). – Bibl.
 ISBN 80-88935-50-4
- 32 D 50 010
USA
 USA a transatlantická spolupráca v názoroch politických strán, občanov a médií na Slovensku / Editor Grigorij Mesežnikov. – 1. vyd. – Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2003. – 65 s.: tab. – (Pracovné zošity). – Bibl. – Pozn.
 ISBN 80-88935-48-2
- 34 49 943
ÚSTAVNÍ
 Ústavní a mezinárodní ochrana lidských práv / Uspoř. Vladimír Flegl. – 1. vyd. – Praha: C. H. Beck, 1997. – 44, 292 s. – Bibl. – Rej.
 ISBN 80-7179-125-3

AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA

PhDr. Miloš Balabán, Ph.D., nar. 1962; absolvent postgraduálního doktorandského studia Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy (2000). Dlouhodobě se zabývá vojenskopolitickými aspekty ruské politiky a problematikou postavení Ruské armády v ruské společnosti. V roce 2001 byl zvolen do funkce zástupce výkonného ředitele Asociace pro bezpečnost, obranu a ochranu společnosti a státu (BOOSS) se zodpovědností za oblast strategie a bezpečnostní komunity. (str. 11)

Andrej Bělousov, ředitel Centra makroekonomické analýzy a krátkodobého prognózování (Moskva). (str. 7)

Ondřej Beránek, nar. 1980; v současné době dokončuje na FF UK studium oborů arabistika a dějiny a kultura islámských zemí. Mauritanii navštívil v březnu 2003. (str. 20)

Marek Jasa, nar. 1978; dokončuje studia indonesistiky, etnologie a kulturní antropologie na FF UK. Jeho rodina pochází z Bali. (str. 31)

Tomáš Karásek, nar. 1978; absolvent Fakulty sociálních věd UK a Právnické fakulty UK, v současné době je interním doktorandem Institutu politologických studií FSV UK. Zabývá se problematikou evropské bezpečnosti a obrany a transatlantickými vztahy. (str. 25)

Ing. David Konečný, nar. 1977; vystudoval mezinárodní vztahy na FMV VŠE a FSV UK. Zajímá se o oblast bezpečnostní politiky a vztahů Rusko–NATO. (str. 13)

Doc. PhDr. Dagmar Moravcová, CSc., nar. 1947; působí na Univerzitě Karlově – Fakultě sociálních věd, kde vede katedru mezinárodních vztahů Institutu politologických studií. Zabývá se dějinami mezinárodních vztahů ve 20. století, zejména „německou otázkou“, a mezinárodními organizacemi. (str. 34)

PhDr. Michael Romancov, Ph.D., nar. 1969; vystudoval politologii na FF UK v Praze a na FSV UK v Praze. Momentálně působí jako vyučující a vedoucí oddělení evropských studií na Západocheské univerzitě v Plzni na katedře sociologie a politologie. Specializuje se na politickou geografii. (str. 9)

František Sojka, nar. 1948; vystudoval sociologii a historii na FF UK, působil jako zahraniční korespondent Čs.rozhlasu, dlouhodobě se zabývá studiem polsko-ruských vztahů. (str. 30)

Doc. JUDr. Naděžda Šišková, Ph.D., nar. 1957, vedoucí katedry mezinárodního a evropského práva Právnické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Dizertační práci v oboru evropského práva obhájila na Právnické fakultě MU Brno, habilitovala na Fakultě mezinárodních vztahů VŠE Praha. Je nositelkou Jean Monnet Chair v oboru evropského práva. Publikovala řadu monografií, učebnic a vědeckých článků v ČR a zahraničí věnovaných převážně problematice ochrany lidských práv v EU a sblížení českého práva s právem ES. (str. 22)

JUDr. Jiří Štěpanovský, CSc., nar. 1925; bývalý pracovník MZV, UMPE, v r. 1968 hostující prof. na Severozápadní univerzitě v Chicagu, 1969–1989 mimo obor, 1990–91 zást. ředitele UMV, dnes učí na VŠE-CESP. Člen red. rady MP, čestný člen Asociace BOOSS (pro obranu a ochranu společnosti a státu). (str. 17)

Údaje o ostatních autorech tohoto čísla viz MP 1–7.